

הירחון לספרות

שנתון קל

• חברה • ביקורת • תיאורן • אמנות

שנה י'ג, גליון 113, סיוון תשמ"ט, יוני 1989, 12 ש"ח

שיחת החודש

הינר מילר:

אני אוהב סופרים מתים

ראינה: מירי פז

עימות

א.ב. יהושע:

בזכות התשובות

עמר ברטוב:

על הקיד וההר

ל.א.ב. יהושע

**Suomalainen
Kiyallisuus**

**ספרות
פינית**

פאוזוליני – אלף לילה ולילה

יוסף אידריס:

השוטר הכחול. נובלה.

מערבית: משה חכם.

שירים: יאירה גוסר • חמוטל בריוסף • תמר משמר • שלמה טנאי • נילי מילוא • סיפור: ש. שפרה. **אלחנדרה פיזרניק** • רפי וזרט • אילן שיינפלד.

פוסטופורום

הקונטנול

השטיש

ידוענים 1989

29.6-8.7

מכירת כרטיסים מוקדמת בסינמטקים החל מ-16.6

Suomalainen Kiyallisuus

ספרות פינית

המדור הופק בעזרתה האדיבה של אגודת ישראל – פינלנד

שיחת החודש

היינר מילר:

אני אוהב סופרים מתים.

ראינה: מירי פז.

יוסף אידריס:

השוטר הכחול.

נובלה. מערבית:

משה חכם.

עימות:

עמר ברטוב: על הקיר וההר

לא.ב. יהושע.

תאובה:

א.ב. יהושע: בזכות התשובות.

לכבוד ת"ד 16452, ת"א
 הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77"
 לשנת 1989
 שם ומשפחה _____
 כזובת _____
 טלפון _____
 מצורף בזה שיק על סך 55 ש"ח עבור 10 גליונות, כולל משלוח
 חתימה _____ תאריך _____

שירה וסיפורת
 איירה גנוסר: שירים 13
 המוטל בריוסף: שירים 15
 תמר משמר: בכבה אדם; שיר 15
 שלמה טנאי: שירים 33
 גילי מילוא: מתוך המחזור —
 בפעם הבאה כשאומר אביב; שיר 35
 ש. שפרה: רחוב החול; פרק מסיפור 36
 אלהאנדרה פיזוניק: שירים; מספרדית: עודד סברדליק 39
 יוסף אידריס: השוטר השחור; נובלה; מערבית: משה חכם 40
 רפי ויכרט: ואריאציות קץ; מחזור שירים 42
 אילן שיינפלד: פרק מפואמה 50
 מדור מיוחד: ספרות פינלנד
 ליקט ותרגם: רמי סערי
 קיי לייטינג: הספרות הפינית — רקעה ומתאריה 16
 אלקסיס קיו: שירים 17
 אינו לינו: שירים 18
 אונו קיילאס: שירים 18
 הלוי יוכונן: שירים 19
 סירקה טורקה: שירים 19
 פאבו האביקו: שירים 20
 אווה-לסה מנר: שירים 20
 פ. א. סילאנפאה: אנשים בליל קיץ; פרק מסיפור 21
 פנטי סאריקובסקי: לא אסלח להם; שיר 21
 טימו ק. מוקה: טאבו; פרק מסיפור 22
 לאורי ויטה: שירים 23
 אילה פננן: פנימה דרך חדר-המדרגות; סיפור 24
 מיקה ואלטארי: לארס טורמס; פרק מסיפור 26
 מאמרים ומסות
 עמר ברטוב: הבנאליות של הנורמליות (על הקיר וההר לא.ב. יהושע) 6
 א. ב. יהושע: בזכות התשובות 8
 חנה הרציג: מגבחי הגלקסיות ומבעד לזכוכית המגדלת (על ברנהרט ליזאל הופמן) 11
 אמיר אור: מישו ועד סאד 27
 עודד פיינגרש: המלה הכתובה והמלה המדוברת (על יעקב אגם) 31
 מרדכי אבישי: ריוד-ה'אנרו — בין אגדה רחוקה ומציאות קרובה 34
 שיחת החודש:
 אני אוהב סופרים מתים; מירי פז משוחחת עם היינר מילר 28
 מדורים קבועים
 לפי שעה: מדור העורך 5
 רוני סומק: חצי פינה 13
 אמיר אור: נקודת הצפית 31
 מרוזת: תמר מרכוס על בתייה לישנסקי 32

ITON 77
 Literary Monthly
 In collaboration with Beit-Berl
 Editor: Jacob Besser
 Assistant Editor: Amela Einat
 Managing Editorial Board: Shimon Ballas, Josef Gorni, Aharon Harel, Sasson Somekh.

הפזיל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות והתרבות בישראל — עמותה
 מחיר המערכת: מיכה בסר
 ניקוד: שמואל רגולנט
 בשיחת: משרד הרישון והתרבות, המועצה לתרבות ולאמנות הסתדרות הסופרים הכללית, המרכז לתרבות ולחינוך

המערכת והמונהלה: ת"ד 16452 ת"א, טל 03-456671
 המערכת אינה אחראית לתוכן המודעות, המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה מבוטלת
 המנויים למערכת מתבקשים ללפני אך ורק לשם 03-456671
 חומר יש לשלוח רק בדואר רגיל, כשהוא מודפס ברווח כפול על צד אחד של הנייר. מנישות עם השרד רצוי לטאם מראש
 שדר, צילום: דפוס מופת-רוזמרין בע"מ
 לחות: אוריניב הדפסה וכריכה: חבי הכורכים

עתון 77
 ירחון לספרות ולתרבות בשיתוף עם "בית ברל"
 ענה י"ג אל ב"ו. סיון תשמ"ח
 ז"י 1989
 העורך: יעקב בסר
 שורת עורך: עמלה עינת
 מערכת: שמעון בלס, יוסף גורני, אהרן הראל, זיוה שמיר, שרון סומך.
 ביצוע גרפי: ליפז גרפיק
 מוסדות משרתת: יצחק אורסוך אורפ, גילה בלס, מיכל טברין, יוסי הדר, אהרן זיידנברג א.ב. יהושע, ירם קניוק, שור רבין, ש. גיורא שחם, אנטון שמש.

الإدارة وهيئة التحرير:
 شمعون بيلاس, شلومو بن عامي
 يوسف جورني, ساسون سوميخ
 أهارون هارنيل
 المحرر المساعد: عجللا سمات

בחודש הקרוב עומד לצאת לאור הגליון הראשון של ח"ץ, כתב-עת חדש לחינוך ולהגות. ח"ץ יופיע במתכונת של רבעון. כתב עת זה מיועד לאנשי חינוך, חברה, תרבות, לקובעי החלטות ברמה הלאומית והמקומית וכמובן גם לציבור הרחב. מלכתחילה ובהגדרה, ח"ץ איננו בא להיות עוד כתב-עת, תוספת לעשרות כתבי-עת המופיעים בארץ.

בח"ץ יובאו מאמרים ורשימות, מחקרים ופרקי הגות, יצירות ספרות ואמנות דברי ספרות וסימפוזיונים, ראיונות ותחקירים, קטעי שיח ובמות-וויכוח, הפתוחים כולם לשאלות הרוחניות והחברתיות, הלאומיות והאנושיות של עם ישראל. העורך פרופ' אדיר כהן אומר כי: "ח"ץ מבקש להזעיק אליו מחנכים ומורים, הוגים ויוצרים, סופרים ואמנים, פעילי תרבות ואנשי מעשה, חוקרים ואנשי מדע, פוליטיקאים ומנהיגים, אנשי ציבור ומסתופפים בביתם, שאינם משלימים עם אובדן החזון ואפס המעשה, המחפשים דרך, המתלבטים ומתמודדים, המתבקשים לטלטל את כולנו ולהוציאנו משלוותנו המדומה."

עורך: פרופ' אדיר כהן
 המערכת: דר' יעקב בלומר, דר' רן כוהן, יעל פישביין ואהרן ברנע.

חובת צעקה!! רבשון להגות ולחינוך

לכבוד
 המחלקה לחינוך-מערכת ח"ץ
 המרכז לתרבות ולחינוך
 רח' ארלוזורוב 93
 תל-אביב

שם משפחה
 כתובת מיקוד
 טלפון ...

רצ"ב ציק ע"ס 40 ש"ח לפקודת "המרכז לתרבות ולחינוך"
 עבור שנת מינוי 1989

אני מעוניין לחתום על הרבעון ח"ץ לשנת 1989.
 אנא שלחו אלי לפי הפרטים הבאים:

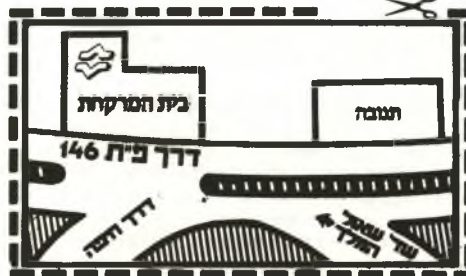
חתימה _____

עוד צעד בשיפור השירות

היפר בית מרקחת מרכזי של קופ"ח הכללית

מהיום אינך חייב לקבל את התרופה רק במרפאתך. קופת חולים הכללית פותחת לחבריה בית מרקחת חדשני, רחב ידיים, ממוחשב ובעל מלאי רב. בית המרקחת ישרת את תושבי גוש דן חברי קופ"ח הכללית וחברים מכל הארץ המעדיפים לקבל את תרופתם בהגיעם לתל-אביב. שעות העבודה של בית המרקחת החדש מ-13.00 ועד 22.00 ללא הפסק והעיקר, גם במוצאי שבת.

נוצרת הארץ-תל-אביב הלוואי שהייתי הורג אותו

חשוב שידעו

הקוראים, המשתתפים הקבועים, חברינו הסופרים, החוקרים והדורות הבאים — חשוב שידעו שלא מן הנמנע, שגליון זה בו מודפסים דברים אלה, יהיה הגליון שלפני האחרון של "עתון 77".

וכל אלה, שלא מעט בזכותם ועבורם קיים "עתון 77", מן הראוי שידעו שכתב-עת ספרותי זה שהוא אולי המשמעותי ביותר הקיים בפועל, יפסיק את הופעתו בגלל חמישים עד ששים אלף ש"ח החסרים לו לשם איזון תקציבו השנתי.

ועוד חשוב לנו שדידינו ידווחו שמחשבה קשה זו נולדה לאחר ישיבות רבות עם ראשי האגף לתרבות ולאמנות ועם שר החינוך והתרבות; אחרי שיחות אין-ספור, רשמיות וחצי-רשמיות עם חברי כנסת ושרים, כולל שר האוצר; אחרי דין ודברים מתמשך ללא קץ עם ראשי ההסתדרות, ולאחר פנייתם הישירה בנושא של עשרות סופרים ומשוררים מן השורה הראשונה אל שר החינוך והתרבות. ולמי יפנו? — הוא הרי הממונה, ובסמכותו ואחריותו ליצור מצב של קיום או אי קיום של כתב-עת לספרות, בשל חמישים או ששים אלף השקלים הבלתי מתאזנים — לשנה, כאמור.

והפונים הסבירו, כל אחד בלשונו ובסגנונו, שאם אכן ייסגר עתון 77, ייגרם נזק בלתי-ישוער לתרבות הישראלית.

אבל לא. כל זה לא הועיל עד עתה. ממשלת ישראל, הממשלה של העם היהודי, שבמשך כל שנות הגלות, הרדיפות, השואות, כהיותו מחוץ עד דכא תחת שלטונם של מושלים זרים; יצר תרבות מפוארת, ספרות מפוארת, גם בלשונו העתיקה וגם בלשונות אחרות ותרם לתרבות העולמית בכלל ולתרבות אירופה בפרט אולי יותר מכל עם אחר; ממשלה זאת עשויה להביא לסגירת אחד משני ירחוני הספרות המופיעים עדיין בארץ, בגלל חמישים עד ששים אלף שקלים שאינם מתאזנים שנתי! ■

זעם, צמרמורת ובשה

הצעת החלטה שהוגשה ע"י החיצ לעד המרכז של אגדת הסופרים.

ציבור הסופרים העברים מגנה תוך זעזוע עמוק את גילויי הגזענות, הסאדיזם והשפלת כבוד האדם כאשר הוא אדם, שהתגלו לאחרונה בהתנהגויותיהן של קבוצות המתנחלים. פגיעות גופניות קשות בתושבים ערבים שהגיעו עד להרג של אנשים שלווים, פגיעות ברכוש והשלטת טרור כללי על ידי קבוצות אזרחים חמושים, המזכירים לנו פרעות, פשוטו כמשמעו. לא פחות פוגעות בערבים וכנו עצמנו הן תופעות הסימון של עובדים זרים וכליאתם במכלאות שהולכות ומוקמות לצורך זה. למרבה הצער והתמיהה, נתגלו גם עיוותים בהיכל המשפט, הבאים לידי ביטוי בעשיית דין בלתי שווה ומפלה בין ערבים לבין יהודים. בימים אלה ממש, מצא נשיא המדינה לנכון להפחית מעונשם של הנדונים למאסר-עולם מקרב ה"מחתרת היהודית", עונש שניתן על רצח ערבים. דווקא בימים אלה. כל אלה מעוררים זעם, צמרמורת ובושה בכל אדם בעל מוסר אנושי פשוט!

ומעבר לזה, נטילת נשק מעשה יום-יום, בידיהן של קבוצות ימניות קיצוניות, לעשיית מעשי נקמה ברבריים בערבים, הופכת את סכנת מלחמת האזרחים המאימת עלינו לממשית ביותר. אי לכך, אנו קוראים לציבור כולו, למנהיגות הפוליטית, לאנשי עט ולאנשי מחשבה, להתנער הצהרתית ומעשית מגילויים אלה המובילים לאבדן צלם אנוש והמסכנים את עצם קיומה של מדינת ישראל.

5.6.89

המלצת "עיתון 77"

אהרן אפלפלד; קאטרינה; נובלה; כתר; בצד התפר. ישעיהו קורן; יונים לא עפות בלילה; סיפורים; סימן קריאה/הקיבוץ המאוחד.

לודוויג טיק; הר הרונים; אקברט בהיר השער; החתול במגפיים; מגרמנית; ט. ריבנר; עדה ברודסקי; מבוא; טוביה ריבנר; ספרית פועלים.

דן צלקה; פולחן חורף; מחזה וסיפורים; זמורה-ביתן. נתן אלתרמן; על שתי הדרכים; דפים מן הפנקס; ההדיר ביאר והוסיף אחרית-דבר; דן לאור; הקיבוץ המאוחד.

אניטה שפירא; ההליכה על קו האופק; עם עובד. זיה שמיר; עוד חוזר הניגון; שירת אלתרמן בראי המודרניזם; ספירוס. מתתיהו מינץ; זמנים חדשים, זמירות חדשות (בר בורוכוב 1914 — 1917); עם עובד.

אהרן מגד; מבחר סיפורים; בחרה והוסיפה מבוא; ד"ר יפה ברלוביץ; זמורה-ביתן.

אנרי טרואיה; צ'כוב; מצרפתית; אביטל ענבר; ההדירה; נילי מירסקי; עם עובד.

לאה הרומי; בין תגובה לספק; סיפור האוטופיה; הקיבוץ המאוחד. רות קרטון-בלום; יד כותבת יד; הקיבוץ המאוחד. רוביק רוזנטל; משפחת הבופור; ספרית פועלים.

אנטולי ריבקוב; ילדי ארכאט, מרוסית; צבי ארד; זמורה-ביתן. אירווינג האו; פוליטיקה ורומן; מאנגלית; תמר עמית; כתר.

דינה קטן; מלים מפליגות; שירים; ספרית פועלים. נירה הראל; התנגשות חזיתית; לנוער; עם עובד.

יוליוס לסטר; זכור אותי אלוהים; מאנגלית; נורית לוינסון; ספרית פועלים.

יגאל תומרקין; מטעות הפלא (הודו-נפאל; איטליה — סיציליה); דביר.

הבנאליות של הנורמאליות

עמר ברטוב

אברהם ב. יהושע: הקיד וההר. מציאותו הלא־ספרותית של הסופר בישראל; זמורה ביתן תל־אביב: 1989; 241 עמ'.

ראוי אולי לפתוח בציטוט מן הכתוב על גב הספר, הואיל וגם אם אולי לא נכתבו הדברים בידי המחבר, יש להניח כי סמך עליהם את ידיו. פרסומה של אסופת מאמרים זו, אנו קוראים, 'דווקא בימים רוגשים אלה — אינה מקרית', שכן ניתן לקרואה הן כנתיחה מעמיק ובהיר של שורשי המצוקה והסתירה שבהוויה הישראלית, והן כדיוקן מתפתח־זמן של האמן הפעיל והמעורב שאינו מסתגר במגדל השן אלא ממשיך במסורת הספרותית העברית, על־פיה הסופר משמש כסמן מצפוני בחברתו. מותר אם כן לקרוא לשאול את עצמו את השאלות הבאות: אם פרסום מאמרים אלה בתקופה זו דווקא אינו מקרי, מה משמעותו? האם אמנם מציגים המאמרים עצמם ניתוח מעמיק? והאם האמן הפעיל והמעורב אמנם משמש סמן מצפוני?

המאמרים המופיעים בקובץ התפרסמו בין השנים 1967-1987 ומסודרים פחות או יותר בסדר כרונולוגי, ולא על־פי נושאים. למרות זאת אפשר לומר כי הם דנים במספר עניינים מרכזיים שכל הנראה הרבו להעסיק את יהושע במהלך עשרים השנים האחרונות: יחסי ישראל והגולה; יחסי ישראל והערבים; יחסי הסופר (בכלל) וחברתו; ויחסו האישי של יהושע לזהותו ושורשיו. אם לנקוט בחלוקה אחרת, נאמר כי הספר מורכב ממאמרים פובליציסטיים, פוליטיים־אקטואליים ופוליטיים־אידיאולוגיים מזה, וממאמרים הדנים בספרות והקשריה החברתיים והאישיים מזה. יאמר כבר בפתחה כי המאמרים כתובים כולם בלשון בהירה וקולחת ומצטיינים במידה רבה של ננות אישית ורעיונית, וכי העמודים הספורים העוסקים ביחסים שבין הסופר ואביו הם מן המרגשים והנוגעים ביותר אל הלב בספר זה. עם זאת אין כל ספק כי מרבית המאמרים בקובץ דנים בשאלות פוליטיות־אידיאולוגיות, ובעיקר, בעק־שנות ובהתמדה ראויות לציון, בשאלת השאלות של הציונות, הלא היא שאיפתה להביא ל'נורמאליזציה' של הקיום היהודי. והואיל והמחבר מעניק מקום נרחב כל־כך לבעיה הניצבת כנראה במרכז הגותו, אתיחס בעיקר אליה גם במסגרת זו.

כבר במאמר שפרסם בשנת 1970, דן יהושע במה שהוא מכנה 'הבעיה היהודית'. לדידו, 'יש להילחם בחירוף נפש' נגד התעקשותם של 'השמאל החדש ואנשי "הפתח"... להגדיר את היהודי כבעל דת יהודית', וזאת 'גם מתוך הדוגמא הנאצית', הואיל ו'הנאצים לא השמידו יהודים דתיים אלא כל יהודי'. מה, אם כן, תמצית 'הבעיה היהודית'? אליבא דיהושע, 'היהודי מעורר בעצם קיומו את בעיית "הזר", את בעיית אותו אדם

יהושע? הציונות הבינה כי השואה ממשמשת ובאה, וכי 'המקלט הבטוח לא יכול לקבל דמות אחרת מאשר מדינה עצמאית יהודית'. והיכן? 'באף מקום!' שהרי, 'אף מדינה או התארגנות אחרת לא היתה מוכנה לוותר, ובצדק, על פיסת אדמה מידברית אחת לעם אחר. לציונות, מסביר יהושע, לא הייתה כל "זכות היסטורית" על ארץ־ישראל, מושג שאין לו, לדבריו, 'כל משמעות מדינית משפטית או מוסרית'. במה אם כן מותר 'המעשה הציוני' מ'כיבוש פשוט'? עתה אנו מגיעים להנחת היסוד השניה של המחבר: 'הזכות האמיתית היחידה היתה זכות המצוקה'. מכאן שלערכים היתה 'הזכות הטבעית של עם לריבונות בארצו', בה ישב, וליהודים 'זכות אקזיסטנציאלית, זכות האיץ־כרייה, אף היא זכות טבעית' (ע"ע 21-22). מרכיביה של טרגדיה ממש. כמוכן שהסבר זה, המצדיק את כיבוש הארץ בידי היהודים רק באמצעות מצוקתם, אינו מסביר מדוע באו דווקא לישראל ולא, נניח, לאוגנדה, חוץ מן העובדה שאולי היה נוח יותר לממש את 'זכות המצוקה' כלפי עם שלא היו ברשותו האמצעים לשמור על 'זכותו הטבעית'; שהרי לו ניסו היהודים לממש בכוח את 'זכות המצוקה' שלהם, נניח, בארה"ב, היה משמר החופים מפיץ אותם לכל רוח בשם 'הזכות הטבעית'. מכאן ש'זכות המצוקה', ללא 'זכות הכוח', אין לה שום משמעות. אך היהודים בחרו במקום שבו לא רק היה קל יחסית לממש לכאורה את 'זכות המצוקה' שלהם, אלא גם במקום שבו ניתן היה לטעון במידה לא מעטה של שכנוע ל'זכות היסטורית'. השילוב בין השניים הוא שאיפשר את המעשה. מי שאינו רואה זאת, לא רק שאינו מבין את פשר כמיהת היהודים לציון, אלא גם את העובדה שהעולם המערבי, שאיפשר את חזרת היהודים לציון (ובלעדיו לא היה הדבר מתרחש), היה עולם נוצרי שגם עבורו היתה ארץ הקודש הרכה יותר מפיסת מדבר.

עד כאן ראינו כי לפי כוון מחשבה זה (א) אין מעמדו של העם היהודי בגולה טבעי, (ב) מעוררת עליו זרות זו שלו, במידה לא מעטה של צדק, את כעסם של הגויים, (ג) כעס זה עלול להביא לשואה, (ד) סכנת השואה מחייבת מציאת מקלט, (ה) המקלט חייב להיות מדינה לאומית, (ו) הקמתה של מדינה תפגע ב'זכויותיו הטבעיות' של העם היושב בארץ, אך (ז) היא תהיה בכל זאת מוצדקת בשם 'זכות המצוקה' של היהודים. ומה משמעות התהליך כולו, אם כן? כפי שכתב א.ב. יהושע במאמר אחר בשנת 1973, 'הציונות חתרה לנורמאליזציה של הקיום היהודי', שמטרתה 'להכניס את העם היהודי אל משפחת העמים כעם לגיטימי ומוכר' (עמ' 30). נורמאליזציה, מושג ישן/חדש, שבהיקשרו המקורי היה בעל משמעות אחת, ובהיקשרו הנוכחי הוא בעל משמעות שונה בתכלית. אלא שיהושע, כך נראה, מחמיץ את השוני. חתירתו חסרת הפשרות אל הנורמאליזציה מותירה מקום לניואנסים.

עתה היגענו לגרעין מחשבתו של יהושע כפי שבא לידי ביטוי במסתו משנת 1974, 'בזכות הנורמאליזציה', שעל עקרונותיה חזר פעמים רבות מאז מבלי שישנה את דיעותיו באופן מהותי. חיבור זה, המנסה להציג תיזה מגובשת ולוגית על חינוניותה, ואף אי־נמנעותה של הציונות, למול חוסר־הנורמליות והבלתי־טבעיות של הגולה, חושף למעשה לא רק את חולשות טיעונו של יהושע, אלא גם כמה מצדדיהם המרתיעים, שלא לומר הדוחים ביותר. לא אשוב לסקור את הדיעות שנזכרו כבר למעלה, אלא אגש ישן לעניין. מדוע חייבים היהודים כולם לעלות ארצה כציונים לכל דבר? בגלל שקיומם בגולה אינו 'טבעי'. ומדוע מותר לציונים לנשל את הערבים? בכלל 'זכות המצוקה', וכמובלע, בגלל שיש להם הכוח לעשות

אברהם ב. יהושע

הבנאליות של הנורמאליות

שאיננו מקיים הזדהות חד מימדית עם המדינה הלאומית. הזדהות שכזו, לדעת המחבר, אמנם מאוד רצויה, ועל כן הוא מביע הבנה כלפי העובדה ש'היהודי, המקיים באופן נפשי קשר עם יהודים אחרים נחשד, ובצדק, על האותנטיות של הזדהותו'. [הדגשה שלי, ע.ב.]. ואמנם, ממשיך יהושע לטעון, 'יש משהו בקיום היהודי שסותר את עצם מהותה של המדינה הלאומית. יש משהו אנרכיסטי בקיום של היהודים'. עד כדי כך מפריע קיומו של היהודי המקיים 'קשר מתמיד ועמוק עם "החוץ"', ש'הפיתרון הסופי היחיד' עבור הנאציזם, כמו גם עבור 'מליוני אנשים, גרמנים, פולנים ואחרים', היה 'אך ורק בהשמדתו הטוטאלית של העם כולו' (ע"ע 19-20). מכאן שהיהודי עורר נגדו את העולם ב'זרותו', ותגובתו הטבעית, הנורמאלית של עולם זה נגד יישות המסרכת לקיים הזדהות חד מימדית עם המדינה הלאומית היתה להשמידו. הסבר מוזר להשמדת היהודים, לא רק משום שאין לו אחיזה היסטורית, אלא גם משום שהוא משקף אמפתיה מפתיעה עם מעשה פשע חסר תקדים.

מדוע חשובה העמדת דברים זו כל כך ליהושע? משום שהיא מהותית לא רק לתפישת הציונות — וממנה גם ה'ישראליות' — שהוא בא לייצג, אלא כעצם לכלל תפישת עולמו, החברתית, הפוליטית, והספרותית כאחת. מכאן גם יובן מדוע בחר להעניק משקל רב כל כך לפובליציסטיקה הפוליטית־אידיאולוגית שלו, על חשבון זו הספרותית־הגותית, וזאת למרות העובדה שככלות הכול יהושע אינו דווקא אידיאולוג פוליטי, אלא סופר ומורה לספרות.

מה אם כן השלב הבא בכתיבתו עולמו האידיאי של

מתאר לעצמי) עושה יהושע שימוש באוצר מלים ודימויים גזעני, ביולוגיסטי, אורגני ואנטישמי במובנה המודרני המזעזע ביותר של המילה לאורך כל דיוניו על הגלות. לו שמעתי דברים אלה מפי 'גוי', ולא קראתי כתובים בעטו של ציוני נלהב כל-כך, הייתי סוטר על פניו או מסתלק ממנו בטרם סיים את המשפט הראשון. כל מי שקרא ולו מעט מכתבי הנאצים על אודות היהודים, יודע כי הם תוארו בידיהם כתופעה חולה, בלתי-נורמאלית, כנגיף קטלני, כעיוות פסי ורוחני, כמוטאציה שיש לעשות הכל כדי להעבירה מן העולם, כאסונה של גרמניה. והנה לאורך כעשרים שנה, בעקבות רבה, נוקט יהושע באותם הביטויים עצמם כדי לבטל את הלגיטימיות של הקיום היהודי בגולה, היינו של מרבית יהדות העולם. לדידו, אם הבנתי נכון, עליהם להתקיים כאן, או לחדול. העובדה שהם אינם נשמעים לו מקוממת אותו, כפי שהעובדה שהיהודים המשיכו להתקיים לאחר הופעתו של ישו עלי אדמות הכעיסה את הכנסייה. וכשם שהכנסייה ראתה ביהודים משום אתגר תיאולוגי המעמיד בספק את נכונות טענותיה, כך הוא רואה בגולה משום ערעור מתמיד על צדקת הציונות. ולכן הוא קורא להם להיעלם אחת ולתמיד: לא רק משום שהוא רוצה בהם כאן, אלא גם משום שהוא אינו רוצה בהם שם. שם הם מסוכנים לו, שם הם מהווים אנטי-תיזה לטענותיו, שם הם ממשיכים להיות וליצור למרות שלפי דבריו כבר מומן לא היו אמורים להתקיים. ולכן הולכת לשונו ומחריפה, ואין הוא שם לב כיצד היא מקרכת אותו אל אלה שחוללו את המעשה, שמשום מה הוא רואה בו הצדקה לציונות.

הטעם השני נובע מן המשתמע מעמדתו זו של יהושע. שהרי אין המדובר כאן אך ורק בהשקפה אידיאולוגית לגבי מהות הגולה וה'ישראליות' החדשה, עמדה שהיה לה טעם בסוף המאה התשע-עשרה (עידן שבו גם אותם ביטויים ביולוגיסטיים לא עוררו אסוציאציות שמאז השואה מחייבות את מחיקתם מאוצר המלים ה'ציוני'), אלא גם בהשקפה לגבי מעשינו כאן, בארץ. וכאן קשה להשתחרר מתחושה של סתירה פנימית עמוקה ומורכבת, שלעניות דעתי אין המחבר מודע לה כלל. מבחינת השקפותיו הפוליטיות הכלליות, יהושע הוא יונה צחורה, והוא עקבי למדי ברצונו להחזיר את השטחים (ואף לחלק את ירושלים) ולראות בהקמתה של מדינה פלסטינית. הוא אמנם מודה כי 'תנועת א"י השלמה לא נולדה אצל 'גוש אמונים' או אצל חירות דווקא', אלא שיש לה שורשים עמוקים בתנועת העבודה' (עמ' 121 בשנת 1979). אבל ב-1985 הוא כבר מוכן לקבל שהוא עצמו כעצם מפא"ניק (עמ' 186), עמדה שבאמת מתאימה הרבה יותר להשקפותיו. משום שלוו עמדותיו הוא קיומי, כוחני, שאף לבהיר ולמוכן, רוגז על שאלות חסרות תשובה ורואה את הפיתרון הטוב ביותר למצבים מעורפלים במעשים החלטיים. אם אנו לא כאן בזכות היסטורית, ואם הכותל אינו רלוונטי לקיומנו בישראל, ואם זכותנו היא 'זכות המצוקה', והצלחתנו מתבטאת במעשינו, ומוסר-ריותנו בנירמולנו, הרי שהדברים נראים אחרת. שהרי מצד אחד, אם היו באים יותר יהודים לכאן, לא היתה כל מניעה ליישב את כל הארץ; אבל הפרגמטיות שלנו תחייבנו לסגת בגלל שהם לא באו. ומצד שני, אם לערבים היה הכוח להדוף אותנו אל הים, לפי הנחה זו לא היה מקום לבוא אליהם בטענות כלשהן, משום שיפעלו בתוקף אותה 'זכות טבעית' ובתוקף כוחם, ממש כשם ש'זכות המצוקה' שלנו, שלושה בכוחנו, העניקה לנו את הלגיטימיות לשבת בארץ. ואולי זו הסיבה גם להתבטאויותיו הספורות והמאופקות כל-כך של יהושע בכל הנוגע למלחמת לבנון כמו דבריו

או 'יהודי אותנטי', מושג המשמש את המחבר 'כדי להילחם בעיוות יהודי'. ובכל זאת מעלה יהושע את השאלה 'האם התראפיה שאני מציע תועיל? או שמא הפאציפיזט מעוות מדי ועיקש מדי?' (ע"ע 145-146). כל ההדגשות שלי, ע.ב.). על רקע הדברים האלה משונה שיהושע קובע נחרצות כי 'אינני זקוק למבט הגוי או לתוקפנות האנטישמית כדי לקבוע את זהותי היהודית. גם אם לא יהיה שום אנטישמי עדיין רוצה אני להיות יהודי' (עמ' 44). מדוע? מדוע רוצה הוא להיות יהודי, אם מקור היהדות, כפי שכתב בעצמו, הוא בגולה, ואם הגולה על כל יהודיה היא מחלה, עיוות, משהו בלתי-נורמאלי ודוחה, ואם הדרך היחידה לרפא אותה היא בנירמולה, באופן שיטול ממנה את יהדותה ויהפכה ל'טוטאלית', 'אותנטית', היינו לאומית ישראלית לא יהודית. או מדוע ההתעקשות על היהדות מלכתחילה? ואם כך, מדוע כאן ולא שם? ואין המדובר בפליטות קולמוס, חלילה, אלא בהתעקשות ראויה לציון ולאורך שנים רבות. גם בשנת 1982, במהלך מלחמת לבנון [!], קבע יהושע כי 'היהודי בגולה הוא בלתי-מוסרי בהוויתו, הוא משתמש בארץ מגוריו מבלי להזדהות עימה באופן עמוק, ומשתמש בישראל מבלי לקחת את מלוא האחריות של חיים כאן. הוא מתעופף לו בכיס האוויר שלו, נאנח ונאנק עם רגישויותיו וסבלותיו, אבל כעצם לא מוכן להזדהות עם אחריות' (עמ' 167). ברור שאין שחר לדברים אלה. מאות אלפי יהודים מעורבים בצורה העמוקה ביותר בחיי המדינות בהן הם חיים, וכמספר זה אף שירתו בצבאותיהן והקיצו את דמם למען. אך אוצר הדימויים של יהושע לקוח ממקור אחר. וכך הוא מגיע לשיא דווקא במאמר משנת 1986, שבו הוא מדבר לא פחות ולא יותר מאשר על אותו 'איום הגדרתי זהותי, המושל בהיסטוריה היהודית כבר אלפי שנה. זה איום הנורא את נגיפי הגולה בצורה העזה ביותר' (עמ' 209, הדגשה שלי, ע.ב.). מכאן גם העמדת הדברים על פיהם במאמר משנת 1987 שעל שמו, ולא במקרה, נקרא הקובץ כולו. 'הקיר' הוא כמובן הכותל המערבי, ו'ההר' אינו אלא הר הרצל. יהושע אינו מוצא יופי רב ב'קיר', ולדבריו, 'ככל שאתה מעמיד להסתכל בכותל וסביבתו והדילמות שהוא מעורר, כך אתה רוצה להתעלם ממנו... הוא לא משיב תשובה, הוא אינו נותן נחמה אלא מעורר שאלות קשות'. אין פלא שיהושע מעדיף להתעלם ממנו, משום שהוא כמו הגולה, מסובך, קשה להבנה, מעלה יותר שאלות משהוא מספק תשובות. וחוזי מזה, לדעתו, גם אינו מועיל. הר הרצל, לעומתו, מספק לנו את כל הדרוש, ומבטל את כל המפריע. זהו 'מקום בעל הדר, כוח וסמלים ברוזים מעוררי תיקווה... מקור גאווה לכל האומה'. למרבה המזל גם 'אין הוא מבלבל בתוך מוכחי הפיתות וחנויות המזכרות והכביסה התלויה על המרפסת'. יש בו הכל: 'קבר הרצל... מעמיד אישיות מאחדת ואהובה. בית הקברות הצבאי... מעניק כבוד וזכר לאלה אשר הקריבו את חייהם למען העצמאות של כולנו. מוזיאון ירושם... מדגיש את הטעם המוסרי להקמת המדינה גם בחשבון הפנימי של העם וגם בחשבון בינינו לבין הערבים ושאר העמים. 'חווה המדינה, אלה שמתו למען תקומתה, ואלה שמתו כי לא שעו לדבריו: זו תמצית ציוניותו של יהושע. הכותל הוא רק איום, משום שהוא טוען למשמעות עמוקה יותר לפרשת חייו של העם היהודי, לפרשת חייו של הפרט כאשר הוא ולאנושות בכלל, והוא מבטל ללא מאמץ את מבנה טיעוניו האקזיסטנציאלי, הכוחני, ה'נורמלי' וההיגיוני לכאורה של המחבר.

שני נימוקים עיקריים הביאו אותי להאריך כל כך בהבאת טיעוניו של יהושע ובציטוטים רבים מן הטקסט. ראשית, משום שבאופן בלתי-מודע (אני

זאת, אבל, טוען יהושע (ואינני בטוח שהוא צודק), 'העם [היהודי] נוצר בגלות, ההיווצרות בגלות כמעט הפכה לקבעון בעם הזה' (עמ' 52), ויתר על כן, 'ייחודנו האדיר נובע מהתכונה המהותית הא-נורמאלית שלנו, להישאר בגלות מבלי לאבד את זהותנו, באותה גלות ארוכה שהביאה עלינו סבל והשפלה נוראים כל כך' (עמ' 54). אם כן, מה בעייתך של הגולה? כדבריו של יהושע: 'שוב ושוב עולה ומתחזק ההסבר האנטישמי ליחסינו עם העולם. הציונות, 'מתוך דיאגנוזה מפוכחת ורצינית מאין כמוה למחלה האנטישמית' אמרה כי זו תפתר מתוך 'נורמאלי-זציה של הקיום היהודי', היינו 'הוצאתו של היהודי מאותה אינטראקציה פאתולוגית עם סביבתו' לתוך מדינה משלו. מכאן, שעצם 'הסולידאריות היהודית... ואיתה גם הלגיטימיות שאנחנו הולכים ונותנים לגולה', יש בהם, לדברי יהושע, משום שלילה, משום ש'יש לחזור ולהסביר כי הגולה היא אסוננו'. (ע"ע 57-59, הדגשה שלי, ע.ב.). מגמתו של יהושע, אם כן, היא לא פחות מאשר 'הסרת הלגיטימיות מן הגולה. התקפה על הגלות כמהות מנוונת וחולה מיסודה (לא רק בגלל אנטישמיות אפשרית). יציאה נגד אידיאולוגיה של קסם החיים בשוליים'. (עמ' 64). תאורים מסוג זה של הגולה כמחלה, ניוון, אי-נורמאליות, חוזרים שוב ושוב גם במאמריו המאוחרים יותר של יהושע. כך בשנת 1978 הוא כותב על ה'אי-נורמאליות של מצב היהודי בתוך העולם, אי-נורמאליות קיומית שהזינה את אי-הנורמאליות המשפטית והפוליטית', וממשיך וטוען כי 'העם... אפילו טיפח בסתר.. רעיונות מהפכניים — איך להתאים את העולם לאי-נורמאליות היהודית, במקום להתאים את היהודי לנורמאליות של העולם', עד שבעיני רוחנו אנו כבר רואים את 'זקני ציון' מתכננים להשתלט על העולם (עמ' 106). מכאן גם הטיעון ש'לא הציונות נכשלה, בכך שלא מנעה את השואה. נכשל העם היהודי' (עמ' 108). רוצה לומר, אמנם העם היהודי לא חולל את השואה, אך הוא אשם כעצם אי-מניעתה, היינו בכך שהיה במקום שבו התחוללה ולא בישראל (גם אם יהושע שוכח כמובן שמרבית היהודים שלא נפגעו בשואה היו באר"ב ובבר"מ, ולא דווקא בישראל, וכי לו הגיע רומל לכאן — והדבר כמעט התרחש — לא היו הסטנים של הפלמ"ח והפצצות של אצ"ל משאירים עליו רושם רב יותר משעשו אקדחיהם של מורדי גיטו וארשה, ומכאן שפשוט אין שום בסיס עובדתי לראיית השואה כהצדקה קיומית לציונות). ושוב, בשנת 1980 מציע יהושע 'משל תראפויטי' שלפיו 'התראפיה בעלת הסיכוי' למחלת הגולה 'היא זו המשנה את העיוותים באישיות על ידי שימוש נכון במושגים החיוביים הפנימיים של אותה אישיות', היינו ריפוי היהודי הגלותי בגיהוצו לכדי ישראלי בריא. לא רק דימוי המחלה בתיאור הגלות מחריף, אלא גם הנכונות לכנות כל יישות לאומית בשם נורמאלית; לכן טוען יהושע שלא רק איראן החומייניסטית היא מדינה נורמאלית, אלא גם 'גרמניה הנאצית היתה מדינה נורמאלית למרות שהיתה מדינה רוצחת וכו' וכו' (עמ' 143). מכאן אפשר לומר שאם חנה ארנדט תיארה את הנאצים כבנאליות של הרשע, הרי שהמודל המוצג כאן משמש נורמליזציה של הרשע; כל המבוצע בידי מדינה לאומית הוא מתוקף ההגדרה 'נורמאלי', וכל המבוצע בידי מה שאיננו מדינה לאומית אינו 'נורמאלי'. ועל כן אין ליהושע ברירה אלא להגיע למסקנה שאמנם 'תוך כדי ביזור לעומק של מושג הנורמאליות תיחשף גם מהותה הבלתי-מוסרית והנכשלת קיומית של הגולה'. אך למרבה המזל, עצם חשיפת המחלה כבר נותן בידנו 'אמצעי להבראה'. תרופת פלאים זו היא כמובן יצירת 'הישראלי כיהודי טוטאלי',

בזכות התשובות

אברהם ב. יהושע

בענייני לאומיות. הן של יהודים והן של אחרים. ובראש ובראשונה אותו מושג הנורמאליות שהוא אבן פינה בכל טיעוני.

וכך כתבתי בספרי במאמר "ממילכוד הזהות למלכות הנורמאליות": "וכאן עלי להבהיר כיצד אני רואה את מושג הנורמאליות. אינני מתכוון בשום פנים ואופן לשאלות תכניות במושג זה, אלא רך ורק לשאלה המסגרתית של הנורמאליות. לפיכך, מעולם, עד כמה שזה זכור לי, לא השתמשתי במושג "ציונות שפויה" או "א"י היפה", כיוון שמושגים אלו הם ריקים מתוכן עבורי. אין אדם בישראל שאינו רוצה בא"י יפה אלא שכל אחד מבין את המושג יפה באופן שונה. כל אחד רוצה להיות שפוי, אבל מה שהוא שפיות אצל אחד הוא טירוף אצל השני.

האשליה שעם של שלושה וחצי מיליון (כולל הזורדים) יכול לבלוע לחוכו עם של שני מיליון ורבע פלשתינאים ולהמשיך לשומר על התיפקוד החקין של מערכת הזוהתיות היא המשך ישיר ועקיב של אותה מחשבה בסיסית שאיפשרה ליהודים לשקוע כזרים בתוך אופים לאומיים אחרים, הזצרים לעצמם אשליה שיש איזו טריטוריה ביניים ברקמת אופם של האיים שבתוכה הם יוכלו לחזת את הקיום היהודי בלי להיטמע מצד אחד, בלי להישמד מצד שני, ובלי להיזרק מצד שלישי.

כאשר אני מעלה את המושג נורמאליות של עם אני מתכוון אך ורק למצב זה: עם יושב על אדמתו, ברובו המכריע, מדבר בלשונו וחי במסגרת מדינית-חברתית בה הוא מקיים את הטוטאליות של חייו. מבחינה זו איראן של היום היא מדינה נורמאלית, אף שמתרחשת בה מהפכה עמוקה ונוראה שמזעזעת את כל אשיות החברה. גם אוגנדה היא מדינה נורמאלית למרות שיש בה רעב קשה, ומאות ילדים גועים בה כל יום. גרמניה הנאצית היתה מדינה נורמאלית למרות שהיתה מדינה רוצחת, וכו' וכו' אני משתמש במושג נורמאליות כשם שאנחנו משתמשים בו בחיי יום-יום לגבי היחיד. גם אדם רעב הוא נורמאלי, גם חולה הסרטן הגוסס הוא נורמאלי, וגם אנס ברוטאלי או רוצח או גנב הם אנשים נורמאליים (משום כך אגב אנו שמים אותם בבית סוהר ולא בבית משוגעים). התכנים של הקיום הלאומי הם מעבר לשאלה של הנורמאליות, והם יכולים להישפט על פי כל מיני מערכות שיפוט: תועלתיות, מוסריות, אסתטיות או תחושות אושר וכו'. יתרה מזאת, מושג "נורמאליות" זה שאני מעלה כאן הוא על פי

עורך עתון 77 ביקש ממני להגיב על דברי מאמרו של עמר ברטוב ואני התניתי את הסכמתי בקבלת הסכמתו של המחבר לפרסום דבריי בצד דבריו. הסכמה זו ניתנה, ואני איפוא משיב כמה דברי תשובה לאותם חלקים בביקורת הזאת שנוגעים לשאלות ענייניות המועלות בספרי הקיר וההר. מעולם לא היה עולה על דעתי להשיב על דברי ביקורת הנוגעים ליצירה ספרותית, אולם בעניינים אידאולוגיים-פוליטיים אני מרגיש חובה להיכנס לפולמוס, שכן כל מאמרי נכתבו לשם הצגת תשובות ועמדות ברורות לשאלות יסוד הנוגעות הן לסכסוך הישראלי פלשתינאי והן לשאלות הקיום של העם היהודי; וכשעמדות אלו מותקפות אם מתוך עקרונות מוסריים סותרים אם מתוך אי-הבנות שמקורן בחוסר אינפורמציה מספיקה, או בכשלים לוגיים, אני מרגיש ממש חובה לצאת להגנה עליהם, כי אחרת אהיה לא רציני בעיני עצמי. לפיכך הפכתי לאיש ריב ומדון בשניים שלושה נושאי יסוד ותשתית אלו המונחים ביסוד הווייתנו הלאומית.

קצת מגוחך בעיני היה טיעונו של עמר ברטוב, שאני מבטא את הקונצנזוס של מערכת החינוך בישראל. הלוואי שהיה זה כך. הייתי חוסך לי שעות ארוכות של פולמוסים לאין ספור עם עשרות אם לא מאות אנשים בהרצאות רבות על אותן תיזות עצמן. (שהרי אני לא רק איש ריב ומדון בכתב אלא גם בעל-פה). אף אחד לא רואה בי קונצנזוס לא מבחינה פוליטית ולא מבחינה אידאולוגית. עמר ברטוב, בתודעה היהודית שלו, עם הכבוד שהוא רוחש למשמעות הכותל המערבי, הלגיטימציה שהוא נותן לגולה, שנאת הנורמאליות, הזכות ההיסטורית, ההימשכות ל"שאלות ללא תשובות", והרומנטיקה של הנון-קונפורמיזם המתייסר, נמצא הרבה יותר בקונצנזוס ממני גם בשמאל וגם בימין, גם בין ניצים וגם בין יונים, גם פה בארץ וגם בקרב העם היהודי ככללו. ואיני אומר כל זאת לא לגנאי ולא לשבח. מעולם לא היתה לי תשוקה להיות נוון-קונפורמיסט. אלא לברר את האמת, אם היא קונפורמית ואם היא לא. אני גם לצערי איני שותף לדימויים הרומנטיים-סנטימנטאליים של הסופר היושב בשולי החברה ומעלה קושיות שאין להן תשובות, מכל מקום איני רואה את עצמי כשייך לסוג כזה של סופרים ומקוה שגם לסוג שלי יש זכות קיום. בכל דברי על הגולה ועל שאלות הזהות הישראלית אני מקדים ואומר שאני חוזר על דברי ראשונים שאמרו את דבריהם (וזה היה עוד לפני הכישלון הקולוסאלי הגדול של העם היהודי בשואה) ברמה אגרסיבית הרבה יותר גדולה (ברדיצ'בסקי, מנדלי, ברנר, הזו, טשרניחובסקי ואחרים). אני שב ואומר שהתיזות שלי בעיקרן הן תיזות בנאליות ופשטות, ואני רק מבקש לתת להם ניסוח קצת חדש במושגים מודרניים. ואם אני עושה זאת למרות ההסתכנות להיות טריביאלי ובנאלי, זה גם בגלל אנשים כעומר ברטוב, שלא רק שאינם מסכימים איתי אלא שגם לא מכינים, פשוטו כמשמעו, כמה דברים בסיסיים ביותר

לפני שנתיים כי 'בעניין זה היתה לי קצת מחשבה נוספת' וכי 'צריך כאן לעמוד על קני המידה' (ע"ע 225 - 226).

שני דברים לסיום. יהושע מדבר באחד ממאמריו על אחריותו הלשונית והמוסרית של הסופר, ומדגיש שזו הסיבה לצורך במציאותו הלא-ספרותית של הסופר הישראלי. על חוסר רגישותו המקומם של המחבר לקונטראציות שמעוררים הביטויים בהם הוא נוקט בכל הנוגע לגולה כבר עמדתי בהרחבה. אך רגישותו המוסרית והאמנו-תית צריכה היתה גם לעוררו להתייחס במעט יותר כבוד לציביליזציה הייחודית, העשירה והמרתקת שקיימו היהודים במשך אלפיים שנה בגולה, ולא לראות בה מעין ימי-ביניים אפלים ומחוסרי כל תוכן. יתר על כן, הואיל והוא טוען לתפקידו של הסופר 'להביא איתו לחיים הציבוריים בארץ את מורכבותה של המציאות ביכולתו לבטא התנגדות לחדר-מדיות המשתלטת על המציאות הרוחנית' (ע"ע 80-81), ראוי היה גם לנקוט בלשון הרבה יותר זהירה בכל הנוגע ל'נורמלי' ול'לא-נורמלי', לחריג ולמצוי. ככלות הכול, האם על הסופר לבטא את עמדת הקונצנזוס של מערכת החינוך הישראלית בצורה חריפה עוד יותר, או האם ראוי לו להבחין גם בחד צדדיותה של העמדת דברים פשטנית זו, גולה מול ישראל, יהדות מול ציוניות, שואה מול תקומה, וכל אותם מושגים שנשחקו עד כדי אובדן כל משמעות מוסרית עמוקה בספרי הלימוד ועצרות ריקות מתוכן. אם הסופר בוחר לייטול חלק בחיים הציבוריים, האמנם עליו לחזק את הקונפורמיסטים, או להאיר באור חדש את האמיתות המקובלות?

שנית, הגיע הזמן להשיב על השאלות שהעמדתי בראשית החיבור. דומני כי פרסומו של קובץ זה בימים אלה דווקא (וללא אף התייחסות לאינתי-פאדה) מעיד על התפתחות מעניינת בקרב כמה מן המשוויכים למה שמכונה בטעות השמאל הישראלי (או יפיי-הנפש, התבוסתנים, וכו' וכו'), שבד בבד עם נכונותם לפשרה עם הפלסטינים הם מחזיקים בעמדות ניציות ובלתי ליבראליות להפליא בכל הנוגע לזהות הישראלית, משמעות הגולה, חשיבות העוצמה, עדיפות המעשה ונחיתות המחשבה. לבד מקוצר רוחם וחוסר סובלנותם, הם מתאפיינים במיוחד בתנשאות מסלידה מעל לכל שאר העמים, מן הסוג המאפשר ליהושע לדבר על 'הפחדנות האירופית' (עמ' 41), כמו גם על 'השמאל האירופי שכוחו בפיו', ולתת לקוראיו את הרושם שלא רק הגולה מנוונת ומיותרת, אלא גם שאר העולם אינו טוב בהרבה, ורק אנו, הישראלים הטוטאליים, ראויים להת-ייחסות רצינית ומעמיקה. והאם אמנם זכינו בניתוח מעמיק? לעניות דעתי, לא. כפי שניסיתי להראות, המדובר כאן בעמדות ציוניות נושנות שאיזכורן בימים אלה, תוך הפגנת זעם חסר אונים נגד הגולה, יש בו יותר משמץ של בנאליות. הסופר לאטיבים המוענקים כאן ללאומיות מתאי-מים לימי מאצני וקונגרס באזל, אך נשמעים שחוקים ותלושים בהקשר הנוכחי, בתקופה שבה אנו עושים ככל שביכולתנו לדכא את התנועה הלאומית הפלסטינית. המחבר אינו מביא ולו כזית ממכלול המורכבות של הקיום היהודי; נהפוך הוא, פשטנותם של ניתוחיו מקרבת אותם אולי לציבור רחב יותר, אך באה על חשבון רמתם האינטלקטואלית, מקוריותם ויכולתם לחדור לעומק הדברים. ולבסוף, האם משמש יהושע סמן מצפוני? כך הוא מאמין, אם לשפוט על פי התבטאויותיו. לדידי, מצפוני של האמן מחייבו להשתייך לשוליים, ולא למרכז, לעמוד על הייחודי, ולא הבנאלי, להוקיע את הקונפורמיזם, ולא להנציחו, להדגיש את המורכב והקשה, ולא את הפשטני, לשאול שאלות חסרות מענה ולא להשיב תשובות צפויות מראש. ■

אתגר לדמוקרטיה. או קיום ההתנחלויות הוא אתגר לתפיסת השלום היונית. ולענייננו, קיום הגולה הוא אתגר לקיום הצינונות. ואכן נגיף הגולה הנמצא בקרבו של כל יהודי הוא אתגר מסוכן לקיומה של ישראל ועלול להביא לחורבנה בכמה דרכים שונות. הן בלגיטימציה של הירידה, הן בהזיית שווא של הכנת שטחים לעם שלא יבוא ועוד ועוד. מעניין שעמר ברטוב מאשים אותי במתן משקל מוסרי למעשה באשר הוא מעשה, או לקיום באשר הוא קיום, והרי הוא עצמו עושה זאת באומרו — עצם קיומה של הגולה היא הצדקתה. היהודים בגולה היו הרבה יותר זהירים ומוסריים ממנו, הם לא ראו בקיום הגולה את הצדקתה, ובאלף פיוטים תפילות ותחנונים התפללו שהדבר ה"צודק" הזה ייגמר. "בגלל חטאינו גלינו מארצנו". הגולה היא עונש לפי התפיסה היהודית, לא של ה"תודעה היהודית" מבית מדרשם של זקני מפא"י. נשאת רק החידה למה היהודים נמשכים וכבולים כל-כך בעונש הזה, שהוא בסופו של דבר, כנראה, עונש עצמי. אפשר והיהודים יודעים היטב בעומק ליבם למה הם מענישים את עצמם, בעומק תודעתם יש כנראה הרגשת חטא עמוקה, ממשית או פוטנציאלית. הגויים לפעמים מרגישים זאת אם כי הם לא מבינים לחלוטין את מהות החטא הזה, שהרי היהודים עצמם לא מוכנים להיכנס לחידה של קיומם, הם כמו עמר ברטוב אוהבים להישאר במסתורין של חידות ללא תשובות. אלא שהחידות שלנו בניגוד לחידות של העמים אחרים הן יקרות עד מאד. נשפך עליהן דם רב. מליון ילדים יהודים נשרפו כמשרפות על חידת אבותיהם וסביהם מלאי הרוחניות ו"הציביליזציה הייחודית", ועדיין הם לא מבינים למה את הציביליזציה הייחודית הזאת אי-אפשר לממש בארץ ישראל אלא רק בורשה, צנעא, בירות, דנוור, קולוראדו או לאס וואגס וכו'.

עכשיו אנחנו הולכים כבר ומנפצים את ראשינו וראשי אחרים על גב חידת הקיר המהולל, שלא רק שאיני מתעלם ממנו כטענת ברטוב אלא אני שם את תמונתו על כריכת הספר כדי להזהיר מפני אותה התמכרות לאומית אליו שהחלה ב-67 והביאה אותנו עד הלום. אני מנסה לנתח את כל שלל הסמלים החבויים בתוכו ולהראות את הפרובלמטיות שלהם. ואם כי עדיין לא הצעתי כמו פרופסור ליבוביץ בשעתו לנתן אותו לאבניו ולהשליך אותם לגיא בן הינום (הוא, אני חושש, מכיר את הציביליזציה הייחודית היהודית לא רק יותר טוב מעמר ברטוב אלא גם יותר טוב ממני ולפיכך הציע הצעה רדיקאלית זו עוד כשראה את המפגש המרגש הראשון שלנו איתו לאחר מלחמת ששת הימים), אלא רק לנסות להעמיס עליי כמה שפחות משמעות לאומית ולהחזיר אותו למימדיו הדתיים. ברור לחלוטין שאני לא מנסה חלילה להתעלם ממנו. הרי אני נלחם בכמה וכמה אלמנטים מהותיים ביותר במהות היהודית. איך אדם שנלחם במצוקה פנימית יכול להתעלם ממנה? הרי זו אי-הבנה טוטאלית מצידו של עמר ברטוב שאינו רואה שעמדתי כולה דרוכה אל ההיסטוריה היהודית ובכך אני ממשיך את גזירת הגורל שהוטלה על כמה סופרים עבריים עוד מתחילת תולדות הספרות החדשה. אין לתפיסתי דבר עם ה"כנעניות" שכן אני בישראליות שלי כפי שכתבתי מבקש להפך: "... לחזור עמוק יותר למקורות, לא מתוך מגמה "כנענית", אלא מתוך מגמה להעלות את כל תולדות עמנו כחטיבה אחת". (ע' 213) אני קשור לתולדות העם היהודי כחולה שקשור לגיליון תולדות המחלה שלו. כל פרט חשוב לי. צרפתי יכול לשכוח את תקופת הפיאודליזם, או מסעי הצלב או כיבושי נפוליאון כי הוא מרגיש שתקופות אלו כבר איבדו את השפעתן החזקה על הבעיות שמעסיקות את הווייתו עכשיו, ואילו אני מרגיש לפעמים

בכוח החשובות

הראוי לדחות קצת את הרגשות וללמוד את הדבר בקור רוח שכן אותה תבנית עצמה עשויה לחזור פה בארץ-ישראל, על בסיס אי-היכולת לחיות לבד ועם עצמנו. האשליה שעם של שלושה וחצי מליון (כולל היורדים) יכול לבלוע לתוכו עם של שני מליון ורבע פלשתינאים ולהמשיך לשמור על התיפקוד התקין של מערכתיו הזהותיות היא המשך ישיר ועקיב של אותה מחשבה בסיסית שאיפשרה ליהודים לשקוע בזרים בתוך גופים לאומיים אחרים, היוצרים לעצמם אשליה שיש איזו טריטוריית ביניים ברקמת גופם של הגויים שבתוכה הם יוכלו לחיות את הקיום היהודי בלי להיטמע מצד אחד, בלי להישמד מצד שני, ובלי להיזרק מצד שלישי.

זה בסופו של דבר נכשל, בכל שלושת הדרכים. והכישלון הוא חד-משמעי, בהוכחה הכי ברורה שהיסטוריה יכולה לתת. במשך שלושים שנה הושמדו שישה מליון יהודים ועוד שני מליון יהודים רוסיים נעקרו בהתבוללות כפויה מתוך עמנו. אבל להיסטוריון עמר ברטוב, אין זאת הוכחה מספיקה. וכך הוא כותב: "העובדה שהם (היהודים) אינם נשמעים לו מקוממת אותי, כפי שהעובדה שהיהודים המשיכו להתקיים לאחר הופעתו של ישו עלי אדמות הכעיסה את הכנסייה. וכשם שהכנסייה ראתה ביהודים משום אתגר תאולוגי המעמיד בספק את נכונות טענותיה, כך הוא רואה בגולה משום ערעור מתמיד על צדקת הצינונות. ולכן הוא קורא להם להיעלם אחת ולתמיד: לא רק משום שהוא רוצה בהם כאן, אלא גם משום שהוא אינו רוצה בהם שם. שם הם מסוכנים לו, שם הם מהווים אנטי תיזה לטענותיו, שם הם ממשיכים לחיות וליצור למרות שלפי דבריו כבר מזמן לא היו אמורים להתקיים".

יוצא מן הכלל! היהודים בגולה מסוכנים לי! אולי נכון להגיד שהם מסוכנים לעצמם. אני קורא להם להיעלם והם נשארים. ועוד איך נשארים. במשך ארבע שנים הושמדו בפולין שלושה מליון יהודים פולנים שקיימו קיום רציף של אלף שנה, וכל המוסדות המפוארים שהקימו, נמחקו כלא היו ונשארו רק כמה צריפים סביב הקרמטוריום של אושוויץ שאליהם מביאים את הישראלים הצעירים לסוירים כדי לראות את גורל אבותיהם. האמנם אני רואה את קיום הגולה כערעור על צדקת הצינונות? למשפט הזה יש תוקף לוגי בדיוק כמו המשפט: קיום הדיקטטורות הוא ערעור על צדקת הדמוקרטיה או קיום ההתנחלויות הוא ערעור על צדקת תפיסת השלום היונית. איזה אבסורד. המשפט הלוגי הנכון הוא: קיום הדיקטטורות הוא

פירוש היהודים עצמם לאורך ההיסטוריה שלהם, בכך שהם ראו את הקיום בגולה כאנומליה קשה, יציאה מחוץ לסדר הטבעי, מחוץ למהלך התקין של ההיסטוריה, ובמושג הגאולה הם ראו חזרה למצב של ריכוז טריטוריאלי וריכוני על אדמתם. (הקיר וההר ע"י 143).

כלומר המשמעות של המושג נורמאליות בחיי אומה דומה לזו הניתנת לאותו מושג בחיי הפרט. קרי — המסגרת המאפשרת לאדם להיות אחראי למירב הגורמים הקובעים את חייו. שליטה על מעשיו. כמובן המושג של נורמאליזציה אינו מופיע כלל בלקסיקון של עמים רבים, כי הם נמצאים במצב נורמאלי טבעי ולכן אין הם זקוקים לו, ואם ישתמשו בו יהיה זה תמיד שימוש חלקי המתייחס לקיום או ליציאה מנורמות ספציפיות, כגון משפטים מן הסוג הזה: "אנחנו במצב לא נורמאלי מבחינת מצבנו הכלכלי" או, "השנה היתה לא נורמאלית מבחינת כמות משקעי הגשם". או, "הרציחות בארצנו הגיעו בחודש האחרון לרמה בלתי נורמאלית". או, "השקט שהיה בביירות בשנות העשרים היה בלתי נורמאלי למדינה זו". או, "האינפלציה בארגנטינה ירדה לרמה בלתי נורמאלית". או, "היטלר הכניס לארצנו נורמאליזציה ביחסי העבודה והמשק".

אני ככוונה מביא דוגמאות שונות וסותרות לכאורה כדי להראות שהמושג "נורמאלי ולא נורמאלי" בשימוש החופשי של הלשון הוא מושג פרוץ ויחסי לגמרי, ולכן תוקפו היחיד הוא רק במובנו המשפטי — אחריות למעשיך. וזהו המובן של הנורמאליזציה שעליה דיברה הצינונות. אם במקום תודעה יהודית היה לעמר ברטוב יותר ידע יהודי, הוא היה רואה עד כמה ספוגה כל התרבות והיצירה היהודית, שאותה הוא מעריך כל-כך, בתחושה עמוקה של אי-לגיטימיות של הגולה, של כמיהה לגאולה, שנתפסה תמיד ובראש ובראשונה כיציאה מתוך הגולה וישיבה לריבונות בארץ-ישראל. תפיסת הרמב"ם של ימות המשיח היא אך ורק במובן של שחרור משיעבוד מלכויות. הפיוטים, השירים, סיפורי החסידות הקבלה חוזרים שוב ושוב על מוטיב הגאולה, שהיא בלשון חילונית — נורמליזציה. (כי הרי הרבנים והוגי הדעות לא היו תמימים לחשוב שבזמן הגאולה נתעופף כולנו באויר כבני אלמוות). לכן המושג נורמאליזציה הוא מושג אותנטי יהודי, אלא שהצינונות לקחה אותו ברצינות תמימה ולא הבינה שמושג זה הוא כבול ונעול בתוך סתירה פנימית עמוקה שנמצאת בתוך הזהות היהודית, ולפיכך כל כך קשה להגשים נורמאליות זו. ואת הסתירה הזאת ניסיתי קצת להבהיר או לפחות לסמן את האזור שלה בספרי הבנאלי והקונפורמי "בכוח הנורמאליות".

עומר ברטוב שחקר לצרכי עבודתו המדעית את המסמכים הנאציים הדנים ביהודים הרגיש כמובן רתיצה עמוקה מכמה מן הביטויים התרופים שלי הקשורים בחשיפת "המחלה" היהודית. אומר לו באופן בוטה ובלתי אחראי קצת, שלפעמים כדאי לאדם להאזין היטב למה שאומרים עליו אויביו הנוראים והאימים ביותר, כי דווקא מתוך שנאתם הליבידונאלית העמוקה הם יכולים לגלות באינטר-איציה, אמנם באופן מעוות, כמה אלמנטים אמיתיים על אויבם. הנסיון הכושל והאומלל של הסימביוזה היהודית-גרמנית בתחילת המאה הזאת חשפה לכמה גרמנים מבט פנימי את עומק "תאוות הגוי שבתוכנו" או את ההכרח בקיומו של הגוי כחלק מתוך מהות הזהות היהודית. (לצורך זה חשוב לקרוא את מאמרו העמוק ביותר של דר' עדי אופיר באחד מגיליונות "פרוזה" על הצורך העמוק בנוכחות הגוי בזהות היהודית). ולכן כדאי שוב ושוב לקרוא ולעייץ בדברים הללו בלי סנטימנטליות יתירה של בית סבא. המחיר ששילמנו על הגולה היה כל כך איום ונורא שמן

שהכרעות זהותיות שנעשו בזמן גלות בבל לפני אלפיים וחמש מאות שנה, נניח, בשאלת מי הוא יהודי, עלולות לסכן בפועל את חיי ואת חיי ילדי בעתיד הקרוב.

ומכאן אני מבקש לעבור לכמה תשובות ספציפיות לכמה מטענותיו של ברטוב.

הזכות ההיסטורית לעומת זכות המצוקה: עמר ברטוב, ראשית כל מבבל בין שני מושגים שהבהרתי היטב בספרי זה ובספר "זכות הנורמליות" שמן הראוי היה שרצונאט מהימן ואחראי ייקח שוב לעיון לפני שהוא מתחיל בדברי התקפתו. המושגים הם זיקה היסטורית וזכות היסטורית. ליהודים כך הבהרתי היתה זיקה היסטורית לארץ ישראל אבל לא זכות היסטורית. כמוכן שיהודים לא רצו להגיע לאוגנדה להקים מדינה שם. הרי לארץ-ישראל הם לא רצו להגיע, אז לאוגנדה היו מגיעים? (אגב, תמיד אני שומע את התיאור הזה מפני צעירים שהנה כמה נפלא העם היהודי שהגיע לארץ-ישראל השוממה למרות שכל מנהיגי העולם עמדו לפניו עם מפות של מבחר ארצות העולם, משוויץ ועד סקוטלנד והציעו לו הצעות נפלאות להקים מדינה בכל מקום והעם היהודי הנאמן כל-כך לארצו אמר לא, רק לארץ כנען השוממה והחמה והקודחת. לא הציעו לנו לא את אוגנדה ולא שום מקום אחר כדי להקים עליו ריבונות מלאה יהודית) אבל האבסורד מגיע לשיאו כאשר עמר ברטוב קובל כנגד זכות המצוקה שלי שזקוקה היתה לכוח כדי לממש את עצמה. אכן כל זכות חייבת לצערי בכוח כדי לממש את עצמה, גם הזכות שלנו לא להיגנב או להירצח דורשת משטרה, סורגים, ובתי משפט כדי להתקיים. אבל האם הזכות ההיסטורית לא דרשה כוח? האם לה הערבים הסכימו? הרי הטענה של הזכות ההיסטורית היתה הטענה היחידה והראשית של הציונות, והיא הטענה שעדיין עומדת היום במרכז טענת הזכויות הציוניות, והאם היא לא דרשה לאורך כל ההיסטוריה הציונית כוח?? הלא בשם הזכות ההיסטורית הזאת עדיין מכים ושורפים והורסים והורגים עכשיו. לפחות אני יכול להגיד שאפילו בצביעות המשתוללת היום במדינת ישראל אין עדיין מתחסד אחד שיכול לטעון שאת יהודה ושומרון צריך להחזיק בזכות המצוקה כפי שהגדרתי אותה בכירור, הן במאמרי "בין זכות לזכות" בספרי "זכות הנורמליות" והן במאמר בספר הנדון ששמו "אסור להתחמק מהכירור המוסרי". וברטוב יודע היטב, ואם לא, שיקרא שנית, שזכות המצוקה כפי שהגדרתי היא לעולם רק על חלק מארץ ישראל, אפילו אם יגיעו לכאן עשרה מליון יהודים ויעמדו כאן מולם מליון פלשתינאים בלבד. זכות המצוקה קובעת בכירור שמבחינה מוסרית היתה ויש זכות לעם היהודי לקחת רק חלק מארצו של עם אחר.

וכאן אני מגיע לעוד טענה בנימוקיו של עמר ברטוב, בעניין יכולת ההצלה של הישוב היהודי כאן בזמן מלחמת העולם השנייה, וכיוון שטענה זו חוזרת בדברי רבים להוכחה על אוזלת ידה של הציונות, ושבעצם לא היה משנה מבחינת השואה הנאצית אם אדם בא לארץ ישראל או נשאר בגולה, שניהם היו צפויים להכחדה, ורק במקרה עזר מונטגומרי את צבאות הציר במדבר המערבי, אני חייב שוב להעמיד כמה דברים על דיוקם.

למרות שהצהרת בלפור ניתנה ב-1917 לאחר כארבעים שנה של פעילות ציונית, לא השכיל העם היהודי לאחוז בהזדמנות הזאת אשר ניתנה לו להציל את עצמו בטרם השואה. יהדות אירופה הכשילה כמו ידה את האפשרות שניתנה לה לבנות לעצמה בסיס למדינה עצמאית בשנות העשרים, מדינה שהיתה יכולה להציל מליונים של

יהודים כבר בשנות השלושים עם הופעת תופעת הנאציון בלב אירופה. לא ארבעת מליוני יהודי אמריקה בשנות השלושים, וודאי שלא שלושת מליוני יהודי בריה"מ באותם שנים יכלו להציל את יהודי אירופה טרם שואה, רק מדינה יהודית בארץ ישראל היתה מסוגלת לעשות זאת ומדינה זו לא הוקמה כי יהודים לא באו לכאן בשנות העשרים למרות שיכלו לעשות זאת ובכך לא רק חרצו את גורלם שלהם למוות אלא אף הפקירו את אותם יהודים שהגיעו לכאן לסכנה אימה מידי הערבים. ארבע מאות אלף היהודים שהיו כאן ערב מלחמת העולם השנייה היו כבר הנפל של הכישלון היהודי להגשים את הציונות, והעובדה שניצלו מידי הגרמנים היא מקרית (אף כי ברור לחלוטין שהם לא היו מתים בתאי גזים אלא במלחמה הירוואית על אדמתם). העובדה שניצלו מידי תבוסה מוחלטת בידי הערבים באמצע שנות השלושים קשורה הן לנחישות האנגלים לא לוותר, הן לחולשת הערבים והן לכוח הארגון והעמידה של הישוב היהודי כאן. העובדה שמחורבות הכישלון הציוני של שנות העשרים בכל זאת קמה מדינה לאחר השואה מראה עד כמה גדולה היתה החיוניות של ישוב זה ועד כמה היה עמוק ערכו המוסרי, והוא גמל טובה תחת רעה שגרם לו העם היהודי באירופה שהפקיר אותו לגורלו והסכים לקלוט לתוכו את כל פליטי וניצולי ואיבי הציונות לכיתותיהם, מן הבונדיסטים ועד האגודאים למיניהם. לו השואה לא היתה מתרחשת והישוב היהודי כאן היה חס וחלילה מובס במרד הערבי הגדול ב-36 או אפילו מאוחר יותר במלחמת השחרור, הידיעות על תבוסתו היו מופיעות בעמוד השני של עיתוני האידיש בוילנה או בקראקוב ובעמוד השלישי או הרביעי בניו-יורק טיימס. היום מתנהלים דיונים נוקבים האם עשה הישוב היהודי בארץ ישראל דיו להצלת יהודי אירופה בזמן השואה. כלומר מה יכול היה לעשות ישוב של ארבע מאות אלף להצלת העם היהודי באירופה, שמנה כשמונה תשעה מליון איש, ושהפקיר את אותו ישוב לגורלו, כשם שיהדות הגולה, לאחר השואה, הפקירה וממשיכה להפקיר את מדינת ישראל ובזכות כמה אגורות קנתה לה פוליסת ביטוח נצחית כדי להעמיק את אחיזתה בגולה. לגחך ולומר, מה היו מועילים הסטנים והרובים של אנשי ההגנה כאן מול הצבאות הגרמנים, כהוכחה שארץ-ישראל והגולה חד הם מבחינה בטחונית וקיומית, הרי זה עיוות של ראייה היסטורית והבנת ההיסטוריה הציונית, וכשלונה הנורא שבא לה בראש ובראשונה מידי העם היהודי עצמו, ששילם אמנם על כך תשלום שאף עם לא שילם בהיסטוריה, ועדיין הוא מתעקש לא להבין שבמקום ללכת למצוא עוד ועוד אשמים מקרב הגויים שאינם מוכנים תמיד לשתף פעולה עם הפתולוגיה היהודית של הידיקות כספחות לעמים אחרים, יבדוק קצת את עצמו.

אבל יש כמובן מקום שעמר ברטוב מוכן לבדוק את עצמו וזה כמובן ההווה הישראלית ומוס-ריותה. ובאמת עמדתי נדהם מול הפיסקה הזאת שנוסחה על ידו בלשון רבים, שהיא לשון נוחה יותר כאשר אין הוכחות ברורות אינדיבידואליות. וכך הוא כותב:

"... פרסומו של קובץ זה בימים אלה דווקא (וללא אף התייחסות לאינתיפאדה) מעיד על התפתחות מעניינת בקרב כמה מן המשווייכים למה שמכונה בטעות השמאל הישראלי (או יפיי-הנפש, התבוס-תנים, וכו' וכו') שבד-בבד עם נכונותם לפשרה עם הפלסטינים הם מחזיקים בעמדות ניציות ובלתי ליברליות להפליא בכל הנוגע לזהות הישראלית, משמעות הגולה, חשיבות העוצמה, עדיפות המעשה ונחיתות המחשבה. לכך מקוצר רוחם וחוסר סובלנותם, הם מתאפיינים במיוחד בהת-

נשאות מסלידה מעל לכל שאר העמים, מן הסוג המאפשר ליהושע לדבר על "הפחדנות האי-רופית"... וכו' וכו'.

הנהגה שאלתי את עצמי בימים אלו של פוגרומים פרוצים של מתנחלים נגד ערבים, של ימניזציה רוחנית שלא היתה דוגמתה בקרב תושבי ישראל למה בא עמר ברטוב להתנפל על ה"ניציות" שלי, היכן הוא מצא אותה בספר הזה, הרי כבר במאמרים שפורסמו לפני עשרים שנה דיברתי שוב ושוב על הבעייה הפלשתינאית, על הצורך בהקמת מדינה פלשתינאית, על התנגדות מוחלטת להתנחלויות וכו' וכו'. מהיכן הוא לקח את העמדות האנטי-ליברליות. עד שהגיעתי להת-רגזותו על הביטוי שלי "הפחדנות האירופאית", ואז הבנתי איך בקשת הליגיטימיות על הגולה מתקשרת כאן.

ובכן על כך שני דברים:

1) פחדנות אירופאית? וודאי וודאי. אם אירופה וארה"ב במאי 67 במקום להטיל אמברגו על משלוחי נשק לישראל היו נחלצים לעזרתה בעמדה תקיפה וחד-משמעית, כמה דם וסבל היו נחסכים מעמי האזור הזה. וודאי פחדנים. אם במקום לשלוח היום לחיפה כל שבוע נושאת מטוסים היתה ארה"ב שולחת אז במאי 67 את נושאות המטוסים הללו למיצרי-טיראן ומבטיחה את חופש השייט, כמה טובה אמיתית היתה גורמת לישראל הקטנה והמאויימת. אם אירופה היתה יוצאת חד-משמעית נגד הטיורר הפלשתינאי המטורף של שנות השבעים, היא היתה מביאה את אש"ף לעמדות ריאליסטיות כבר בסוף שנות השבעים וחוסכת דם וסבל של פלשתינאים עכשיו.

מה פתאום אסור לומר "פחדנות אירופאית"? במה זה איננו ליברלי אליבא דעמר ברטוב. בכלל אירופה זו שהיהודים כל-כך התאו ומתאוים אליה, ושמדינאים רבים מקוננים שאיתרע מזלה הרב של ארץ-ישראל ליפול גיאוגרפית במזרח התיכון ולא באירופה, צריך לומר עליה דבר נוסף: לא היה בתולדות האנושות מקום שבו התרחשו מעשי ברבריות ואלימות נוראים כמו אירופה. המזרח התיכון, אפריקה, דרום-אמריקה ואפילו אסיה התיכונה הם מקומות רוגע שווייצרים לעומת הברבריות שהשתולל במאה האחרונה בלב לבה של אירופה, כאשר חלק מברבריות זה הובא על ידי מלחמות האירופאים גם לרחבי העולם.

2) עמר ברטוב מאשים אותי שלא אמרתי מספיק בעניין מלחמת לבנון, וזאת על-פי עדות עצמי שנחתי בראיון שהתפרסם בספר הזה. יכולתי לענות לו שעבודתי כמראה במפקדת קצין חינוך ראשי הופסקה שבוע ימים לאחר תחילת המלחמה שביומה הראשון גוייסתי, בגלל עמדותי הנחרצות נגד המלחמה ושכמשך יותר מעשרה חודשים נודיתי מצה"ל. יכולתי לספר לו על העצומות שחתמתי ועל ההפגנות שדיברתי בהן, אבל לא אעשה זאת, כי אני מקבל את ביקורתו ותוכחתו. אינני עושה מספיק למען השלום, לא בעבר וכמובן לא בהווה. ועל כל מלה שכתבתי ועל כל מפגש או עצרת או הפגנה בהם השתתפתי אני חייב להכות על חטא שלא עשיתי די, כי יכולתי לעשות הרבה יותר. אבל רק שאלה קטנה, המוכיח עצמו האם יש לו קבלות טובות יותר משלי? אבל אפילו אין לו אף קבלה הוא רשאי להוכיח אותי על פניו, בתנאי אחד — שיבטיחו המוכיחים לי שאין הם רוצים להפוך את הנערים הפלשתינאים המתאבדים עתה למען חירותם לתוך זרועותינו — למדרגות כבש המטוס אשר יטיס אותו אל אותו מקום בו התקיימה "ופירחת" הציביליזציה הייחודית היהודית. כלומר להשתמש בדם הפלשתינאים ובאשמת ישראל האמיתית והמדומה כליגיטימציה לשיבה "הביתה", אל הגולה. ■

מגבהי הגלקסיות ומבעד לזכוכית המגדלת

חנה הרציג

"ברנהרט"; לקלוט לפתע מלים בנפרד מדברים; לתמוה על כך שכל אחד היה פעם תינוק, ושכלולנו יש "זקן ערווה"; אולי אז נתקרב יותר לטעם המיוחד שהופמן מנסה להטעימנו.

מוקדש לבני יונתן, פילוסוף בן שש.

שאלת-העל שמציג הרומן מנוסחת סמוך לפתיחה: "מדוע, הוא חושב בלבד, יש משהו בכלל?" (21). ובגירסה אחרת, לקראת הסוף: "אבל צריך להבין איך, כשאלווייה שולחת את ידה אל קופסת התה, הדברים מתרחשים באמת" (146). הגיבור, עולה מגרמניה שהתאלמן לא מכבר, מאבד, כביכול, את המובן והטעם שמהלך החיים הטבעי מעניק לקיום. אבל, נקודת-המוצא של התהייה על הסדרים הבסיסיים ביותר, מהפכת דווקא את מה שנתפס על-ידינו כטבעי. האם טבעי ולא תמוה הוא הקשר בין גופנו, כמרקם פיזי, לבין נפשנו, כתודעה, רצון וכו'? ברנהרט, למשל, תוהה על הקשר בין רצונה של יקתרינה לנוע, לבין התנועה המתבצעת (93), וגם על הסדר הנכון שבו יאה לספר על הרצוג: "אי אפשר לדבר בהרצוג ראשון ראשון [כלומר — בסדר רצוף או בזה אחר זה]" (64). ברנהרט גם אינו בטוח מהי "שיחה של ממש", ומהם "דברים שברוח". האם הדיאלוגים המליציים המצוטטים מתרגומים ישנים של ספרות אנגלית (78) (הדוברים הם דושון והנרי) עונים להגדרה? השיחה בין קורט לאלווייה — רצף של מכתמים ברוח האתוס הייקי — מדגימה היטב את אי-הבהירות: "צריך אדם לוותר על חלומות ולהסתפק במה שהחיים מציעים לו"; "לעולם, אבל לעולם (הוא אומר) אין אדם צודק לחלוטין ואילו בר-הפולגות שלו טועה טעות גמורה" (75). מוסיף קורט: "שכן האמת אינה מוחלטת. תמיד היא חלקית בלבד". ה"גרמני", שמייד נשוב אליו, קובע באופן מוחלט שאין אמת מוחלטת. ובסוגריים מופרכת מייד הוודאות: "כשקורט יהיה מת [נהרי לך אמת מוחלטת]". ברוך, אפוא, שאפילו היחסיות והספקנות היא עמדה ההופכת לקלישאה לשונית, מוטבעת בחותם הוודאות הכסילה. ודווקא ברנהרט, שהתפרק מקלישאות, אינו בטוח שאין ודאויות. אם נחזור לידה של אלווייה, הרי גם, כש"ידו של גוסטב עומדת בחלל האוויר של קפה עטרה" ובמקום שהיד מסתיימת עומדת עוגת גבינה" — מתרחשת התבהרות: "דברים שהיו סתומים מתבהרים, לפתע, כפשטות גמורה" (74).

ידו של גוסטב היא מקור לפשטות, אך המחשבות שבהן משווה ברנהרט בין אדם לחזיר (לטובת החזיר) מוגדרות כ"משבושות". "היטלר הפך את העולם עליונים למטה ותחתונים למעלה" (86), ואולי לכן עולה בברנהרט המחשבה התמוהה על מזורותה של החיה האנושית: "אנשים כורתים רגלו של חזיר [או רגלה של פרה] ומדברים באותה שעה בסוכנות היהודית או במחירי חנויות. קצבים ופקידים עושים מעשה אונן. אין יונק אחד מלבד האדם [ואין גם עוף או דג] שעושה מעשים שונים כל כך בעת ובעונה אחת או אפילו בזה אחר זה. חזיר אינו מצייר בדמיונו מראות פריצות ומשחית, בשל כך, את זרעו" (86). משבוש-ידעו כמו ברנהרט הם, למעשה, פילטרים מעולים להזרה של זחיות-הזעזע שבה משופעת הגורמליות. ויואל הופמן מפליא בהארה ההומוריסטית של היצור הרואה עצמו כמוקד הבריאה. אין ספק של"גרמני" אין בעיה עם מקומו כמוקד הבריאה. הגרמני "אומר י'ה' ואומר י'יין' כאילו הכשר אינו חציר. כאילו היה [אולי] פעם מעט אי-סדר אבל אחר כך החלל פשט צורה ולבש צורה [והומן זום] במרווחים שווים רק על מנת שהר מנהיגים או פראו אפנצ'ר יבואו לעולם ויעשו מה שהם עושים" (61). הגרמני אינו תוהה על מוחלטות ה'יה' וה'יין' לנוכח עובדת המוות; בכלל, אין לו ספק במלה, בכוחה

יואל הופמן: ברנהרט; כתר: 1989; סדרת צד התכר; שרך: יואל שורץ; 174 עמודים.

מעטים הסופרים שיומרותם מגעת כדי הקפת השאלות הגדולות של הקיום. בדרך כלל שמורה יומרה זו למי שאומנתם בפילוסופיה, ולחילופין — לילדים בראשית תהייתם על העולם. המשותף לשני זנים אנושיים אלה הוא עמדת-מוצא של אי-ידיעה. הפילוסוף, ניתן לומר, מעמיד עצמו במקומו של ילד, כאשר הוא מוחק את המורגל והמובן-מאליו, כדי לבדוק-מחדש את הקטגוריות, הקשרים, הרצפים, שבמונחיהם מארגנת הקליטה האנושית את הקיים, במהלך הזרימה הרגילה של החיים. במפגש שבין התודעה הנקייה-עדיין ממוסכמות הלשון, התרבות, המדע, לבין החקירה התבונית של המוסכמות הללו, מצטלבת נקודת-המבט הנאיבית עם זו הפילוסופית, ושתייהן חולקות יומרה, שהוקחתה ונשחקה תוך קבלת העולם "כמות שהוא". התוצאה, כאן וכאן, היא הזרה: המוכר, הברור, המוגדר — מוצבים בסימן שאלה, מתפרקים ומתחברים-מחדש בדרכים בלתי צפויות. הקרוב מואר כמוזר, מנוער מהאוטומטיות של הקליטה המוקהית, המורגלת.

עטיפה ברנהרט עם זאת, הפילוסוף-הילד שב"ברנהרט" חייב לצאת לאור, בבחינת סימן-ההיכר ההופמני, מתחילת דרכו ב"קצקן", ולאורך שאר סיפורי "ספר יוסף". "ברנהרט", מבחינה זו, מגלם החרפה והקצנה של מאפיינים שאין להם קשר הכרחי לתימטיקה, לדמות, לעולם ולזמן של הרומן הזה. במבוכ שבו אנו מנסים למצוא תמרוירי-דרך מוכרים, קל מדי להיאחז ב: חוויית המוות והבדידות של גיבור הספר, אלמן כבן חמישים; תלישותו של היהודי-הגרמני בארץ החדשה; החורבן הטוטלי באירופה של מלחמת העולם השנייה. אינטרפרטציה פסיכולוגית בעלת גוון חברתי (הו, היקיות האבודה) היא חלקית ביותר, לנוכח ההמשכיות הברורה מקצקן הילד, דרך, למשל, "בין הרים ובין סלעים טסה הרכבת", שבו ה"גיבור" הוא מעשה-הכתיבה עצמו, ועד ברנהרט, סטודנט לפילוסופיה בנעוריו, ובהווה — דמות חסרת "תכונות" ואיפיון מוגדר. מצד שני, גם אינטרפרטציה המתמצתת את הרומן לפארודיה על החשיבה המערבית מחמיצה את הפילוסופיה ההופמנית החד-פעמית⁴. אינטרפרטציות כאלה הן תולדה של התחושה שטקסט זה מחייב שינוי דרסטי בהרגלי קריאה — וע את, של הצורך, שנתור בכל זאת, לעגן את התפרקותן של תבניות מוכרות בהנמקות שהן עדיין חלק ממטען תרבותי-ספרותי, שאינו זר לרוח המודרנית.

כך או כך, אנו מרחיקים מאיתנו את ברנהרט. אנו ממקמים אותו בספרה שאינה שייכת לקיום הרגיל, לאנושיות המוכרת, ומחמיצים את הברנהרט שבכל אחד מאתנו — ברגעים של פליאה, של התנתקות מהזרם, של שיבה לילדות. אולי אם נוכל, כמו הילד קצקן, לדמות שכן דמותנו במראה הוא "עוד קצקן"; להחליף מבטים עם גמלים, עם סוסים, עם הלבנה

"הזרה" — מושג-מפתח בתיאוריית הספרות המודרנית¹, הוא שם-המשחק ביצירתה הספרותית של יואל הופמן. לכאורה, אין זו המצאה גדולה. רבים וטובים (למשל, טולסטוי, פוקנר, גינטר גראס) כבר הראו לנו את העולם מנקודת ראותם של סוס, מפגר בשכלו, או גמד, והעמידו אותנו כך על מזוורתם של ערכים וטקסים חברתיים ושאר "כותרות" וקורדים מקובלים. אבל חר-פעמיותו של יואל הופמן טמונה בטוטאליות של המתקפה, בגודל ובריבוי היבטי הקיום שבהם הוא מעז לגעת, ובעיקר — בחיבור של הראשוניות הנאיבית והאנליטיות הפילוסופית להוויה אחת, פשוטה בתכלית ומורכבת בתכלית.

פשוט ומורכב הוא גם חיבורן-יחד של שתי פרסקטיבות מנוגדות, המעומתות עם קליטת המציאות השגורה, ומחוללות בה דה-אוטומטיזציה. במונחים ויואליים, הפנמ מעמת את נקודת-התצפית של "מרחק האמצע"², עם "תצלומי תקריב", המפרקים אחדויות לפרטיהן הקטנים, ועם "תצלומי פנורמה", המטשטשים ומחברים יחד אחדויות נפרדות. אכן, פילוסופים וילדים מרהיבים עוז לשים עצמם במקום גבוה, דמוי עמדה אלוהית³, ומסוגלים גם למקד את מבטם בטור נמלים (הילד ב"קצקן"), בציפורן יחידה, באגלי טל שעל כל סיכת קרן ("ברנהרט"). כמעין מיקרוקוסמוס טוטלי.

אקדים ואומר: בעיני, כתיבתו של הופמן אינה ניתנת למיצוי תיאורי ופרשני, ודאי שלא במחיר-יד. כתיבה זו מחוללת את הבלתי-אפשרי, בכוחו של משהו שיאה לו התואר "גאוני". וכמו מכוחה (אומר בלי בוששה) של השראה שמימית. מתבקש לנסות ולהשיב לו באותה מטבע (ולשם כך צריך להיות הוא). לחילופין — במחירו של יובש מדעי מסוים, מתבקש גם לפרק ולהרכיב מחדש את כתיבתו, בהשקעה שאינה פחותה מזו שהשקיע הוא במלאכת הפירוק וההרכבה הספרותית. המאמר שבכאן אינו תחליף לאף אחת משתי המשימות.

לחפוף את המציאות, לתאר אותה או לקבוע עמדה כלפיה; גם אין הוא מוטד באינסופיות החלל והזמן: הרי ברור שכל זה אינו אלא ה"סדר הנכון", המתקיים, למעשה, סביבו ועבורו.

לברנהרט, כמובן, ראייה, או ראיות אחרות. מצד אחד, הוא "מתרומם": מעל עצמו, מעל סביבתו המיידית, מעל ההווה האנושית בכללה — אל מרחבים קוסמיים, אל עמדה שממנה נראים הר מנהיים ופראו אפנצלר ממעוף הציפור; מצד אחר, הוא "מתקרב": אל תוך עצמו, אל תוך פנימון הפיזי של הדמויות המקיפות אותו, אל המראות והריחות הבלתי ניתנים לחיבור במלים, ואל המלים — כישויות מנותקות מסימון אל העולם.

במסגרת כל אחת מהפרספקטיבות נידונות, בגירסה הברנהרטית/הופמנית, שורה של בעיות פילוסופיות קלאסיות; ואולם, ניתנות להן תשובות רב-משמעיות, וגם הציטוטים המפורשים והמובלעים מדיקרט, שפינוזה, האמפיריציזם הבריטי ופילוסופיית הלשון של המאה העשרים, מושמים בהקשר פארודי. כמו בגילוי ש"הדברים מתבהרים, לפתע, בפשטות גמורה" לנוכח גופניותו הבלתי-מוכחשת של גוסטב, כך חוזרת ונודדת מחשבתו של ברנהרט אל גילויים פשוטים אחרים, שבמנותחיהם מוארים דיונים פילוסופיים באור הומוריסטי ומפתיע. אכן, גם ברנהרט, כדרכו שלו, חותר לוודאויות, ורוצה יותר מכל להאמין ש"הדברים פשוטים יותר מכפי שסוברים" (64). אך מכל אחת מהפרספקטיבות המנוגדות העולם נשקף בפשטותו ובמורכבותו; נתפס חליפות כבעל-משמעות וכנעדר משמעות. ולעתים גם טמונה הנחמה היחידה באותה "ראיית-אמצע" קהויה, כאשר היא מאפשרת מגע אנושי.

"בני האדם מבדילים בין דבר ובין משנהו בשל קוצר השגתם אבל במבטו של אלוהים, שאינו צריך לחכות עד שהמאורעות יתרחשו אלא רואה את שלושת הזמנים בבת אחת, כל הדברים אינם אלא דבר אחד, פשוט". כבר בפתח הרומן (עמ' 4) מוצגת ראייה אלטרנטיבית לזו שבה שרונים ברנהרט, ידידו גוסטב והנוטריון נבכנישתי: למעלה, או "במבטו של אלוהים", נתפס העולם ככוליות אחדותית, המעניקה את הפשטות הנכספת. מעבר לפרגמטציה, שהיא נחלת הקליטה הפרטית-החלקית, מצוי "מבט אחר", שהכל מתלכד מבעדו ל"דבר אחד, פשוט". וכך, עובדות רגילות ביותר, כגון ש"ברנהרט מצוי על פניו של כדור הארץ ואינו נשמת ממנו", נתפסות לפתע במונחים של חוקי הטבע הנצחיים, ונולדת ראייה ניטרלית, אובייקטיבית, אולי מרגיעה: מבעדה, הרגע האחד, או מעגל חיי-אנוש מלידה עד מוות, מאבדים את משמעותם האינדיווידואלית, ונטמעים בזרימה האינסופית של הזמן, בשרשרות הבריאה, שבהן כבר כשנולד תינוק הוא נושא בקירבו עוד תינוק (30).

מגבוה כל-כך, אפוא, מיטשטשת הנבדלות וכל הפרטים נשקפים כשווי-ערך, כמרכיבים ניטרליים בפסיפס הכוליות. אך לעתים שויון-ערך זה מפחיד. התנועה האינסופית, על המעגליות והחזרה שבה, נתפסת כ"מעגל-קסמים" מסחרר, ואז נמצא את ברנהרט, כמאמץ קומי לשבור את השרשרת על-ידי היפוך כיוונה בעיני רוחו. כמו בסרט המוקרן מהסוף להתחלה, כך הוא רואה שה"גלגל מתהפך, והוא, ברנהרט, מחזיק בזרועותיו את אביו המת זיגמונד ומנענע אותו" כאילו היה תינוק (11).

כשהעין מתמקמת במרומים מומחש שוויין-הערך שבפרספקטיבה הגלובאלית, שכן ממעוף-הציפור מצטיירים קווים משונים ביותר בחלל. כך, למשל, בספור הדמיני שממציא ברנהרט על הונגריה, נמשך קו סמוי בין שני כפרים קטנים לבין השמיים, ושם, בגבהים "שני הקווים הופכים [בשל המרחק הרב שבין הונגריה לשמים] לקו אחד. ואף שמן המדרגה העליונה כל הדברים שווים, הרי למטה, בקיש-קר עצמה, דבר נבדל מדבר בבהירות גמורה" (139). האם "הקו האחד" המצטייר מהגבהים עדיף על הריבוי גודש הפרטים שקולטת העין האנושית? הגירסה ההופמנית להשתמעויות המנוגדות של "שוויין-הערך" שמן המדרגה העליונה ניתנת במשל "המצפנת והציפור". כשאביו של ברנהרט ימת, בטלה ציפור את מצפנתו ועפה לשמי ברלין. וכאן, "אפשר לחשוב: מצפנתו של זיגמונד היא בשמיים שעומדים מעל לברלין". מחשבה

פשוטה יחסית היא גם זו: "מצפנתו של זיגמונד היא בשמיים שעומדים מעל לראשו של ברנהרט". משתי הזוויות, מכל מקום, אין חיבור בין ברנהרט לאביו המת. ואולם, התשובה המחברת אותם, יחד עם זאת משטחת את המרחב, היא כמנחני זווית הראייה הקוסמית, החובקת את שתי קודמותיה: "אבל אפשר גם לחשוב שהשמיים של ברלין עומדים, כל הזמן, מעל לראשו של ברנהרט ועל כן מצפנתו של זיגמונד היא בשמים של ברלין מעל לראשו של ברנהרט, בפלשתינה" (118).

מנקודת-המבט הקוסמית נקלטת הוויה של אחרות, חיבור, אך הללו נקנים, אולי, במחיר של השטחה, מחיקה מהירה, ומעגל-קסמים. בקליטה האנושית "דבר נבדל מדבר בבהירות גמורה", אך הנבדלות כרוכה בפרגמטציה, בצרות-ראייה, בזיחיות כסילה. עם זאת, גם ברנהרט עצמו הוא לעתים כסיל וזוחר-דעת. הנה, למרות הידיעה ש"הרגע הזה (...) לא יבוא שנית", אין הוא יכול לצייר כנפשו "עולם בלא ברנהרט", ומניה וביה הוא מגיע למסקנה ברוח הר מנהיים, כי "מראות העולם (...) אינם אלא מראות רוחי שלי" (7). תגודותיו של ברנהרט בין שתי הפרספקטיבות חוזרות ומתקשרות, כמו בספור המצפנת, לבעיות החלופיות והמוות. כך, כשהוא מהרהר במוות ובמות ידידו גוסטב, קשה לו להשלים עם המחיקה המהירה הכרוכה באי-סוף. כאן, דווקא נקודת-המבט המוגבלת מספקת נחמת-מה. למרות ההכרה בניטרליות של עובדת המוות, "לפעמים קשה לא להיות סנטימנטלי. כשאובדים אנשים כמו ברנהרט וכמו גוסטב הדמעות זולגות מאליהן" (115).

סנטימנטליות ואכזריות: קליטה מבדלת וזיחיות-דעת. אל מאפיינים אלה של קליטת "מרחק האמצע", מיתוספיים האוטומטיות הקהה, ובצידה — הצורך האנושי ב"סדר נכון", בכל הנוגע להגדרת עובדות ועריכתן בקטגוריות ובהיררכיות. ההתלבטות בנושא ה"סדר הנכון" עוברת כחוט-השני לאורך הרומן, והיא מבהירה גם את המוזרות המזדקרת-לעין שבמבנהו: הרשירותיות, הגיבוכ, העמדת עיקר וטפל זה בצד זה ללא הבחנה. אלא שהגדרות אלה, שניתן להוסיף אליהן "אדישות", "ניכור", "פירוק" נובעות, כמובן, מתוך הביטחון שהמפתח ל"סדר הנכון" הוא בידו. הימורה היא דווקא במיפוי המוחלט של הכוליות לעיקר וטפל, גדול וקטן, חשוב ולא-חשוב. ואילו ב"ברנהרט" יש דווקא ענווה, כאשר הוא מכריז, בעצם מננה, על אי-ודאותו במוחלטותן של היררכיות. בנימה הומוריסטית מקסימה מוצג עניין זה כך: "אנשים סבורים שהסדר הנכון הוא זה:

1. האמת [בצבע תכלת].
2. ההסטוריה [נפוליון, יהודים וכו'].
3. האנשים שחיים [ברנרד שו ואחרים].
4. חיות וחפצים". (95).

ומכיוון ש"אי אפשר לספר מהו הסדר הנכון", מכיוון שב"ברנהרט" יש לציפורנו של גוסטב ולמבטו של גמל מעמד שווה לזה של אירועי מלחמת העולם, נמצא בו רצף "מגובב" באפריל, למשל (לכל האורך יש הקפדה יתרה בציון הזמן הכרונולוגי), "האמריקנים מפציצים את טוקיו. נפגע כבודו של נבכנישתי" וגם "הרצוג אוכל בצל גבינה" (74). האפיפיור והגנים הבוטניים בלונדון, ציפורניו של גוסטב, מותו של סרגי פרוקופייף — כל אלה מופיעים כמרכיבים שווי-ערך בתמונת הכוליות, יחד עם סרטי וולט דיסני ועם האירועים ההיסטוריים הגדולים (המוצגים גם הם, לעתים, מצדדיהם הקטנים). יתר על כן, כל אירוע, גדול או קטן, ניתן להעמיד מאלף ואחד צדדים. בשעת החנייה של בעלות הברית באיטליה כרוז גם כי "גרבי הצמר שלהם נרטבים במים", ועם כניעתה של סיציליה "האוויר מלא ריחות".

מצד שני, ברנהרט מזדהה גם עם הצורך האנושי העמוק ב"סדר", הנובע בעיקר מעובדת הכליה, ומגופניותו המבוששת ומעוררת החמלה של האדם. לעתים הוא יודע כי צריך לומר דבר דבור על אופניו, ראשון ראשון ואחרון אחרון. משנגררת המחשבה לוודאויות המוות והגופניות, מתבהר הסדר, ו"הדברים פשוטים יותר מכפי שסוברים". אך עד מהרה נשבר הסדר בנימה המערבת יאוש ופארודיה: "לכל אדם פנים וביצה משלו. גם קורא את טעם מסיר את מכנסיו, לובש אותם, ומסיר שנית. אכן מחלוקת מזיק מאוד לפרנסה" (64). עם החריגה מעובדת המוות אל התרבות, המוסר, וההמצאה האנושית הקרויה לשון

— חוזר ומתפרק הסדר הנכון לקלישאות אתיות, רצפטים נגד פשפשים, והמרות משפה לשפה ("חומץ הנקרא עסיגי — עססענציא", שם). בסופו של דבר, אי אפשר לדבר בהרצוג ראשון ראשון, או בסדר רצוף.

אם מהפרספקטיבה שלמעלה מצטיירים כוליות ושוויון-ערך, הרי "על פני האדמה דברים אין ספור וכל דבר שונה בתכלית ממשנהו" (39). גם פרספקטיבה "נמוכה" זו היא משונה, שכן היא מפרקת קשרים מוסכמים ולכאורה מובנים-מאליהם. הפירוק הכולט ביותר הוא בתחום היחס בין "האני" לכלים שבהם הוא קולט את העולם — החושים והלשון, ויתר על כן — שלמותו של "האני" עצמו מוטלת, מזווית זו, בספק. "כיצד, שואל ברנהרט את עצמו, הפכתי מפירור של חומר שגודלו כגרגר חרדל והייתי למה שאני [יצור מורכב מאין כמוהו]"? השאלה מוצגת בעמוד 3, בצמידות לאיזכור לידתו של ברנהרט (2), ולציון מות אשתו (השורה האשונה ברומן). שאלת ההתהוות והכליה חוזרת ומסתגנת אל רבות מתהיותו המוזרות של ברנהרט, והיא מרחפת גם על חקירתו הבלתי-נלאית את "מה שהוא". "מה שאני" — כשהחפיפה בין המלה למושאה שוב אינה מובנת-מאליה — מתפרק: מחשבה, נפש, זיכרון, חושים, חוץ ופנים, איברים נראים כמו רגליים, ידיים, ציפורניים, בצד איברים סמויים, כמו לב, ריאות, עצבים; היכן הוא "האני" ביחס לכל אלה? נפתח בפול ובגלגול: "אבל כיצד משתייכת לו, לפול, רגל הבשר לו? אם רגל הבשר היא קניינו של פול, כך גם בטנו ועיני ועיני וראשו. פול כלול הוא קניינו של פול. ואיפה הוא פול [שאביו הם קניינו] עצמו?" (44). דוגמת רגלו של פול היא הגירסה ההופמנית כל-כך, בנוסח פליאותיו הראשוניות של ילד, לשאלה פילוסופית סבוכה. נניח לפילוסופיה ונחזור להופמן. לידו, נעליים ושרוכיהן, ציפורניים, שמות ושאר כותרות, מעניינים יותר מהפשטות. קטנים-שבקטנים אלה הם ייצוג מיניאטורי לשאלת הזהות (מהו "האני" ביחס למרכיביו השונים), וכמו הרגל, לעתים הם שייכים לבעליהן, ולעתים — מייצגים אותו כמעין מיקרוקוסמוס עצמאי. כך, הציפורן באגודל יד הימנית של גוסטב "שמה גוסטב", וכן גם שמה של כל אחת ומתשע (!) ציפורניו. לכל ציפורן "עלילה" משלה, וקשה לחשוב על עלילה לתשע ציפורניים" (95). ואם כך, כמובן, קשה לחשוב על "עלילה" לרומן כמו "ברנהרט", העוסק לא רק בגוסטב ובציפורניו, אלא בדמויות נוספות, ממשיות ודמיניות, בזכרונות, בעמים ומלחמותיהם, בכוכבים ובמסילותיהם. אכן, טיפשי לצפות לראשון-ראשון ואחרון-אחרון לנוכח שפע כזה של "עלילות".

יש אנשים, כמו אוסיפ בוהו, שלדידם בעיית הזהות אינה קיימת: "אוסיפ בוהו היה מציג את עצמו ואומר: 'אדריכל — אוסיפ בוהו'" (93). אבל מה, "בלילה תחב את זקן הלחי בין רגליה של יקתרניה עד שזקן ('אדריכל') הוא זהה לגופניתו המינית: 'הלא לכל מקום שגוסטב הולך [ראשו בוצע את חלל האוויר] הוא נושא את איבר הזכר שלו" (74). הגופניות המינית היא אולי הזהות היחידה, ומחשבה מנחמת היא שלכולנו יש "זקן ערווה", ולגברים שבינו — "איבר זכר". אך לעתים גם הגופניות מפורקת ומתפוררת. מהו מעשה המין? במלים פשוטות ובמונחים אובייקטיביים — "תחבת איבר ארוך אל תוך מחילה שבגוף" (89). כאן הזהרה חלה גם על "גופנו היחיד" — ממשות שאין לציירה במלים. עם זאת, מכת-המחץ העיקרית מונחת על המימד המופשט ביותר, הלא-פיזי שבאדם — ההכרה החושבת, המוצאת את ביטויה בלשון.

כהקדמה לתיאור יחסו של הרומן ללשון, נדבר מעט בגמלים, בשמש, בירח ובכוכבים. מה, למשל, אומרות לנו עינינו כשאנו מביטים בשמש השוקעת מאחורי גופו של גמל? אם ננתק את התמונה הנקלטת בחוש הראייה מהקליטה הכרתית, המתרגמת את התמונה לכותרת "שקיעה", נראה תמונה מעין זו שרואה ברנהרט בבואו לפלשתינה: "ראה שגמל אחר נושא את גלגל החמה על גבו. אחר כך נשמת גלגל החמה ותלה עצמו בשיפולי בטנו של הגמל. וכשפנה היום עמדה צלליתו של הגמל בין סופו של הים ותחילתו של הרקיע" (19). על מציאות מוזרה זו ניתן לומר

יאירה גנוסר

חתונה

בסופר
בחדר המדרגות,
שכנים, ועוד שכנים
נפגשים: —

הגה —
זו אשתו!

יש משהו חזק
וחולה
באשה לבדה,

יש משהו מלכותי,
ושוטה,
בבגדי האכל החדשים.

האם האלמנה הזו
רוצה חוטי-מלכות
השזור, לדעתי, בהופעתה?

אני רוצה לאמר
בכבוד —
"חיים על קו הקץ",
רוצה בפחד —

אשה זקנה,
בהליכה אטית, אינטימית,
עכשו שנה ברוחה
לשמש, למות.

הגה, בשמש —

זוגי-אופנים,
ונער קטן נוהג בם —
מפנים לה דרך.

אני זוכרת לניה רבת-אדם
מכנסת בפומבי, לחוצה, חמרת-סכר,
כהפגנת-מחאה נגד עולה
ומבוכה פנימית
טוטאלית.

בתוככי הלניה,
מוכלת על ידי ידידים,
כבוגרת בחקמת הצער
הרהרתי בהפגנות-המחאה בהן השתתפנו,
והגה מרד לא היה בהן,
לא מהפכה,
אלא כליל-צעצועים, טוטאלי,
למהפכה, למרד, לחקמת הצער.

אחרי ימי השבעה, עם סדור המגרות
בארון חדר-המטות,
זוגות התחתונים היו מיתרים
בפאב הסופג, בבחילות, את המות.
מתפשט ודוקה

אבל באשה-מאמינה את מועדיה,
אני שומרת את החלצות הנקיות,
להראות לבני הגדל
את מידות אביו
ביום חתנתו.

אלמנת הצייר

עכשו השער כחל,
מטפח.

הגוף עובד
לאט,
מעשה-חושב,

ואתי, בשיחה, ידה פשוטה
— להסתיר שכהה
והאזנה בכבה,

אלסה גידלוו

מחוז-אין-ציפורים

במקום בו נאנקת האדמה ברעש
אני יודעת אותך,

במקום בו רותחים הפנים שחורים
ומצויים הדרקונים
את טבועה בי.

רחוק מן הפענוג, מקום בו מנשקת האימה
ומתים האננים הקטנים.

במחוז-אין-צפרים זה
אין מרברים פנתת על אהבה.

ש"השמש יצאה מדעתה" (כמו שנאמר על הירח והכוכבים, הנעים, כביכול, כמקשה אחת, ימינה ושמאלה בהתאם לתנועת מבטו של הילד המתבונן בשמים, 129). אם נפעיל לא רק את חוש הראייה, אלא גם את השיפוט, יחזור הדברים למסלולם התקין. אלא שכאשר מראות ומלים מתחברים, אנו חוזרים כהרגלנו לזיהוי מוטעה גם הוא של ה"יש" עם קליטתנו אותו: למשל, של הירח והכוכבים כממוקמים ב"כיפת השמיים" שמעל ראשו.

כדי לבחון את תעתיקי הלשון, מתקרב ברנהרט למלים, עד שהאם מפרקן — צליל לחוד, סדר מלים לחוד, הוראה סמנטית לחוד. מהו, למשל, הקשר בין הצליל למשמעות כשמדובר ב"סטלגטיים" (העולים מלמטה למעלה) וב"סטלגטיים" (היורדים מלמעלה למטה)? הקשר הוא שרירותי, כמובן. אבל ברנהרט, כמי שכפאו שד, חרד שאם יתפוך את המלים יתבשר סדר העולם (25). ומהו, למשל, נמש? קשה להסביר את הדבר עצמו. אפשר רק להדגים במונחים לשוניים: "כמו במשפט 'נניה של הנערה היו מכוסים נמשים'" (26). שתי הדוגמאות ממחישות את תלותנו במלים לשם קליטת העולם כממשות ומגחיכות את יעילותן בתפקיד זה.

עם זאת, גם כאן העמדה אינה חד-משמעית. כמו ההבנה לצורך האנושי בסדר נכון, כך גם מובנת לפעמים ההיאחזות האנושית בלשון, והקבלה המובנת-מאליה של המציאות הכרוכה בה. שמות, למשל, מוגחים לכל אורך הספר ככותרות מזהות כוזבות. אך תשוקתו של ברנהרט לחינוך שלא נולד מולידה געגועים לפאולה, "שהיתה קוראת לתינוק בשמו כאילו אי אפשר בכלל שיהיה לו שם אחר" (30). ברנהרט, המתבונן מקרוב (מפרק את החפיפה בין התינוק לשמו) ומרחוק (רואה את התינוק כמוליד עוד תינוק) אינו יודע מה לעשות בתינוק. ואילו פאולה, התמה והלא-חקרנית, היתה מסוגלת למגע אנושי ראשוני זה. במקום זה מוקרבות שתי הפרספקטיבות כאחת על מזבח הנחמה שבקבלת העולם "כפי שהוא".

שלא כמו פאולה, ברנהרט, לטוב או לרע, מפרק את הזהות השגורה שבין דברים למלים. לכל אורך הספר נבדקות הקטיגוריות שבמונחיהן נגלה לנו העולם, דרך פרספקטיבות המחוללות בהן הזרה. הלשון היא הכלי המרכזי להגדרת המציאות, וככזו היא מהווה מוקד עיקרי להזרה ולפירוק. במפורש ומובלע מרחפת, אפוא, ברומן שאלת העיצוב הספרותי עצמו, בבחינת נקודת מפגש שבין העולם ללשון. לא נמנה כאן את ההתייחסויות הפארוודיות לספרות ריאליסטית, עם עלילותיה, המתעלמות מתשע עלילות-הציפורניים המקבילות של גוסטב, ועל הדיאלוגים שלה, החצובים בסלע. נאמר רק זאת: המופלא שביצירה יחידה-במינה זו היא נגיעתה הישירה, הפשוטה ותמה ברברים עצמם — מעבר למלים, לעלילות, לתכנים ולאדיאות. פשטות זו היא היוצרת את קסמו של הספר, טרום כל הבנה אינטלקטואלית, ואין היא ניתנת למיצי ב"ניתוח ספרותי". שכן "ברנהרט", הנוגע בגלקסיות ובשאלות הגדולות, חותר, במקביל, לגילוי סוד המגע הראשוני שבין תינוק לאמו, כאשר היא "מניחה אותו עירום, כמו שנולד, על בטנה, בשר לבשר" (70). המגע הרחום הזה שישבור את מעגל-הקסמים של הצער האנושי (136), מרחף בספר כמעין משקל-נגד להכרחיות הכליה והמוות, וראשוניותו שטרם-המלים היא גם נחלתו של "ברנהרט" כיצירה ספרותית ■

הערות

1. על-פי תפיסתו של ויקטור שקלובסקי, מאכות הפורמליות הרוסי, תכלית האמנות היא לעורר בקורא את החוויה שבהכרות ראשונית עם דברים ולנערם מתפיסתם השגורה, האוטומטית — להפוך אותם ל"בלתי מוכרים" ומתרים.
2. אחת ההגדרות של הריאליזם היא "אופטיקה שאינה מביאה אותנו קרוב מדי לאובייקט ואינה מרחיקה אותנו ממנו יותר מדי, אלא מראה אותו בדיוק באותו אופן שבו אנו רואים אותו, כרגיל, בחיים היומיומיים".
3. בסרט "מלאכים בשמי ברלין", של הבמאי הגרמני וים ונדרס, מושגת נקודת-תצפית "אלוהית" על-ידי הצגת העולם דרך עיניהם של מלאכים המבקרים בעולמם של בני-האדם.
4. אינטרפטציה המעגנת את התפרקות המציאות ב"ברנהרט" בדיפרסיה שלאחר מות אשתו של הגיבור, הציג אריאל הירשפלד, במסה שפורסמה "בהארץ", 31.3.89, 7.4.89. חיה הופמן, ב"ידיעות אחרונות", הציגה את ברנהרט כ"יקה בלבוש בודהיטי".

חצי פינה

רוני סומק

פרידריך שלגל כתב כפראגמנט מספר 119 (מתוך "פאראגמנטים ביקורתיים") כי "שירים סאפייים צריך שיצמחו, וצריך שיגלו אותם. אי-אפשר להם שיעשו או שיימסרו בפומבי מבלי שיתחללו..." אלסה גידלוו (1898-1986) הוציאה שירים כאלה מארון הנפש. פעם היא יכולה להזמין למקום ש"שתי לבדיות מסתכמות בכלום", ופעם למקום רתיחתם של המים השחורים. אלה בת-ציון תירגמה וכינסה את השירים בקובץ "שירים סאפייים".

יעקב שפי :

מזכיר הארגון הארצי של עובדי התעשייה האווירית

הבסיס להצלחה — יותר אישי מאידאולוגי

וגיאוגרפי, כאשר ניתן ייצוג לכל סקטור מבין החמישה הקיימים אצלנו (ייצור, טכנאים, מהנדסים, פקידים ואקדמאים), כשההתייחסות היא גם לאזורים השונים בארץ, שכן התעשייה האווירית מתפרשת על מפעלים החל מרמת-הגולן, דרך נמל התעופה בן-גוריון ועד לכאר-שבע.

כאשר לייצוגנו בהסתדרות, יש לנו מספר חברים — חברי כל המפלגות — בועה"פ, בהסתדרות המהנדסים, במח"ר ובהסתדרות הטכנאים. אני עצמי חבר הוועדה המרכזת של ההסתדרות, והרגשתי היא שלו היו נציגי העובדים משתלבים גם במערכת הפוליטית החיצונית, כלומר בכנסת, היתה הצלחת תנועת-העבודה בבחירות גדולה לעין-ערוך מזו שהתבטאה בפועל. אני בטוח שעובדי המפעלים היו מצביעים גם לכנסת עבור נציגם האישי, אפילו כשהם משתייכים למפלגה אחרת. הבסיס, לדעתי, להצלחה בבחירות, הוא אישי הרבה יותר מאשר אידאולוגי.

זו צריכה להיות כעת משימתה של תנועת-העבודה, שהכשירה במידה מספקת אנשי בטחון וכלכלה, ולעומת-זאת לא דאגה למקצוענים בתחום האיגוד המקצועי.

עם זאת, אין לשכוח את הצלחותיה הגדולות של ההסתדרות, כמו מערכת הפנסייה או הבריאות שהן כאילו מובנות מאליהן, ושעוצמתן לא מובאת מספיק לתודעת הציבור, הרואה בהסתדרות עדיין את נציגת המימסד השנוא.

ואילו אנחנו, בתעשייה האווירית, יודעים את האמת, נהנים ממנה ומעריכים אותה.

לארגון העובדים אצלנו, כמו לכל ארגון עובדים אמין, אני מניח, ישנן מספר מטלות בסיסיות: הראשונה, והחשובה שבהן, היא שמירת מקום העבודה, והשנייה, שמירה על תנאי שכר ותנאי עבודה הולמים.

מעבר לזה, אנחנו, בתעשייה האווירית, משתדלים לפעול בעוד עשרות תחומים למען רווחת העובד. אנחנו מנצלים, לדוגמה, את כוח הקנייה שלנו כדי ליצור הסכמים מוזלים עם מוסדות תרבות, כמו "הבימה", או עם הוצאות ספרים כמו "עם עובד" ו"מעריב". אנחנו דואגים לקייטנות לעובדים ולילדיהם, לבתי-הבראה ולפעילויות ספורטיביות. ממש בימים אלה משתתפת משלחת ספורט שלנו בת שלושים איש בספורטיאדה — תחרויות ספורט של פועלים ביוגוסלביה.

גם בנושא של טיולים לחו"ל אנו דואגים להתערב התערבות ארגונית — בנושא הכספי, בתכניות המוצעות ובבדיקת החברות המבצעות. דבר אחר הוא חנויות הרווחה המוצעות לעובדינו, בהן הם יכולים לקנות בהנחה כמעט משרוך נעל ועד לפריגיידר. או בנושא הנשים העובדות — הקמנו מעונות לילדי עובדים על-מנת להקל עליהן.

בכל אלה, אנחנו רואים את עצמנו כשלוחה של ההסתדרות, ממנה אנו מקבלים את ההנחיות המקצועיות, ומהסכמי העבודה שנחתמים בינה לבין האוצר — אנו ניוונים.

מבחינת המבנה הפנימי שלנו — יש לנו מועצת עובדים ארצית אחת שמייצגת את כל עובדי התעשייה האווירית. (להבדיל ממפעלים אחרים בהם קיימים וועדים נפרדים לכל סקטור). בחירות מתקיימות אצלנו אחת לארבע שנים על בסיס סקטוריאלי

ספרים בטעם-של-פעם,
מסלולי טיולים ומסע
במנהרת הזמן אל הארץ
לאורכה, לרוחבה
ולעומקה.

ארכיאולוגיה, תולדות
ההתיישבות, היסטוריה
יהודית, מעשיות.

ספרים בכריכה קשה, 160 עמודים,
120-150 צילומים צבעוניים בכל ספר.

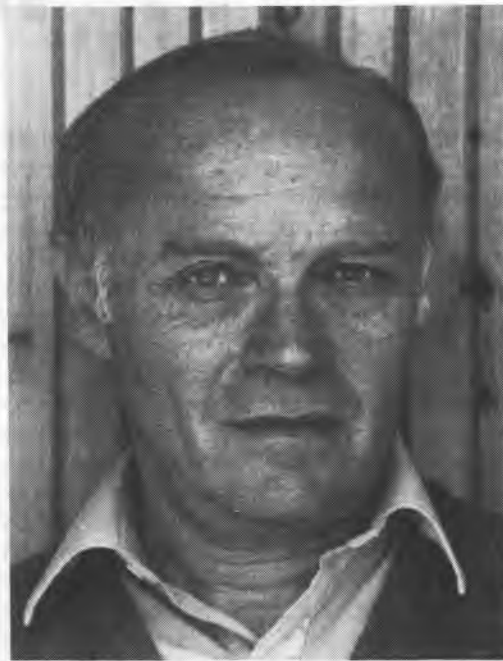
ספרים מכית טוב - ספריה מעריב

ספרי
ארץ-ישראל
של
עודד פיינגרש

צבע בטבע
ארץ קשת וענן
אמא אדמה
ארץ היין (עם דוד עיטס)
עודד הנודד

ספרי עתו דל - צדיקוב
תמר משמר
חיתוך דיבור
שירים
בדוכני שבוע הספר העברי

ארבעה שירים על דן פגיס

במתנה

נדלקת מיפיו של עלה גפן זרק מכה ארגמן
רצייתי להביא לך אותו במתנה
כהוכחה לאפשרות של יפי
גם במחלה.

ושאלתי מדוע נבצר מטבע האדם
להיות מפאר כעלה גפן
כאשר הוא מזדקן
או גוסס.

עלה הגפן שתק, שקוע ביגונו הנעלב.
עכשיו הוא מתבונן בך משתאה
לצבע עיניך שהפכו מזרק
לכחל בהיר.

כשולי עמודים

כשולי עמודים מסתתרים
של ספר את צלו בעבר שאפתי
סימני כתב ידך מכסים בעפר
הופיעו, נגלו, הציבו מופתים.

קוים דקיקים בעפרון נזהר
מזרימים מכל אות רמזים של תלום
שם אויב מצותת ויש צרף לכנות
מסלול מקש. נשכח זור.

כאן נגעת. כאן סמן פתיב וקרי
כאן סלסלת שמח סתרי באורים.
כשעברת כאן בין משפטים של אולת

השארת עקצוץ באזני תמורים.
אך מה הזרמים העוקרים בכשרי
וימה החוקה נופלת?

מה לעשות

השירים היו צלצול של שעון שוויצרי
באזני בני קמפוס נולדו עם קומפרסור ביד.
מה לעשות, איך לומר, האם כך אפשר להסביר
את הזך?

אתה ממשיך ושואל, רק בעינים,
והגלגלת שנקדח בה מתחילה להטלטל.

בסבובים הקשים היוזרים
אל החנייה התת-קרקעית
הסחורה המכרחת במושב לצדך
תקעת לשון בלחי הימנית.

המצב היה מסבף, וכמוכן מפחיד,
ולך לא היה אקדח ואפלו לא סיף זעיר.
מה בטאה שמחת-המזומה שבעיניך?

האם את האמונה — אמונתך היחידה —
במשמות המגונגת של הלשון
השמורה בסוד בתוך פיך
שלופה בתוך נדנה
או רק את השוכבות של ילד
שהתחפש למטבע לשון
ולרגע הוא הוא?

בגובה אדם

שוב הנפתי את התריס.
רק לעצם עין.

חלמתי את היום
שבו העין העורת של אהבתי נקבעה ברלתך.
אישון מגדיל ומקטין, בגובה אדם
למרות שבחלומות אחרים
היתה החרכ המפארת
שאלה חכמה הניפה
מול הראש שהוליד אותה.

יש לי דוי"ח פנימי על המצב.
רצייתי להגיש לך אותו
מצדו האחד של שלחן ערוך לשנים
באמצע המדבר,
שם שעונים ממעכים
עוזרים נשימתם
בתנוחה של נפילה אינסופית,
בלי לזוז
אף לא מילימטר אחד ממקומם.

הפלגתי בכל הכח,
בלי רוח ובלי מפרשים, רק להגיע בזמן.
לא היה סימן לאדם.
הורדתי תריס.

כאן, בתחתית הארץ

כאן בתחתית הארץ
נוזל שחר וגבה-גלים
משיא עצות-כנף ליושביה —
קומו, שובו אל המערה
היכן שיד קדמונית צירה
חדרי בטן מפלחים
על קירותיה.
היכן שהשמש מנקדת בהרות כהות
על שמורותיה
של האשה הראשונה שהרימה יד על קוניה.

שובו אל הנצח, שהפך לרגע

אל האזן הכרותה, שחפשיה היא בעולם
חסר הקשבה.
אל הצמידים בעין הפטל החושקים את ירכיה
בנשיקות ברזל.
אל העינים המפחות בפוף.

אל המערה, שמושלים עטורי חצים כתרו
את רחמה.

התפזרו לקצני ארץ, התבוססו בתחתית
למדו אלה-בית של שפת העוית.
שם נוזל שחר וגבה-גלים
ירפד את מצעייכם המרפטים
יום ׀
לילה

הספרות הפינית – רקעה ומיתאריה

קיי לייטינן KAI LAITINEN

"רחוקה היא פינלנד בצפון", כתב בשנת 1958 טואומאס אַנְהֶקָה בשיר, שבו הוא מהתל בקלישאות שחוקות הנוגעות לטבעה של פינלנד ולאופיו של עמה. השורה המצוטטת הינה למרות זאת עובדה גיאוגרפית: פינלנד הינה אכן בצפון הרחוק. באותה מעלת-רוחב שעליה ניצבת בירתה, הֶלְסִינקִי, נמצאים גם צפון חצי-האי קמצ'טקה, אלסקה והקצה הדרומי של גרינלנד. אף-על-פי-כן פינלנד איננה קרחון ולא טונדרה ארקטית: אקלימה הממוזג הקר רומה בהשפעת זרם הגולף לאקלימן של שבדיה ונורבגיה.

על כל פנים, האקלים מטביע את חותמו על התרבות הפינית ועל אורח-חיייהם של הפינים. המיקום הצפוני נתפס בספרות פינלנד גם כסמל. המשורר אֵיֵנו לֵינו כתב בראשית המאה את השיר על הקיץ של לֶפְלָנְד, שבו הכל נחפו לפרוח, אך מתכסה במהרה כשלג. לינו הכחין בתופעה דומה גם בחיי-התרבות הפיניים, ששפיעו כשונות צעירים שנקטפו באיבם. אחד מהם היה אבי הרומאן הפיני, הסופר אֶלְקְסִיס קֵיֵו, שנפטר בגיל שלושים ושמונה. לינו עצמו היה בן ארבעים ושמונה במוחו. פינלנד נחלקת ברורות לצפון ולדרום: הלסינקי שבדרום היא עיר אירופאית בינונית בגודלה; לעומתה פלנד שבצפון היא חבל-ארץ שאוכלוסייתה דלילה ותנאי-החיים בו קשים. חלוקה אחרת היא החלוקה התרבותית שבין מזרח פינלנד למערבה. חלוקה זו מתבטאת בניבים הפיניים, אך גם במנטליות התושבים ובמנהגיהם. ההבדלים בין מזרח ומערב משקפים את עברה של הארץ.

במערב מורגשת קרבת הים, ולחופו המערבי של המפרץ הבוטני שוכנת שבדיה, שתחת שלטונה היתה פינלנד למן אמצע המאה השתים-עשרה ועד 1809. מן המערב הגיעו לפינלנד הדת הנוצרית, הסדר החברתי ומערכת חוקים, שרובם תקפים גם בימינו. אלה וכן משטר דמוקרטי ומדיניות סעד מפותחת קושרים את פינלנד לשאר ארצות סקנדינביה, שאיתן היא מקיימת קשרי-תרבות ענפים.

חלקה המזרחי של פינלנד הוא ארץ יערות ואגמים. רצועת היערות המתחילה כאן נמשכת ברציפות דרך צפון רוסיה וסיביר בואכה חופי האוקיינוס השקט. השפעת התרבות הרוסית בולטת במזרח. כאחוז וחצי מכלל תושבי פינלנד משתייכים לכנסייה האורתודוקסית והשפעה רוסית חזקה מורגשת גם בניביה המזרחיים של הפינית – היא מיוצגת בין השאר על-ידי מלים שאולות לא-מעטות, שחלקן התקבלו גם בפינית הספרותית. פינלנד היתה במשך תקופה ארוכה מחוז, שעליו הטביעו את חותמם הן המערב והן המזרח. בין השנים 1809 ו-1917 היתה פינלנד חלק מהקיסרות הרוסית.

למרות זאת עלה בידיה לשמור על זכויות רבות שמחוזות אחרים לא נהנו מהן. ההבדלים בין המזרח והמערב משתקפים היטב בספרות הפינית. הם באים לידי ביטוי בשוני לשוני ובהשקפות-עולם שונות. עוקצם של הבדלים אלה הוקהה עם התפשטותה המהירה של הפינית הספרותית דרך העיתונות ואמצעי-התקשורת המודרניים. גם מעבר האוכלוסייה מהשטחים שנמסרו לברית-המועצות בעקבות מלחמת העולם השנייה טישטש הבדלים אלה. איבדה במלחמה את אחד ממחוזותיה, קְרֵלְהֵ, ואת עירה השנייה בגודלה, יֶוּפּוּדְגֵ. תושבי איזור, שמנו כ-12% מכלל אוכלוסיית פינלנד, עברו כולם לתחומה הנוכחי של פינלנד ופוזרו ברחביה.

גבול תרבותי חשוב נוסף העובר בפינלנד הוא הגבול הלשוני. כשבעה אחוזים מתושבי פינלנד הינם דוברי שבדית. הם מתגוררים לחופיה הדרומיים והמערביים של הארץ וכן בהלסינקי הבירה. ללשון השבדית, השונה לחלוטין מהפינית, יש מסורת ארוכה בפינלנד. השבדית שימשה בפינלנד כשפת תרבות ראשית. חשובי סופריה של פינלנד במאה התשע-עשרה, יֶהָאֵן לֵוְדוֹוִיג וְרוֹנְבֶּרְג וְזְכָרִים טוֹפְלִיוֹס, כתבו בשבדית. השירה הלירית שנכתבה בפינלנד בשבדית היתה תופעה חדשנית חשובה. כיום השבדית היא שפה רשמית לצד הפינית ומעמדה איתן: תרבותה היא חלק בלתי-נפרד מהתרבות הרוחנית ומן ההיסטוריה הפינית. דוברי השבדית רשאים להשתמש בשפתם במגעיהם עם השלטונות, ובפינלנד קיימים כתיספר, אוניברסיטה, עיתונות, ספרות ותיאטרונים, שבדיים. נציגיה הבולטים ביותר של הספרות הפינית-השבדית כיום הם הסופרים טוֹכֶבֶ, יֶאֶנְסוֹן, הֶנְרִיק טֵיֶאֶנְגֵן, פְּרִיסְטֵר קֵילְמָאֵן, יֶהָאֵן בְּרָגוֹס וְיֶוֹן דוֹוֶר והמשוררים פוֹ קְרֵפְלֵן, לֶאָרְס הוֹלְדֵן וְקֶלְהָא אַנְדֶּרְסוֹן.

השפעת הספרות על פינלנד היתה רבה יותר מאשר על הרבה מדינות אירופאיות אחרות. תפקיד הספרות כמעצבת תרבותית ולאומית היה חשוב בשלושה מישורים עיקריים. בראש ובראשונה, הספרות יצרה וחיזקה בפינלנד את הזהות הלאומית. כמו כן הספרות השפיעה באופן ברור ביותר על התפתחות הפינית לכדי שפת תרבות. המישור השלישי שבו השפעת הספרות על פינלנד היתה ניכרת הוא אופיה

את החומר למדור 'ספחת פינית', ליקט ותרגם: רמי סערי

התרפאוטי, שבאמצעותו היא לעתים ביקרה את החברה הפינית ולעתים שיחררה לחצים בעיתות-משכר שאת גורמיהן ניסתה להסביר.

בעיית הזהות הלאומית החלה להיות אקטואלית בשנת 1809, כאשר פינלנד הועברה משלטון שבדי לחסות רוסית. קשרי התרבות והלשון הישנים החלו להתרופף, ובמצב שנוצר צריכה היתה להימצא דרך ביטוי חדשה. לספרות היה תפקיד ראשי במציאת דרך זו. חמישה אנשים יצרו את התשחית לתרבות הלאומית: המשורר יֶהָאֵן לֵוְדוֹוִיג וְרוֹנְבֶּרְג, אוסף האפוס הלאומי "קְלֵוֹלָה", אֶלְיֶאס לְגֵרוֹט, הסופר וההיסטוריון זְכָרִים טוֹפְלִיוֹס, הפילוסוף והמדינאי י.ו. סְנֶלְמֵן והראשון בכותבי הפרוזה בלשון הפינית, הסופר אֶלְקְסִיס קֵיֵו.

י.ל. וְרוֹנְבֶּרְג החל לכתוב בשנות השלושים של המאה שעברה. שירתו עסקה בעיקר בנופי פינלנד ובחיי היומיום של הפינים. רונברג כתב על מלחמת שבדיה-רוסיה (1809-1808) סדרת בלדות ("סיפורי סגן-המשנה סטול" 1860-1848), שבהן הדגיש את גבורת החייל הפיני ואת תחושת האחריות שלו בתנאים קשים. הבלדות תיארו את המלחמה בצורה אידיאלית, אולם עיקר חשיבותן היה בעידוד תחושת האחדות הלאומית.

הרופא אֶלְיֶאס לְגֵרוֹט נטל על עצמו את המשימה ללקט את שירת העם הפיני. הוא ערך אחד-עשר מסעות ארוכים, שתכליתם היתה איסוף שירי-עם. לנרוט מצא את מרבית החומר שצבר באיזור השייך כיום לברית-המועצות, במזרח מחוז קְרֵלְהֵ הנידח. זמרי שירי-העם שחיו בכפרים המבודדים שבאיזור זה שימרו בזכרונם את השירה העממית והעבירו אותה מדור לדור. האפוס הלאומי הפיני ה"קלוולה" (יצא לאור לראשונה בשנת 1835, ובעיבוד מחודש בשנת 1849), נוצר משירה זו. לנרוט שאב את יסודות ה"קלוולה" משירת-העם, אך האפוס עצמו אינו עוד שירת-עם, כי אם יצירה ספרותית שמרכיביה נבחרו, סודרו ועובדו לשונית וסגנונית. תפיסתה המוטעית של ה"קלוולה" כאפוס עממי אותנטי הלהיכה את הפינים ויצרה גאווה לאומית, שהתבססה על הנסיון לחשוף את עברה המפואר של התרבות הפינית.

השלישי בין מחזקי הזהות הלאומית, זְכָרִים טוֹפְלִיוֹס, יצר בשני ז'אנרים: אגדות ורומאנים היסטוריים. ככותב אגדות נודע טופליוס בסקנדינביה כמעט כקלאסיקון הדני הַנְס פְּרִיסְטֵן אַנְדֶּרְסֵן. ברומאנים שכתב תיאר טופליוס את מצבה של פינלנד בתקופת השלטון השבדי. הוא החדיר לספרות הפינית תפיסה היסטורית, שדיברנה את הפינים לגילוי מודעות לאומית.

האפוס של לְגֵרוֹט היה בזמנו היצירה השירית המושלמת ביותר שפורסמה בפינית. אף-על-פי שהשימוש הספרותי בלשון הפינית החל כבר באמצע המאה השש-עשרה, בראש ובראשונה בטקסטים דתיים, הרי שהפינית לא התחרתה בשבדית כשפת תרבות. האפוס של לְגֵרוֹט הכליט את עושרה של הפינית ואת עוצמת דרכי ביטוייה והדגיש את אפשרות הפיתוח הגנוזה בה.

העיתונאי והתיאורטיקן י.ו. סְנֶלְמֵן היה מהמצדדים במלאכתו של לְגֵרוֹט. סְנֶלְמֵן היה פילוסוף, שפיתח את מחשבותיו של הגל ובנה בהסתמך עליהן תיאוריה שעסקה ברוחו של העם. לפי תפיסת סְנֶלְמֵן רוח העם היא המביעה את טבעו של העם ואת מאפייניו, והיא המעוררת אותו למודעות עצמית. סְנֶלְמֵן ראה בספרות הכתובה בלשון העם את המדורבן הראשון במעלה בתהליך זה של התעוררות לאומית על-אף רקעו הלשוני השבדי הדגיש סְנֶלְמֵן ששפתה של פינלנד היא שפת רוב העם, השפה הפינית. משנבחר לסנטור הצליח סְנֶלְמֵן בשנת 1863 לאשר את ההכרזה על הפינית כעל לשון לאומית בעלת זכויות שוות לאלה של השבדית.

בין-זמנו של סְנֶלְמֵן ומגשים תפיסותיו בספרות היה אֶלְקְסִיס קֵיֵו. ברומאן "שבעה אחים" הוא יצר את הבסיס להתפתחות הפרוזה הפינית והורה את הכיוון, שבו עליה לשרת את מטרותיה בעתיד. קֵיֵו העלה ברומאן נושאים, שעתידיים היו לתפוס מקום מרכזי בספרות הפינית: מערכת היחסים בין האדם לבין הטבע והזיקה שבין היחיד והחברה.

הטבע היה והינו נושא אהוד ומקובל הן בפרוזה והן בשירה הפינית. לפעמים ראו בו אויב, אך בדרך כלל הוא נתפס כידד. הטבע והאהבה היו מקורות ההשראה העיקריים של משוררי פינלנד. גם בפרוזה, בעיקר ביצירות יֶהָאֵן לֵוְדוֹוִיג וְזְכָרִים טוֹפְלִיוֹס, סִילְבֶּנְפֶּאָה, הטבע הוא אחד ממוקרי היצירה. משמעות הטבע רבה גם בספרות הפינית המודרנית, והיא בולטת במיוחד ביצירותיהם של הסופרים הצעירים הנוהים אחרי השקפת-עולם "ירוקה".

לא רק קֵיֵו וְרוֹנְבֶּרְג עסקו בנושא המרכזי האחר, בקשר שבין היחיד לבין החברה שבה הוא חי. מהות קשר זה, משמעותו והשלכותיו העסיקו את הסופרים הפיניים זה יותר ממאה שנה. עיסוק זה מאפיין את מרבית יצירותיהם של סופרים כִּיְהָאֵן אָהוּ, יוֹאֵל לְהֶטוֹנֵן, אֵילְמָאֵרִי קֵיאָנְטוֹ וּפ.א. סִילְבֶּנְפֶּאָה, והוא מהווה נושא עיקרי ביצירות טוֹיֶבּוֹ פֵּיאָנְגֵן וּפֶנְטִי הַאָנְפֶּאָה. הסופרים הפיניים הביעו את התייחסותם לבעיות חברתיות, ולא התחמקו מהבהרת עמדותיהם בשאלות פוליטיות. הם הרבו לתאר את חייהם של תושבי המחוזות הנידחים והעניים בהזדהות ובאהדה.

בעיית ערכיות האדם באשר הוא אדם היא אחת הבעיות החוזרות ועולות בספרות הפינית. בעיה זו מעסיקה גם את הסופרים הפיניים העכשוויים, אף-על-פי שזירת-ההתרחשות הועברה מהיער לעיר והסוגיות הנידונות הנין בעיות השעה.

A. Kivi.

אלקסיס קיווי (1834-72), אבי הרומאן הפיני ("שבעה אחים", 1870), דרמטורג ומשורר לירי; כתב בין השאר את הקומדיה הנודעת ביותר בספרות הפינית "סנדלרי אדמת האברשים". השיר "שירו של לבי" לקוח מסוף הרומאן "שבעה אחים".

אלקסיס קיווי Alexis Kivi

שירו של לבי

חרשת השאול, חרשה לילית!
שם עריסה יפה, חולית,
לשם את ילדי אביאה.

שם ינעם לילד להיות,
את בקר טואונלה לרעות
בברי ארון השאול.

שם ינעם לילד להיות,
עם רדת ערב בחיק עלמות
ארץ טואונלה להתגנדר.

מה ינעם לו, לחביבי,
לנוד בערש הזקני,
לשמע את שיר התחמס.

מרחב השאול, מרחב שלו!
הרחק הריב, הרחק הפאב,
הרחק העולם הבוגדני —

* טואונלה היא ארץ הפתים
במיתולוגיה הפינית.
השיר "שירו של לבי" הוא חלק
מהרומן הפיני הראשון, "שבעה
אחים".

שירו של איש היער

שלום, יער, שלום לך, הר,
שלום לרזון היער!

כאן בנף הצעיר, הנגהדר;
צועד קדימה, מלא און,
כרוח הרקסים העזה.

אני רוצה להיות בן יער,
גבור חרש אשוח רם,
במחוזות ארץ טפיולה
אתמודד לבדי עם דב,
ישאר בנשיה העולם.

על פני הקרקע המלכלב,
איפה שאין קירות אפל,
תחת אהל — כוכב מכנף
אתהלך ואזמר לי,
וההוד יעבר מסביבי.

קולו של מי הוא העובר שם?
קול עלמת יער חננית;
את דרך הנגבר מדריכה,
מדלגת יפת שכל,
תלתלי הזקב מתבדרים.

כה נפלאה היא כאן השלוה,
יש הוד גבורה למאבק:
סער רוגש והיער קם,
האש הארקה מפה
והאשוח נופל רועם.

אני רוצה להיות בן יער,
גבור חרש אשוח רם,
במחוזות ארץ טפיולה
אתמודד לבדי עם דב,
ישאר בנשיה העולם.

* טפיולה היא משכנו של טפיו,
אל היער, במיתולוגיה הפינית.

תיאור אמין וביקורתי של האדם ושל חייו היה ממטרותיו הראשיות של הריאליזם הפיני בסוף המאה שעברה. עיקרון היושר בתיאור הוביל להצגה מחודשת וכללית יותר של הדברים: ביקורת עצמית בהתייחס לאומה כולה. קו זה מאפיין בעיקר את תיאוריהן של שתי המלחמות שבהן השתתפה פינלנד. מלחמת העצמאות הפינית (1918) היתה גם מלחמת אזרחים, שחילקה את האומה הפינית לשני מחנות: מחנה "האדומים" שאליו השתייכו בעיקר בני מעמד הפועלים שדגלו ברעיונות סוציאליסטיים, ומחנה "הלבנים", שייצג את המעמד העליון, את המעמד הבינוני ואת האיכרים האמידים. המלחמה הסתיימה בניצחון "הלבנים", אולם הספרות מיהרה להציג את המאבק גם מנקודת-ראותם של המובסים. הספר המוכר ביותר שנכלל בקטגוריה זאת הוא ספרו של פ.א. סילאנפאה "העליבות הצדקנית", שיצא לאור כבר בשנת 1919. מלחמת העולם השנייה, שנחלקה מבחינת פינלנד לשתיים (מלחמת החורף 1939-40 ומלחמת ההתשה 1941-44) היתה נושא לרומאנים ביקורתיים לא-מעטים. המפורסם שבהם הוא ספרו של ואינו לינה "החיל האלמוני" (1954), רומאן מלחמה ריאליסטי אך מתובל בהומור, המוכר לכל פיני. ברומאנים של הסופר ואיו מרי תיאור המלחמה הוא גרוטסקי וסרקסטי, כך הוא גם בכמה מיצירותיו של הנריק טיקאן. ספרו של מיקה ואלטארי "שינוקה המצרי" (1945), שזכה בפרסום ובהצלחה עולמיים, תיאר את השפעות-הלוואי של המלחמה בצורה עקיפה. באמצעות הבחירה בנושא היסטורי עלה בידי ואלטארי לשקף גם את חוסר-הוודאות של הפינים אחרי מפתם במלחמת העולם השנייה. הספרות עזרה לעם הפיני להתגבר על המשבר הלאומי שאליו נקלע דווקא על-ידי החיטוט המתמיד בבעיות כאובות ודרך תיאורן המפוכח והבלתי-מצועצע.

מאמר זה עוסק במאפייני הספרות הפינית ובתפקידיה בפיתוח תרבות העם הפיני. התמונה המתקבלת עשויה להיות חלקית, ומן הראוי להימנע מהכללות: מטרות המאמר היא לתת תיאור כולל, אם גם פשטני מעט, של היווצרות הספרות הפינית, ואין לו יומרות לתאר את קשרי הספרות הפינית עם הספרות העולמית. הספרות הפינית שנכתבה אחרי מלחמת העולם השנייה שונה מקודמתה לא רק בהשקפת-עולמה, אלה גם בסגנונה. שינוי מהותי חל בשירה הפינית בהשפעת המודרניזם כפי שהוא מיוצג אצל ט.ס. אליוט. הסגנון החדש נראה באופן ברור ביותר בשירתם של פאבו האביקו ואנה-ליסה קנר, שירה שסללה דרכי התבטאות חדשים ושמיה את הדגש בליריות צרופה המבוססת על יסודות מוחשיים. האביקו עושה שימוש ניכר באירוניה, הבאה לידי ביטוי בהקבלות המדלגות מעל העבר וההווה ובמשחקי-מלים שנונים. מבין המשוררים המאוחרים יותר נטה בעיקר פנסי סאריקוסי להשתמש ביסודות מן השירה העתיקה, על אף עיסוקה האובססיבי של השירה החדשה בבעיות השעה, עיסוק שהתמקד בתחזית התפרצות גלי המחאה הידועים כמרד הסטודנטים הכלל-אירופאי בשנת 1968.

הספרות הפינית בת-זמננו רחוקה מהשקפות רונברג וקיווי ומבעיותיהם. היא מתרכזת בשאלותיו של האדם המודרני בחברה הכלל-אנושית שבה הוא חי. המעבר מן הכפר אל העיר לא פסח על הספרות הפינית אף-על-פי שקרבת ספרות זו לטבע רבה יותר ואורח-החיים בפינלנד עירוני פחות מאשר ברוב המדינות המתועשות. הבעיות שיוצרת הטכניקה, סכנת זיהום הסביבה וצלו של המשבר העולמי — כל אלה מצאו את דרכם לספרות הפינית העכשווית. סופרים פיניים רבים מוטרדים מבעיות הרוע והאלימות, ודומה שהשאלה "אנה אנו באים?" היא השאלה, שעליהם מנסים להשיב עכשיו יותר מאי-פעם. ■

קיי לייטנין (1924) שמשם כפרופסור לספרות פינית באוניברסיטת הלסינקי, מראשי מכון הספרות הפינית.

אונו קיילאס

אונו קיילאס (1901-33), גדול משוררי פינלנד בתקופה שבין שתי מלחמות העולם; ממיסדי ברית "נושאי האש", קבוצת משוררים וסופרים צעירים, שראתה את יעודה ב"פתיחת חלונותיה של פינלנד לאירופה". שירת קיילאס היא מפגש סגנוני בין הסימבוליזם לבין האקספרסיוניזם. בחלק ניכר משירתו מודגשות חוויות נפשיות חריגות ותחושות ניכור עמוק.

אונו קיילאס Uno kailas

לְאָחִי

אָנִי כֹה עוֹרָג אֵלֶיךָ, אָחִי. עוֹרָג
אָנִי אֶל יָדְךָ, אֵדְךָ כְּכֹר אֵינִי חֵשׁ אוֹתָהּ:
הִלָּאָה, אָחִי, כְּלִי שְׂאֲדַע, כְּלִי שְׂתַדַּע
רְגִישוֹת נְעוּרַיִנִי כְּלָתָהּ.

לְפָנַימִי בִיחַד הִרְבִּינוּ לְכַבּוֹת,
לְפָנַימִי בִיחַד חִרְקָנוּ שְׁנֵינוּ.
מֵה שְׂאֲעֲשֶׂה, אָחִי, מֵה שְׂתַעֲשֶׂה,
עֲכָשִׁיו נִפְרָדִים נִתְיַכְּנוּ.

וְלֹא מְדַבֵּר כֵּנוּ: מְדַבֵּר בְּדֶרֶךְ,
אֵדְךָ וְרִק בְּרַמְחִים, לֹא כְּנוֹשְׂאֵי הַרְמָחִים.
מְלֹאכְתָנוּ סוֹחֶפֶת כְּנֹהֵר אֲדִיר.
— מִי יִדַּע נִפְתּוּלֵי הַדְּרָכִים:

מִי יוֹדַע כְּאִיזָה מְרַחֵק פֹּה וְשָׁם
נַעֲמַד כְּגִבְרִים כְּמִלְאֶכֶת כְּנִי-חִיל,
כְּחִזִּית הַעֲמַל, כְּדֶרְכֵי הַתְּחִיבּוֹת —
וְנִמְתִּית זֶה אֶת זֶה בְּלִיל?

הַזֵּר

כְּכֹל מְקוֹם הֵייתִי זֵר,
הֵם הִבִּיטוּ בִּי אֲרָפוֹת.
מְכֹל מְקוֹם רְצִיתִי לְכַרְתִּי,
אֲכַל לֶאֱזֵן שְׂרַק בְּרַחֲתִי,
גַּם שֵׁם הֵייתִי זֵר.
אֵף כְּקִצְוֵי תֵּבֵל
לֹא נִמְצָא לִי מְקוֹם שֶׁל שְׁלוֹהֵ.
וְאוֹתִי בְּתוֹכֵי גֵר
זֵר, שֶׁהִיָּה לִי עֲצָמִי לֹא מְכַר.

חִדַּל כְּכֹר לְרִיב, הִנַּח לְנִצִּים!
מֵאִין תִּמְצָא אִשָּׁה שְׂתַתְּאִים,
כְּנִי הָאֲדִיר וְהַנְּפִלָא?
רְגַע הַמְּפָרֵץ, שְׂקַט וְשָׁלָה.

הִנַּח לְסוֹנוּנוֹת לְעוֹפֵף כְּשִׁלּוֹם!
וְלֹא — לְאִמְךָ עַת צַעַר אִים,
כְּנִי הָאִשֶּׁם וְהַנְּדָבָא.
שְׂקַט הַמְּפָרֵץ, שָׁלָה וְרַגַע.

אֲנָשִׁים עוֹנִים לִי סֵרָה כֶּךָ —
רַע לְרַבִּים אֶתָּה, טוֹב לְאִמְךָ,
כְּנִי הַטְּהוֹר וְהַנְּחֻמָּד.
שָׁלָה הַמְּפָרֵץ, רַגַע וְשְׂקַט.

בַּחוּץ הַסּוֹפּוֹת גּוֹעֲשׂוֹת בִּימִים,
פֹּה כֹה חֲמִים, כֹּה נְעִים פֹּה בְּפָנַימִי.
שְׁלוֹ הַמְּפָרֵץ, רוֹגַע, שְׂקַט.
לְנִמְל-מְבַטְחִיךָ הַחַל לְנוֹט!.

* לְמִינְקִינֵן נִמְנָה עַל גְּבוּרֵי הַקְּלוּלָה. הָאָפּוֹס הַלְּאִמִּי
שֶׁל פִּינְלַנְד. דְּמוּתוֹ דְּמוּת הַרְפֶּתְקֵן קִל-דַּעַת.

אינו לינו (1878-1926) הוא מייצגו הרבנוני והמבריק ביותר של זרם הרומנטיקה הלאומית החדשה בשירה הפינית; איחוד בשירתו יסודות לאומיים מן ה"קלוולה" (כיצירות השיריות "מזמורי חג המדורות 16-1903"), אלמנטים של הסימבוליזם האירופאי ו"אופטימיזם טראגי".

עַל אִם-הַדְּרֵךְ

אָחַד כֹּא מְפֹה, אָחַר כֹּא מְשֵׁם,
מִמְזָרַח, מִמְעַרְב, מִסּוֹף הָעוֹלָם.

אָחַד כֹּא עַל סוֹס שְׂאֲכַפּוֹ כְּסוּף,
אָחַר כֹּא בְּרִגְלָה וּמְרַקְפוֹ חֲשׂוּף.

הַמְּסַע הִיָּה שׁוֹנָה, אַחֲרַת הַמְּטָרָה,
לְאָחַד — בְּשֶׁרָה, לְאָחַר — לֹא-כְשֶׁרָה.

נִפְגְּשָׁנוּ בְּלִילָה עַל אִם-הַדְּרֵךְ,
הִי כְּכֹר כְּמָה שֶׁהִבְעִירוֹ בְּפָרֵךְ.

תִּכְף יִשְׁכְּנוּ כְּדֶרֶךְ אַחִים
מְסַכִּים לְמִדּוּרָה כְּלִי דַאֵג שְׁחִים.

אִמְרוֹת-כְּנֵף שֵׁם עָפוּ וְלֹא חִסַּר שְׂכָר,
פֹּה אָחַד הַמְּתִין כְּכֹר כְּשֶׁפֶה אָחַר נִסְגַּר.

אָחַד סָפַר עַל אֶרֶץ רוֹחוֹת הָאֲכִיב,
אָחַר בְּאֵגְדוֹת הָרִי לְפִלְנֵד הָרְהִיב.

זֶה הִכִּיר אֶת הַכְּשָׁפִים הַחֲרָשִׁים בְּמַעַרְב,
הֵהוּא אֶת חֲמַרְת עֲלָמוֹת הַמְּזוֹרַח שְׂאֲהֵב.

פֹּה אָחַד הַמְּתִין כְּכֹר כְּשֶׁפֶה אָחַר נִסְגַּר.
הַדְּבָה הַגְּדוּלָה סִבְכָה וְעוֹד רַגַע לִילֵי עֶבֶר.

הִיעַר הִיָּה חֲשׂוּף, הַדְּרֵךְ — בְּעֶרְפֶּל.
כְּלִי הִגָּה בְּלִילָה כְּאִשׁ הוֹסְפָנוּ לְהִסְתַּכֵּל.

בְּדַעַת עֲלָתָה לְפִתַּע הָאֵם הַמְּנוּחָה,
בְּדַעַת אָחַר הַרְצַח שְׁלֹא נָתַן שְׂכָחָה.

הָאָחַד הִגָּה בְּעֶרְמוּמִיוֹת חֲכָרוּ הַיָּקָר מִכֹּל,
הָאָחַר הַצֵּטַעַר עַל לְבוֹ הָאָפֹר שֶׁהַחַל לְנָבֵל.

הִיָּתוּם בְּכָה אֶת אִמּוֹ, הִרוּצַח אֶת הַשְּׁלוֹהֵ,
כְּלָנוּ נִכְסְפָנוּ הַבִּיתָה אֶל הִילָדוֹת הַמְּטִיבָה.

מִדּוֹרוֹת שֶׁל כְּנִי-כְּלִי-בֵית אֵינֵן מְרַבּוֹת לְעוֹד,
אֶת הָאָחַד הֵן שׁוֹרְפוֹת כְּשֶׁהָאָחַר כְּכֹר קוֹפֵא מְכַר.

הִיעַר הִיָּה חֲשׂוּף, הַדְּרֵךְ — בְּעֶרְפֶּל.
כְּלִי הִגָּה בְּלִילָה כְּאִפֹּר הוֹסְפָנוּ לְהִסְתַּכֵּל.

אִמּוֹ שֶׁל לְמִינְקִינֵן

הִרוּחַ עָזָה, הַשְּׁמַיִם כְּהִים,
רַב בִּימִים שְׂאוֹן נַחְשׁוּלִים.
שְׁלוֹ הַמְּפָרֵץ, רוֹגַע, שְׂקַט.
אִיָּהוּ, אִיָּה נִשְׂרִי מְשׁוֹטֵט?

כּוֹא כְּכֹר הַבִּיתָה, חִדַּל לְעוֹפֵף!
שְׂמָא יִדַּעַת נְחִיב גַּל שׁוֹצֵף,
כֵּן חֲנִי, חֲנִי וְקַט.
שָׁלָה הַמְּפָרֵץ, רַגַע וְשְׂקַט.

אנחנו

אֲבָנִים שְׂכוּחוֹת לַעֲצָמָן
יָקְרוּ בְּעֵינַי.
זְמַרְתָּ הַעֲצִים חֶסֶת הַתּוֹעֵלֶת
הִנֵּה יָדִידָתִי.

טַחֵב הַכֶּסֶף,

אֲחַ לִי מַעֲט,

הֵן לֹא תִשָּׁנָא אֶת צְלִי
עַל הַסֵּלַע הַמִּפְסָפֵס.

חַיִּית קִטְנוֹת,

רַכּוֹת פְּרֻה,

רֹזֶן בְּעֵינֶיךָ,

אֵל נָא תִדְחוּנִי,

אֶף שְׂרָגְלִי

מֹתִירוֹת עֲקֹבוֹת אָדָם.

חֲזַרְנָה אֵלַי, אֲנִדוֹת,

מִן הַדֶּרֶךְ הָאֲרָכָה.

נִמְתִּיךְ בִּיחַד

לְמִי שֶׁיִּכּוּא,

לְשָׂבָא יָרֵךְ כְּעֵלָה,

חוּם קַלְפַּת הַגִּזְעִים,

בְּעֵינָיו אֹר

שְׂאִינוֹ קוֹרַע,

בְּפִיו קוֹל

שְׂאִינוֹ שׁוֹכֵר.

שׁוּם דְּבַר שְׂגוּי

אֵין בּוֹ.

מי שהיו לילדים

שׁוֹב נוֹלְדוּ הֵם לִילְדוּתָם,
לְחִישָׁנִית הַמָּרָה וְהַזְנוּחָה,
וּבְאֲבָרִים זְקָנִים הֵם יִשְׁבוּ
וְצַפּוּ מַעֲבֹר־אֶרֶץ
לְדַבְרָמָה —

הוא חלף בפנים רבות:

הוא היה אבא שמת מזמן,

הד שגשא מדי פעם את המלים לאָן,

או אח שעבר מבלי-משים,

או חינוך האהוב הקודם שזהר,

אף רחוק.

דָּבַר לֹא הִשְׁתַּנָּה. רַק עֲרָגָה

הַבִּיחָה שְׁלֹא תִמוּג כְּבִשָּׂה אֶת הַדַּעַת כְּמוֹ

בְּבֵית, בְּיִלְדוּת, כְּשֶׁהָיוּ בֵּית

וּמְצוּקָה.

אֲחֵר־כֵּךְ הִנֵּה מִצְרֵף הַמִּסָּע

וְהַדַּעוֹת נִטְרָפוּ

חוֹשְׁפוֹת שׁוֹב אֶת הַיֶּלֶד וְאֶת צְפִית

הַמַּעֲלָב תָּמִיד.

כְּשָׂבָא הַכָּאֵב הָאֲחֵרוֹן, סָבַל הַמּוֹת,

רְסִיסֵי אָדָם

הַחֲלִיקוּ מְאֹשְׂרִים מַעֲבָר לַגְּבוּלוֹת.

שאל

נָגַן. נַעַר רוֹעִים. נָגַן, נָגַן,
שְׁלוֹה מְסַפֵּר הַנֶּבֶל, שֶׁר שְׁלוֹה.
הַעֲנֵן הַמְטִילָא מִתְנוּעַע,
נִשְׁמָה חוֹלָה מַעַל לְרֶכֶס.
עֲדָר מִחֻשְׁבוֹת מִתְנוּעַע,
עֶפֶר מִכָּה טְרֹדוֹת עַל אֲדָמָה —
אֶת הַכְּשׁוֹת אֵיכָה זְנַחְתָּ, נַעַר.

נָגַן, נוֹשֵׂא-כְּלִי, נָגַן נָא לִי,

בְּשֵׁל לְכָךְ הַשׁוֹב וְהַגְּדוּל —

הַנֶּבֶל שֶׁר שִׁיחָה: הִיָּה הָיוּ

הַנְּעוּרִים, מִשְׁעוֹל בֵּין הַהָרִים,

נַעַר, כֵּךְ מִזְמָן —

הַעֲנִינִים זַעִים. כְּבִדָּה הַשְׂרָרָה.

חַיִּים וּמוֹת טוֹמֵנֶת בַּחֲבָה.

כְּבִדָּה יוֹתֵר נִגִּינַת נֶבֶל גְּדוּל,

נֶבֶל הַבוּרָא.

כְּכֹד מַכַּל הַלֵּב. — הַנֶּבֶל שֶׁר —

רַחֵב הַשְּׁחַק שְׁמַעַל רֹאשִׁי.

הלוי יובונן

הלוי יובונן (1919-59), אחת המייצגות הראשונות של המודרניזם בשירה הפינית. נושאי שירתה קרובים לעולמו הנפשי של קיילאס, אך הרגש ברחי. רבים משיירי יובונן הם בעלי רקע תנ"כי.

סירקה טורקה Sirkka Turcka

בשום מקום לא היה חסד

בְּשׁוּם מְקוֹם לֹא הָיָה חֶסֶד.

הַעֲדִינוֹת נִסְגְּרָה כְּפָרַח.

הַחֶסֶד. לְחַיִּים לֹא הָיָה לַתַּחַת

מִמֶּנּוּ כָּלֵל.

רַק קֶאֶק בּוֹדֵד

מַעוֹפָף הִנֵּה וְשִׁמָּה, מִתַּחַתִּי

נוֹדָדִים סוֹסוֹנִים מְסַכְּנִים,

שֶׁהִרְקִינוֹת עוֹלָה מֵהֵם רוֹעֵמֶת.

הַחֶצֶר מִתְכַּסֶּה בְּאֶבֶק, יִשְׁנֵנו רַק הַשְּׂדֵה

הַמֵּאֶבֶק הַזֶּה שְׁלֵנוּ וְרַחוּק יוֹתֵר

הַשְּׂדֵה הַכַּחַל שֶׁל בְּנֵי דוֹגֵר.

חֶצֶר רִיקָה כְּשִׁפְת כּוֹס

וְהַקְּאָקִים, צְפוּרֵי הַעֲצָב

הֵם, קִשִּׁים כְּאֶבֶן,

בְּעוֹפֶם כֵּךְ

לְנַכַח הַרוּחַ.

צְלִלֵיהֶם הַדְּאוּבִים שֶׁל הַסוֹסוֹנִים

מִמְשִׁיכִים לְהַקִּיף אוֹתוֹ מַעֲגָל.

אֵין חֶסֶד.

יֵשׁ אֶבֶק שְׁמַכְסֶה הַפֶּל.

אֲחֵר־כֵּךְ שְׁלָג שְׁמַכְסֶה

אֶת בֵּית הַפֶּרַח בְּשִׁלָּג.

בתוך העצים עומדים המתים

בְּתוֹךְ הָעֲצִים עוֹמְדִים הַמֵּתִים

וּמְבִיטִים בְּנוֹ בְּעֵינֵי-פְּרָחִים.

לֹא בְּעֵינֵי-פְּצוּצוֹת, אֶלֶא בְּעֵינֵי-גֶשֶׁם.

בְּלִכְתֵּךְ מִבְּרֵךְ.

תִּבְרֵךְ.

יְהִי בְרוּךְ הַמְרָאָה שְׁבֵרֵךְ.

הַנּוֹרִית, שֶׁהֵאִירָה לְרַגְע,

שְׁמֵשׁ צְפוּנִית קִטְנָה

יֵשׁ לְחַיִּוֹת עִם הַחַיִּים,

אֶף יֵשׁ לְקֹרָא לְמֵתִים:

הֵם אֲתַנּוּ עַד הַסּוֹף.

אֲנִי רְאִיתִי אֶת זֶה.

אֲנִי אֲמַרְתִּי אֶת זֶה גַם קֶדָם.

וּכְאֶשֶׁר הַמְשׁוֹרֵר נוֹפֵל,

נוֹשְׂרֵת מִכַּף-יָדוֹ צְפוּר,

פּוֹרֶסֶת אֶת כְּנַפֶּיהָ וּמִתְחִילָה לְשִׁיר.

סירקה טורקה (1939), אחת המשוררות הבולטות בשירה הפינית העכשווית. שירתה עשירה בדימויים השאלים מעולם הטבע ובמוטיבים שאמירתם ישירה ולפעמים אף בוטה. זכתה בפרס פינלנדיה בשנת 1987.

Eeva-Lisa Manner אֶוֶה-לִיסָה מַנֶּר

כִּי אַתָּה הוּא הַמֶּתְנַגֵּד

שִׁמְרֵנוּ עֲלֵינוּ בְּמַחֲזוֹ נִפְתַּל זֶה, שְׂאֵלֵינוּ הַשְּׁלֵכְנוּ דְרָךְ מִרְחֵבֵי הַחֵלֶל כִּדֵּי שְׁנוּזָה בְּשֵׁלֵג לִנְכַח הָאֵינְסוֹף.

שִׁמְרֵנוּ מִפְּנֵי עָרִים מִתְמוּטָטוֹת, מִפְּנֵי מַעֲצָמוֹת קָרְטוֹן, מִפְּנֵי כָּל רוֹמָא מִצְחִינָה, כְּאֶשֶׁר הֵיִסְטוֹרִיָה מִתְעַפֵּט וְהֵלְאָמִים מֵאֲבָדִים אֶת עֲשֵׂתוֹנוֹתֵיהֶם;

שִׁמְרֵנוּ עֲלֵינוּ מִפְּנֵי מִפְּקָפָקִים וּמִפְּנֵי נְהִירִים, מִפְּנֵי הַמְשׁוֹרְרִים וּמִפְּנֵי לְבָלְרֵי הַדְּעַת, שִׁמְרֵנוּ עֲלֵינוּ מִפְּנֵי כָּל הַתּוֹרוֹת, מִפְּנֵי הַיְהוּדִים וּמִפְּנֵי הַיּוֹנִים, מִפְּנֵי מְשִׁיחַ הָעַמִּים;

כִּי אַתָּה הוּא הַמֶּתְנַגֵּד, הַנֶּשֶׁר שֶׁנִּצְלַב בְּכַנְפָיו, אֵינְךָ הָאִישׁ הַעֲצוּב, הַנִּחְמָה הַגְּדוּלָה, הַמְרָמָה שֶׁמְחַקֵּים עֵד כִּדֵּי מִסְמוֹר כְּפוֹת הַיָּדִים וְשֶׁהַכְּמָרִים אוֹכְלֵי הַלוֹטוֹס מְחַתְּלִים אוֹתָהּ בְּמַלִּים מְדַבְּשׁוֹת לַחוֹת;

שִׁמְרֵנוּ עֲלֵינוּ מִפְּנֵי חֲלוּמוֹת הַשּׁוֹא, שִׁמְרֵנוּ עֲלֵינוּ מִפְּנֵי הַזְּנוּעוֹת הַמֵּיִתְרוֹת, עוֹרֵךְ אוֹתְנוּ תְּמִיד לְרֵאוֹת אֶת אֲשַׁמֵּת חֲקֵנוּ, שְׁעָלֶיָהּ לֹא כְּפָרֵת, וְאֵל תִּסְלַח לָנוּ מִהָר מִדֵּי.

שִׁמְרֵנוּ עַל גּוֹפְנוּ מִפְּנֵי נִסְיוֹן הַאֲלֻמוֹת, עַל נִשְׁמַתְנוּ שִׁמְרֵנוּ מִפְּנֵי הַהֲצִלְחָה וְהַשְׁאֲנָנוּת, עַל זְכוּרְנוּ מִפְּנֵי הַחֲלָשָׁה הָאֲנוּשִׁית לְכָל נַחֲדָל לְחַפֵּשׂ אֶת הַשְּׂאֵלָה, שְׂאֵנוּ עֲצָמֵנוּ הַתְּשׁוּבָה עֲלֶיָהּ.

וְהִנֵּחַ לָנוּ לְמַצָּא מֵאַחֲרֵי רַבִּים אֶת הָאֶחָד, שְׁלֹא נִפְּרֵ אֶת הַוִּיתוֹ, שְׁלֹא נַחְפֵּס אֶת יָפִינוּ, שִׁשְׁפִּיעַ עֲלֵינוּ תְּמִיד וְכוּ עֲצָמוֹ לֹא יְחוּל כָּל שְׁנוֹי,

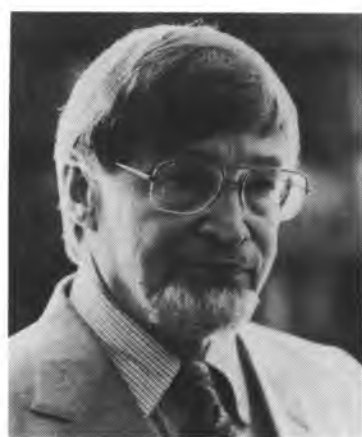
שִׁיְהִיָּה לֵב הַיְצוּרִים, חֶסֶר יִשׁוֹת כְּשֶׁלְּעֲצָמוֹ; שִׁיְהִיָּה רוּחַ הַזָּאֵב וְהַצְּפוּר, כְּשֶׁלְּעֲצָמוֹ לֹלֵא רוּחַ.

עַל יְתָרוֹן הַמַּיִם בְּהַשּׁוֹאָה לְאֲדָמָה

רַבִּים מִמּוֹצְרֵי נוֹלְדוֹ מִן הַסְּלִידָה, אֲבָל אֵלֶּה נוֹלְדוֹ מִהַאֲהָבָה: הַבִּיּוֹגְרַפִּיּוֹת שֶׁל הַקּוֹלוֹת וְשֶׁל הַנִּיחּוּחוֹת. אֶהֱבֵתִי אֶת הָאֲדָמָה וְאֶת הַמַּיִם, שֶׁשְׂכָבוּ זֶה לְצַד זֶה כְּזוּג נְשׁוּי, הָאֶחָד מִתְחַמֵּם מִהָר, הָאֲחֵר אוֹצֵר אֶת הַחֶם; הָאֶחָד חֶם, הָאֲחֵר קָרִיר, הָאֶחָד מִסְפָּךְ, הָאֲחֵר פְּשוּט: שׁוֹנִים, כְּלִי לְהַכִּיר זֶה אֶת זֶה, נְדוּנִים לְנֶאֱמָנוֹת.

אֶהֱבֵתִי אוֹתָם כְּפִי שְׂאֶפְשֵׁר לְאַהֵב רַק דְּכָרִים שְׂאֵינִם מֵיבָנִים. אֲנִי עֲצָמִי נוֹלְדֵתִי מִשְׁנִיָּהֶם, יֵשׁ בִּי מִשְׁנֵי הַחֲמָרִים הַבְּלִתִּי-מִפְּיִסִּים; אֶף-עַל-פִּי-כֵן אֵינְנִי אֶף אַחַת מִשְׁנֵיָּהֶם. אֲנִי דֵם וְאֶפֶר וְתַחֲוֹשׁוֹת. אֲנִי יוֹדַעַת מִה אֲנִי; מִי אֲנִי? אֵינְנִי יוֹדַעַת. אֲנִי יוֹדַעַת אִיפֹה אֲנִי; לְמַה? אֵינְנִי יוֹדַעַת. אֲנִי יוֹדַעַת מֵאֵין אֲנִי כְּאֵה: מִהַחֲמָרִים וּמִהַעֲרָגָה. לֵאן אֲנִי הוֹלֵכֶת, אֵינְנִי יוֹדַעַת.

אֲנִי עַל הַחוּף וְסִתְרַחֲרַת הַרִיקָנוּת מִשְׁתַּלְּטֵת עָלַי; שׁוֹבֵת הֵייתִי רוֹצֵה לְשׁוֹב אֶל הַהֶתְחַלָּה: אֶל הַמַּיִם, שֶׁמֵּהֶם הַקְּסָמֵתִי. אֵינְנִי נִכְסֶפֶת לְמוֹת, אֵלֶּה לְמַצֵּב שֶׁהוּא רַחוּף וְחָלוּם. אֲנִי הַמְּסַבֶּכֶת נִכְסֶפֶת לְפִשְׁטוֹת הָעֵמֶקָה שֶׁל הַמַּיִם, כִּי לְאֲדָמָה יֵשׁ שְׁמוֹתֵי-מִשְׁפָּחָה רַבִּים, אֲבָל הַמַּיִם הֵם הָאֵב כְּעֲצָמוֹ.

אוֹהֶ-לִיסָה מַנֶּר (1922), מִמִּיצְגוֹת הַמַּעֲבָר מִהַשִּׁירָה הַמְּסוֹרֵתִית לְמוֹדֵרְנִיּוּם שֶׁל שְׁנוֹת הַחֲמִישִׁים. שִׁירָה מֵאוֹפִיִּינִים עַל-יְדֵי שִׁימוּשׁ בְּשֵׁפֶת סְמִלִים עִשִּׂירָה וְרִבּוֹת-דְּקוּיוֹת, הַמְּצַבִּיעָה עַל קֶשֶׁר הַדּוּק עִם עוֹלְמוֹת הַטֶּבַע, הַמִּיתוֹלוֹגִיָּה וְהַמוֹסִיקָה.

פֶּאָבּוֹ הַאֲבִיקוֹ (1931), אֶחָד הַיִּיחֻדִּים בְּמַשׁוֹרְרִים שֶׁקָּמוּ לְפִינְלַנְד אַחֲרֵי מַלְחַמַת הָעוֹלָם הַשְּׁנִיָּה. יְצִירוֹתָיו כּוֹלְלוֹת שִׁירִים, מַחֲזוֹת, רוֹמָאִים וּמְסוֹת. אוֹמֵן סַגּוֹן מְהוֹקֵעַ עַל שֵׁפֶת סְמִלִים רוֹהֵטָה וְאִירוֹנִיָּה אֲנוּשִׁית דִּקָּה. זָכָה בְּפָרִס נְיִוִּטְאָדֵט (אוֹקְלָהוּמָה, 1984). שִׁירוֹ תוֹרְגְמוֹ לְלִשׁוֹנוֹת רַבּוֹת.

פֶּאָבּוֹ הַאֲבִיקוֹ Paavo Haavikko

נִגַּד הַפְּשִׁיזְם יֵשׁ לְהַאֲבֵק, כְּאֵן וְעֶכְשָׁיו

נִגַּד הַפְּשִׁיזְם יֵשׁ לְהַאֲבֵק, כְּאֵן וְעֶכְשָׁיו, תְּמִיד וּבְכָל מְקוֹם. בְּמִשְׁךָ שְׁלֹשִׁים וְחֲמֵשׁ שָׁנִים הֵיִתָּה תְּחִילַתִּי תְּמִיד מְפֹלָה, מְפֹלָה, הָרֵס וְהַשְׁמָדָה. הַתְּמוּטָטוֹת הַבוֹרְסָה, עֲלִית עֲרָף הַכֶּסֶף וְהַהֲרַצָּה, פְּעָמִים רַבּוֹת אֶמְרֵתִי לוֹתֵר עַל תְּחִילַתִּי. אֲבָל אֲנִי רוֹצֵה לְחִיוֹת עַד אֵז וְלְרֵאוֹת אֵיךְ מִסְתַּדְרִים כָּל אוֹתָם גְּבָרִים מְצִינִים. אֵלֶּה שְׂאֵינִם מִסְגָּלִים לְדַעַת לְפָנָי שֶׁהֵיִסְטוֹרִיָּה תִּכְחַב בְּשֵׁפֶת הָעֵשֶׁב. אֵלֶּה שְׁחִיָּהֶם הֵיִו בֵּית-סֵפֶר יְקָר וְטוֹב, תְּשׁוּבוֹת נְכוֹנוֹת עַל שְׂאֵלוֹת מְטֻעוֹת. הֵם שְׂלֹא נִשְׂאוּ: מִה אַתָּה בְּאֵת לְעֲשׂוֹת בְּעוֹלָם, הֵם שְׂלֹא עָנוּ בְּרִיוֹק כֶּף: בְּאֵתִי לְלֶקֶט אֲכַמְנִיּוֹת. הֵייתִי בֵּן שְׁמוֹנָה כְּשֶׁהִפְשִׁיטִים כְּאוֹ מְדָרוּם, בֵּן אַרְבַּע-עֶשְׂרֵה כְּשֶׁהֵם גִּרְשׁוּ צְפוּנָה. אֵל תִּשְׂאֵל אוֹתִי. אֵין שׁוּם טַעַם לְדַבֵּר אֵלַי, אֵלֶּה כְּאֶשֶׁר מְדַבֵּר רוֹכֵה כְּרוֹת קָנָה.

הַמְּמֹזָר נוֹלְדַ עִם שֵׁן בְּפֹה וַיֵּשׁ לוֹ שִׁעַר עַל הָרֵאשׁ

הַמְּמֹזָר נוֹלְדַ עִם שֵׁן בְּפֹה וַיֵּשׁ לוֹ שִׁעַר עַל הָרֵאשׁ, הוּא יוֹשֵׁב בְּקִצָּה הַסֶּפֶסֶל שֶׁבְּבִקְתָהּ, לֹא בְּעִרְסָה, לֹא בְּחִיק, שְׁעָרוֹ מְאִידִים כִּיעַר אֲשׁוּחִים מְשֻׁלָּג, וּמִתְחַת לְאֲדָמִיּוֹת הַמְּמֹזָר עוֹבֵר דְּרָף הַיעַר וַאֲיֵן לוֹ כּוֹכֵעַ עַל הָרֵאשׁ, הוּא הוֹלֵךְ לְעוֹלָם, הוּא עֵנֵק שְׂאָרְכוֹ אֲצַבַּע, הוּא הוֹלֵךְ לְעוֹלָם.

עֲשׂוֹר שָׁנִים חָלְפוּ וְהַנְּסִיכָה יִשְׁנָה, הָעֵנֵק גָּדַל בְּשִׁנְתוֹ, הוּא רַק גָּדַל, שׁוֹב עֲשׂוֹר שָׁנִים וְהָעֵנֵק הוּא עֵנֵק, אִישׁ מְדוֹת, הוּא חוֹצֵה אֶת הַיַּעַר.

הוּא חוֹלֵם עַל שְׁלֹשָׁה גְּבָרִים שֶׁנִּשְׂאוּ אֶת הָעוֹלָם, הֵם נִשְׂאוּ אֶת הָעוֹלָם עַל שְׁכַמְיָהֶם, הוּא מְתַפְּלָא, וְכְּאֶשֶׁר הוּא מְתַפְּלָא הוּא צוֹחֵק, כְּאֶשֶׁר הוּא צוֹחֵק הוּא נוֹפֵל, וְכְּאֶשֶׁר הוּא נוֹפֵל הוּא נוֹפֵל כְּאֵלּוֹן כְּאֶשֶׁר אֵלּוֹנִים נוֹפְלִים, הֵם נוֹפְלִים לְאֲרָכָם וְשׁוֹכְבִים עַל הָאֲדָמָה וַיִּשְׁנִים, הֵם יִשְׁנִים, הֵם חוֹלְמִים, הֵם נוֹפְלִים, נוֹשְׂאֵי הָעוֹלָם.

פנטי סאריקובסקי Pentti Saarikoski

פנטי סאריקובסקי (1937-83), משורר ומתרגם כשרוני. שירתו מכילה קו פוליטי ברור ויש בה שימוש בלשון המדוברת. איש-תרבות שזכה בתווית "הילד הנורא" של הספרות הפינית החדשה.

לא אסלח להם

לא אסלח להם כי הם יודעים היטב מה הם עושים.
 הם היו רוצים שאכתב על הרוח, על הצפור ועל העץ שירים פים שהם יקראו בערכים כדי לרצנן את נפשם, כדי שישקחו מה עשו במשך היום: הרעילו את הרוח, הרגו את הצפור ואת העץ.
 לא אניח להם לנפשם.
 לא אקציע את מלותי לדברי-הכל ברוצונם, לא אמתין עד שייספיקו לבנות את פלאם סביבי, אינני מאמין בידעוניהם, לא בכספם, לא באליהם ולא בנצחונם.
 הם גדלוני, הם רצו לשעבדני להיות משרתם הנאמן, ועתה הם מלאים שגאה בראותם שכל מאמציהם היו לריק, הפכתי למתנגדם, וכל תורותיהם פנו נגדם.
 לא אניח להם לנפשם עד שלא תלקח מהם השררה שבאמצעותה הם שולטים בבני-אדם, מכיון שפעת הם אינם מסגלים לשלט עוד בעניינים הרי שהם אנשי-עסקים ותמיד יש לשלם להם יותר ממה שהם משלמים, אבל אני אשלם להם כה במדה שהם שלמו לי, הרעילו את הרוח, הרגו את הצפור ואת העץ, את כל שמחתי.
 הם הנם בעלי הארץ והם הנם בעלי השמים, אבל הארץ והשמים אינם לצדם, הם יודעים זאת ולכן הם מתחמשים לקראת המלחמה, מעדיפים להשמיד את הארץ ואת השמים מאשר לוותר על מה שבבעלותם.
 לא אאמין בנצחונם, כי הם הולכים ומתמעטים בעוד שאלה שאינם מחפים בחסר מעש הולכים ומתרבים, אנו הולכים ומתרבים בצפיפות דירותיהם, בכתיספרם, בכתי-החרשת שלהם, אנו הולכים ומתרבים, אנו נחוצים להם יותר ויותר, הם נחוצים לנו פחות ופחות, די והותר נשאנו אותם על כתפינו וסבלנו את שלטונם הגלוי, את כלכלתם הפושלת, את תורותיהם המטעות.
 אנו נושאים אותם על כתפינו, ואין לנו אלא לישר את גבנו והם יפלו, אין לנו אלא לפתח את פינוי והם ישתתקו, הצפור תשוב לשיר, העץ ילבלב.

אנשים בלי-קיץ

F. E. Sillanpaa סילאנפאה

פרק ראשון

לילה-הקיץ בקושי קיים בצפון. יש רק ערב משתהה, המאפיל קמעה בהשתהותו, אך גם באפלוליותו יש צלילות שלא תתואר במלים. צלילות זו היא חזון בוקר-הקיץ הקרב. משהפכה מוסיקת הערב לפיאניסימו כה עדין עד שהוא מתמשך כדי הפסקה קצרצרה, מתעורר הכינור הראשון לנגינה גבוהה וחיננית, שאליה מצטרף במהרה הצילו, ותמונת-הצליל שפנימיותה ברורה זוכה לסימוכין גם מבחוץ: ליווי בן אלף קולות מזדמר ממרומי האוויר ומאלפי ענפים — כבר בוקר, אף שרק לפני רגע קט היה עדיין ערב. העפרוני מזדנק מעלה ובהמריאו עוף הוא משורר על-אודות מראות הבוקר הנפרש והולך לציפורי-השיר הקטנות והענוגות יותר אשר בעלווה. הוא מעפיל כמעט שיכור מאור ומהתרוממות, עד ששכרונו מגיע לשיאו, והפורקן כמעט גורם לציפור המתאלמת לצנוח ארצה, שם נעשית היא הלך חיזור בשדה. השמש זורח. מקומות-מושב של בני-אדם מצויים שם — בקרבת המים, בשיפולים הנידחים של הגבעות, כנשמתם של השדות. קבוצות בניינים, שאת טבען עיצבו תחושות יושביהן וצרכיהם. באור הבוקר הראשוני הן נראות ילדותיות וזכות, כאילו הן חלק ממלאכת הבריאה. גם ענייניהם של האנשים החיים בהן נחים עדיין. האנקורים המצטווחים על גדר הלילך המפרידה בין חצר הרפת לבין חצר הבית הם השליטים במקום, הם צורחים זה לעבר זה, מתנפלים, מתעצבנים, כל אחד מהם רוצה לומר את דברו ולפקד איך יש להתנהג, אך אי-אפשר לדבר, כי הוא צוחק, והוא וההוא... עד שמאנו הזקן המוכתם בעשן ובעטרן משכים קום ומדשדש בעוברו על-פניהם — או אז מתעופף ההמון הצוחני מגדר הלילך ומשתלט על הכבש המוליך לעליית-הגג של הארווה.

שונים ומשונים הם מגורי הבריות, יש גדולים וקטנים, מאגם לאגם וממחוז למשנהו, פה ושם נמצאות כנסיות נושאות צלב ומסביבן בתי-קברות עטורי-ירק. המכוננית שעוצבה באופן מהודר שומרת על מבע מכובד ונחפזת חרש לאורך הכביש החלק המתפתל מתונות. במשך שעות בוקר ספורות היא מספיקה להיראות בעשרות כפרים למאות בתים ולהותיר מאחוריה כנסיות רבות, שמבעד לצלבן מפציע הבוקר ומכרך את סביבותיו ואת יומם החדש וגדושה-העמל של בני-האדם. המכוננית איננה מפריעה את שלוות הבוקר. בקלילות האופיינית לכוח גדול ומשובח היא עוברת-חולפת — ואינה עוד. אבל בתי האנשים ניצבים במקומם. כמה מאלה שנבנו זה עתה עודם חסרי-חיים. נשמת שמחות החיים וזעזועיהם, הנופחת רוח חיה אף בכתלים מתים, טרם חדרה לקירותיהם הטריים לא מבפנים ולא מבחוץ. אולם יש גם בתים ובקתות, שרוחם נוצרה כבר לפני מאה שנה, והיא עודנה שמורה בהם. חלקם מטים לנפול, אך חלקם זכו לכך שענים הקפדנית של בעליהם תפקוד אותם שנה אחר שנה ודור אחר דור, ויד האמונה על מלאכתה טורחת לשפצם ולשקמם בשעת צורך. יש בית ישן כזה ששופץ השנה מן המסד ועד הטפחות. תמוכתו השקועה ישרה, אכסדרתו שהריקה חודשה ונצבעה, אך עוד עומד הבית ומשקיף בזקנתו הכבודה מבעד לחלונותיו לעבר השדות המקיפים אותו זה מאה שנה. קווי פינותיו וזוויותיו ומידותיהן עודם כפי שהיו. שלדו האיתן, הבריא — אפשר כמעט לומר: החכם — קיבל רק כסות חדשה, שלה במילא נזקק זה כבר. ■

פראנס אמיל סילאנפאה (1888-1964), גדול סופרי פינלנד בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. אומן תיאורי הטבע והתפיסה הפסיכולוגית החדשה. יצירותיו תורגמו לעשרים ושבע שפות. זכה בפרס נובל בשנת 1939.

טימו ק. מוקה — Timo K. Makka

פרק ראשון

— פתחי את ירך! אמרה אימא. — אסור לך להביא הנה שום דבר בלי רשות...

לא פתחתי את אגרופי, אלא פרצתי בבכי. טמנתי את ראשי בסינורה של אימא והתייפחתי. אבל לא פתחתי את אגרופי. אימא אומנם אחזה באצבעותיה בידי, אולם אני לא הרפיתי.

היא ליטפה את ראשי בחיוך ולבסוף הרפתה ממני. — נו מילא, קחי את זה, מילקה הקטנה, אם זה יקר לך כל-כך... וכואי מהר לישון.

אחרי שאימא הלכה לקחתי לחם וחלב ואכלתי. את מטבע הכסף שבכף-ידי הטמנתי בחריץ בול-העץ שמאחורי הקיר כדי שהחתול לא יוכל לשלוף אותו משם. אחר כך הלכתי לישון מאחורי גבה של אימא. היא מלמלה בשנתה, התעוררה ומשכה אותי לעבר חזה הרך.

— רק שלא תצטנני, מתוקונת... כמה שאת רטובה... מסתובכת בחוץ בקור-כלבים כזה... אחר כך שתינו ישנו.

יותר מעשרים שנה חלפו מאז.

היתה עונת הקציר ואילום האלומות. האוויר היה חמים לפני שבא גשם שנמשך שלושה ימים. אני זוכרת איך האוויר נישא חמים כלפי מעלה ואיך אני ואימא הזענו בחלקת השחת שלנו החל ממוקדם בבוקר. מדי פעם נחננו, כי השמש יקדה בעוז. היה סוף יולי. התהלכנו כל הזמן בשדה וחששנו מפני נחילי הצרעות, שבנו את קניהן בתלוליות הרגבים. אכלנו לֶבֶן על שפת תעלת-הניקוז ואני שרתי עם המשיח-השטן. גם אימא שרה לפעמים, כי לגבר היה קול עָרֵב והוא הכיר שירים רבים, שחלקם הגדול אומנם היה פזמונים מכוערים, שאותם זימרו בדרך כלל רק הזקנים בבקתה הגדולה של לֶאֱנִילֶה. היא היתה חפצה לאסור גם עלי את שירת אותם פזמונים, אבל היא רק ישבה בשקט, רגליה במימי תחתית תעלת-הניקוז, והנידה את ראשה בחיוך. אולי השירים האלה בסופו של דבר לא כל כך הכעיסו אותה.

עלינו הילדים נאסר לכנות את המשיח-השטן כך, אף שכל הגברים והבחורים וגם נשים רבות השתמשו בכינוי זה. מרבית הנשים קראו לו בֶּשֶׁם אוֹיֶנֶן וזה

זכור, אלוהים, שזעקתי אליך כאשר הייתי שרויה במצוקה וצער ובכי ביתרו את חזי. לגזרים, אלי — הם קרעו את ליבי לגזרים וינקו את הדם מעורקיי. חלפתי על פניך בלב מתרונן כאשר הסבל עבר וכאשר ליבי היה שוב מלא כנאד חלב נפוח.

אלוהים, אתה לא הבטת לעברי כאשר הייתי זקוקה לך, כאשר רציתי לפגוש אותך. נמלטת אז מפני.

נטלתי את ליבי בידי. בחנתי את דרכיי כמו עיני, נשקתי את פצעי בשפתותי והבאתי מזור למכאובי. אותך, אלוהים, אינני רוצה להכיר, לא לפגוש, לא לאהוב. במלים אלו אני נוטשת את אלי...

באותו ערב שבתי מן האחו חיוורת, רטובה ומדיפה ניחוחות חציר. שערי השתפל עד כתפי בגושים אנכיים. הוא היה רטוב כולו ונטף מים, ושערות קצה-ראשי היו אז מקורזלות יותר מתמיד, כי הן היו קצרות, רק שתי אצבעות או שלוש אורכן, אף-על-פי ששער שאר חלקי ראשי היה ארוך. מובן שכעת אינני יכולה לזכור כל זאת, אבל אני יכולה להעלות זאת בדמיוני.

על כל פנים אני זוכרת את מבטה של אימי באותו ערב. אימא היתה מבוהלת, כי נשארתי באחו עת רבה גם אחרי שהגשם החל לרדת. היא כבר עמדה לצאת לקראתי. היא נעצה כי מבט נוקב בעומדה על-יד השולחן ובמוללה את קצה המפה באצבעותיה, אולם קראתי בפניה שמחה על שלא תעיתי.

— קחי חלב ולחם מן הארון. אחר כך תבואי לישון, היא אמרה. לו רק הלכתי מייד אל הארון, לו לקחתי את הלחם ואת החלב והחילותי לאכול, כי אז ודאי לא היתה מבחינה בדבר, אבל הייתי עדיין משולהבת ומחשבותי חלפו בעצלתיים: ניצבתי על המפתן ואיגרפתי את ידי.

— מִיֶּלְקֶה, מה יש לך ביד? שאלה אז אימא. — מאין לקחת את זה, מילקה הקטנה?

לא פתחתי את ידי הקמוצה, אך התחלחלתי ממלותיה של אימא — שכחתי כבר מה היה ביד.

לא חשבתי מאומה, לא זכרתי אפילו את המטבע שבכף-ידי לפני שאימי הפנתה את תשומת-ליבי לכך. לקחתי מהארון לחם וחלב ואכלתי, הלכתי לישון מאחורי גבה של אימא במיטה הגדולה שבחדר הסמוך. שם הייתי בטוחה. אימא חיבקה אותי בידיה החמות וכלל לא היה לי קר. אינני זוכרת זאת בוודאות, אך נדמה לי שהתפללתי אז כך:

אלוהים היקר, קוץ כואב ננעץ בליבי. בוא אתה, אלוהים, וסלק אותו. אל תביאני לידי ניסיון, כי אם חלצני מן הרע. הגן על ילדתך לבל תתפלש בחטא ובבושה ולבל תביא מכאוב ללב אימה. תן לי זוך, תן לי טוהר, כי לך הממלכה והגבורה והתפארת לעולם ועד...

אלי. טהורה היתה אז דעתי, טהורה היתה אז נפשי, טהור היה אז גופי. אחר-כך התייסרתי בחטא, אחר כך צלחתי נהרות רחבים, אחר כך דרשתי בתהומות. עכשיו אני מבינה את פשר חידתך. עכשיו הגיעה השעה — הזמן הבשיל אותי. עכשיו אני נוטשת אותך, אלוהים. ■

לאורי ויטה Lauri Vita

בלדה

מה יניד אשוחים כאלה,
אם הרוח לא תנשב;
אם אָנחנו לא ננוע,
מי לסיס פה יחשב.

קילו קילו קילו קילו קילו קילומטר חלף,
הפרסה בכל זאת נותרה.
י"ש צלול מזרזוף לצדי,
אהבה היא צרה צרורה.

השנים מלאות גם אם אין ממלאים
ואף שמרוקנים;
באמת, לא יפה להדהיר על סוס
ולא להראות שכנים.

מעל הטייה יש פוכב וצלב
לכל מארש משלם,
חפץ אדמה על החזה
ומתחת לגב העולם.

משא בלי מסע הוא מסע בלי משא,
המטרה נכרכת:
ראשי מתנועע בתוף לולאה,
החתנה נמשכת.

איש גדול

איש גדול בא לכפר קטן
והתישב, כף מספרים,
הוא בא פנראה מרחוק
והנה אף עיף כאיש.
זאת רואים כשאוחזים בתרמיל,
בכל תרמיל, ושוקלים,
כפי ששוקלים את הדג,
שאי אפשר לדוג.

איש גדול בא לכפר קטן
והתישב, התישב על הארץ,
כי שום מקום לא התאים לו,
הוא השתרע, כף מספרים,
ופרח פרח, והזחל,

מין תולעת-סרגל מודדת,
מה זה משנה, מדדה
איזה כתם כחלחל ששם,
איזה זמר ירק שפאן,
וגם צמר-גפן ששם,

מתחת לפני החמה הטובה,
מוחה את אגלי הזעה.
איש גדול בא לכפר קטן
וישן, כף מספרים,
באדמה שוככים כמנהג המקום,
כף שכב הוא

בשקט וכלי לנשם,
ואיש כאיש
מאום איננו יודע.
תרמילים יש הרבה להפליא,
רק חסר האיש המפלא.

אכן היה שמו האמיתי לפני שנים רבות. כל מלה שניה שפלט היתה קללה נמרצת ולכן החלו לקרוא לו בשם המשיח-השקטן, ואף שכעת הוא כבר לא גיף אפילו בשוגג, כינויו דבק בו ונותר כשהיה. הוא היה גבר גבוה וכהה. זיפים שחורים עיטרו את פניו הצרובות מרוח ועיניו החומות הקטנות צחקו או היו רציניות בהתאם לרצונו. הוא גר בקצה הכפר, כחצי קילומטר מהדרך הראשית, בבקתה קטנה שאיזה גבר מטורף למחצה בנה ושנותרה שוממת ועזובה אחר מותו עד שהמשיח-השטן בא לכפר והתיישב בה. הוא עשה מטאטאים, אגדי-זרדים, גיגיות ומזחלות, מגררות וכל מה שרק עשוי להיווצר מעץ בידיו של אומן מוכשר.

הילדים הקטנים בילו בבקתתו ימים שלמים. ככל הנראה הם היו רוצים לשהות אצלו גם בלילות, אלמלא מאס בהם, התכעס והפליא באחד מהם את מכותיו.

בו בקיץ, ביולי, המשיח-השטן קצר אצלנו שחת. הקציר קשה עלי ועל אימא, אך לא עליו הוא ניצב חסון בפישוק-רגלים וצעד קדימה בהטיגוף; החמה שזפה את חזהו הגברי השעיר, את זרועותיו השריריות הארוכות ואת גב ידיו הגדולות. הוא קצר בחרמש ארוך-ניצב כך שהדגן השתטח סביבו בקשת גדולה ונאלם בעקבות החרמש לאלומות כמעט מוכנות.

עקבות רגליו הטביעו באדמת השדה תלמים מאורכים וישרים. אני ואימא גרפנו, אך בערב כאשר עננים שחורים החלו לכסות את פני-השמיים, אימא הלכה הכיתה ונשאה עימה את הסל שבו היא הביאה את הציידה. אני נשאתי לגרף. מייד אחרי שאימא נעלמה בפיתול הדרך השלכתי את המגרפה; רצתי לעבר המשיח-השטן.

— חדל! קראתי אליו. — אל תקצור יותר! בוא והיה קצת איתי...

אבל בהתחלה הוא לא שם לקריאותי.
— אל תתקרבי. רגליך תיקצרנה אם תתקרבי לחרמש..., הוא צעק לעברי.
— אני רק מתבוננת מכאן.

המשיח-השטן קצר במשך זמן מה, אבל היות שהבטתי בו בעיניים משתוממות הוא קץ במלאכתו הוא תקע את חרמשו באדמה ובה לשבת לצדי.

— תתן גם לי לעשן את המקטרת? שאלתי משהצית את הטבק.
עישנתי ממקטרתו של המשיח-השטן. עשן התמר מנחירי. המשיח-השטן שכב על שפת תעלת-הניקוז בתוך הקמה וצחק. קרני השמש השוקעת הוסיפו להפז את חזהו, אף-על-פי שהעננים שבאו ממזרח כבר כיסו מחצית מהרקיע. הוא הביט בי בעיניים מצומצמות. התחשק לי להשתולל איתו — העמדתי פני נרגזת על שהוא צחק לי וזרקתי עליו את המקטרת. התחלתי לצבוט אותו. המשיח-השטן פרץ בצחוק פרוע וחיבק אותי בידי הפלדה שלו. אחר כך הניח לי, לפתע הרצין.

— את ילדה יותר מדי גדולה בשביל להתפרע. את ראויה למהלומה הגונה בעבור מעלליך, מילקה הקטנה! הוא אמר.

— בשום פנים ואופן אינני ילדה גדולה, אמרתי.
הוא עמד על שלו.

ישבתי לצדו, באתי אל בין זרועותיו ולחשתי באוזניו. הוא נטל את ידי הקטנות בכפות ידיו וידי נבלעו בהן כליל. ארשת חרדה היתה שרויה על עיניו בשעה שליטף אותי. הוא מישש באצבעותיו את ראשי, את רגליי, את ברכיי ואת ירכיי וחמס את כל איברי. הוא ליטף כל פינה שבי, ואף אלמלא ליטף הייתי חשה שאני אוהבת אותו בכל לבבי. גם אני ליטפתי אותו, את חזהו ואת צווארו.

— מילקה... מילקה הקטנה..., הוא נאנח מספר פעמים וקולו נרטט.
נתמלאתי רחמים וניחמתי אותו:

— המשיח... אל תהיה עצוב. אני תמיד אזכור אותך. אתה הרי יודע שאינני אוהבת אף אחד כפי שאני אוהבת אותך, אמרתי.

הוא הפנה את ראשו הלאה ממני, לחץ את ידי בידו ונאנח עד שגבו הגדול הרעיד. ליטפתי את חזהו, נעצתי בו את ציפורניי; שרטתי אותו עד ששערותיו השחורות הנוקשות הסתמרו.

הוא אחז בראשי ונישק את שפתיי — דם טפטף מפי ולדגע נחרדתי, אבל הטפטוף נפסק מהר ואז שוכ ליטפתי את ידיו, את רגליו, את צווארו... הוא פשט את שמלתי ופישק את רגלי בהתחלה כעסתי ורגזתי כאשר הוא הרטיב בנוזלו את בטני. אבל הוא מחה את זה ונשארנו לשכב על שפת תעלת-הניקוז במדרון הגבעה שבלב הכפר עד שלפתע החל לרדת גשם. הוא הסתלק אז וייבב בהולכו — תנועות גבו הנמרצות העידו על כך. עמדתי בלי שמלה וכלי תחתונים והגשם נטף עלי. המשיח-השטן פסע כפוף-שכם, בוש ונכלם. אחרי שעבר ככרת-דרך, חזר ונעמד לפני.

— לבשי את השמלה... לכי הביתה. אמך בוודאי מחכה לך... מהרי!

הוא לא הביט בי, כי אם אל מעבר אלי. אז חשתי מה כואב ודואב ליבי ורציתי לבכות. לבשתי את התחתונים ואת השמלה ונפניתי הלאה ממנו ופניתי ללכת. הבושה צרבה אותי. לא חשבתי על כך רגע לפני כן — עכשיו התביישתי. עכשיו הייתי לבושה בשמלה, לפני רגע לא התביישתי להיות כלעדיה. לא התביישתי גם בפלומתי הבהירה שהוא ראה והרטיב. עכשיו יראתי להביט בו.

— מילקה, קחי את זה, אמר המשיח-השטן.
הוא נתן לי מכיסו מטבע-כסף ישן. לקחתי אותו, ניערתי את עורפי ויצאתי בריצה בדרך הביתה.

עמדתי על הסף.

לאורי ויטה (1916-65), משורר וסופר, גאון השירה הפינית המחורזת. רוב שיריו כוללים יסודות השאולים משירי-עם, אולם סגנונו מודרני. בפרוזה שכתב ניכרת השפעת תפיסות העולם של מעמד הפועלים הפיני. יצירתו המרכזית היא הרומן "מורנה" (1950).

פנימה דרך חדר המדרגות

אילה פננן Eila Pennanen

הנשים היו קשוחות ורודפות-בצע. אם לא היה משהו לתת, אי-אפשר היה להסתדר איתן. הן גידפו בקלות: "בטלן, טפיל". הן קראו לו "ישיש" בהבחין שכוחותיו כלים, שהוא חולה. כאשר לא היו שבעות-רצון הן אמרו לו: "חלש חלש".

אילה פננן (1916), סופרת רומאנים ונובלות, מתרגמת ומבקרית, שהרבתה לתאר את חיי המעמד הבינוני ואת עולמם הפנימי של אנשים הנקלעים לחיים בשולי החברה.

טאונו לא נאלץ להמתין זמן רב. הוא צלצל בפעמון בשקט כזה שהוא בעצמו בקושי שמע את הדנדון. הוא המתין ועלה בדעתו שהיה עליו לצלצל בקול רם יותר, ואז נפתחה הדלת. הוא ראה את עיני קטרי ומתחת משהו מבצבץ, הוא הוכנס פנימה בלי גינוני טקס מיותרים. קטרי לא אמרה דבר, וגם טאונו לא. הוא רק פשט את מעילו וחשב מה טוב להיות בפנים, בחמימות. — הילד כבר ישן, אמרה קטרי כשהם היו במטבח. פניה התרככו והיא חייכה במתינות. — אתה רוצה קפה? — כן, למה לא.

קטרי ערכה את השולחן, שלהבת-גז חיממה את הקומקום. קטרי נעה בשלווה ובמגמתיות. היא ידעה מה היא עושה. איבריה היו כשורה, בשום דבר לא נמצא דופי. אישה גבוהה ורוזה, שערה השחור גלש על כתפיה מבריק וחלק. היה נעים ללטף אותה.

אבל טאונו היה חיישן: הוא ישב ולא עשה דבר, אולי אף לא התכוון לעשות. בא לשותות קפה בחברת בת-אדם שהכיר בעבודה, זה הכל. האישה דיברה על דאגותיה, וטאונו ענה ויעץ. הוא הרי היה חכם גדול וידע איך צריך לחיות.

— נו, מה נשמע?
— ככה ככה, חכה קצת ותשמע.
— מה אשמע?
— המשפחה מהקומה העליונה מגיעה הביתה. לא קשה לשמוע.
טאונו הרהר וחכך את ידיו זו בזו.
— זה היה הילד מהקומה העליונה שהרכיב לכן שלך?
— כן, אבל הוא לא ירכיב עוד. היום הלכתי לדבר איתם ביחד עם עוד שתי נשים. או שיפסיק להרכיב או שיעבירו אותו לטיפול. הוא הרי מטורף.
— איך תעבירו אותו לטיפול?
— נדבר עם בעל-הבית. הילד הוא מלכלך את חדר-המדרגות, משתין בכל מקום ועושה מעשים נוראים עוד יותר. אנחנו נתלונן. לבעל-הבית בוודאי איכפת מחדר-המדרגות, אף-על-פי שלא איכפת לו מהילדים שלנו.
— נכון.

הקפה ההביל והפיץ ניווחות. קטרי הגישה אוכל לשולחן — לחם וחמאה, נקניק וגבינה. נראה שיש לה בבית אוכל בשפע. טאונו חשב על מצבה: אישה בלי בעל, ילד קטן שהכל נטפלים אליו כי אין לו אבא. קטרי היתה רגישה בכל מה שנגע לבנה. אימא מכובן מצטערת, אפשר להבין את זה, כשהילד שלה בא הביתה מוכה ומבוהל. בין השכנים ארב לו בכניסה, ילד גדול שלא היה לו מספיק שכל בשביל לעבוד, מדי פעם הלך לבית-הספר, אבל לא הצליח להחזיק מעמד בשום מקום-עבודה. העיפו אותו בגלל שהוא לא ידע להתנהג כמו בן-אדם. ילד כזה מתעלל בקטנים ממנו, הוא הרי מוכרח להיות חשוב בעיני מישהו, אבל לא כדאי היה לומר זאת לקטרי.

— כן, את חייבת להיות חזקה.
— הם עשירים, מזה זה נובע. לסוחר אמיד אף אחד לא מעז להגיד משהו, אבל לאנשים כמוני אומרים בלי בושה: תסתמו את הפה ותהיו בשקט, אין לכם מה לומר אפילו אם יתנו לילדים שלכם מכות-רצח.
— נכון, הם מנסים לסתום לנו את הפה מתי שהם רק מסוגלים, אבל אנחנו לא לגמרי חסרי-ישע. במטבח הוצעה מיטה קטנה וקטרי מיהרה לכסות אותה, כי היא הבחינה שטאונו מסתכל בה. היא חייכה חיוך רחב.
— התחלתי לישון במטבח, כי לפעמים מתחשק לי לקרוא בערב והילד צריך לישון בשקט. ככה יש לכל אחד חדר משלו.

קטרי הצטחקה. היה בצחוקה דבר-מה מושך, אף שהיתה אישה מבוגרת וכמושה. להעזי להתחיל עם קטרי? חשב טאונו. היו לו כל מיני זנוונות, אבל הן עלו ביוקר כי קודם היה צריך להשתכר ורק אחר כך היה אפשר לגשת לעניין. טאונו לא אהב אלכוהול, ונראה לו שלאף אחד לא כדאי אפילו לטעום. הוא היה כבר כמעט שנתיים אלמן, ואלה לא היו חיים בריאים. קטרי משכה אותו, אבל גם הרתיעה. הם עבדו ביחד באותו מחסן כשנה וטאונו דיבר אף קטרי, התלוצץ והתכבד. הוא גרם לכך שריצוד יוצת בעיני האישה, ואז החל לחשוב בעצמו, שָמָּה... אבל הדרך עוד היתה ארוכה.

בה במידה אפשר היה לחבק סליל תיל דוקרני. לא ניתן לדעת מראש מה טבען. זה לא נראה. גם קטרי היתה חביבה, אבל אולי זו רק היתה קליפה. מחדר-המדרגות החלה להישמע שירה.

— מה זה? שאל טאונו.
— עכשיו הם באים הביתה. הם יושבים במסבאה הסמוכה, האדון והגברת, כל זמן שיש להם כסף, ואז הם באים הביתה ומעירים את כולם.
השירה התקרבה וקול של גבר גער: — לכל הרוחות, אל תערכי אותי בעניינים שלך. תשמעי, המריכות שלך לא מעניינות אותי. מישהו התדפק על הדלת וקול של אישה צרח: — תצאי משם, נקבה מסריחה, אז אתן לך באבי אביך!
קטרי לא זעה. — מה היא כבר יכולה לתת לי? היא לחשה בלגלוג.
— היא תתפרץ פנימה? שאל טאונו.
— איך היא תכנס?

ההתדפקות חדלה וקול הגבר זעם: — עכשיו את באה לישון או שאני אקצץ אותך לחתיכות.
דמעות לחלחו את עיני קטרי. טאונו הקים אותה מהכיסא וחייב אותה. הוא הרהר היעזי לנשק. מגע-השפתיים היה יבש. הוא חשב מה מראהו: זקן בלה, צנום, עורו תלום, צוואר עשוי כפלים עבים. הוא נזכר לפתע שקטרי אמרה לו פעם: "יש לך עמידה יציבה, טאונו" וזה קצת עורר אותו למשש את חזה של קטרי ולשים בחיפזון את פיו על פיה.

— אל תצטערי, קאטי.
 — לפעמים אני במצוקה כזאת, שאני לא יודעת מה לעשות. עכשיו היא תעיר את כל הקומה. כולם יודעים שהנקבה הזאת שונאת במיוחד אותי, כי העזתי להגן על הילד שלי מפני בנה, ואחר-כך הם יאשימו אותי בזה שהם נאלצו להיות ערים.
 — בואי נשב על המיטה, ככה יותר נעים, אמר טאונו.
 — בסדר, נשב.
 — אל תקחי ללב, קאנטינקה, טאונו דיבר והניח את ידו על מותני קטרי. היא היתה רזה, אבל היה לה מספיק שומן על העצמות, כך שהן לא חרקו. — גם לי היו פעם הרבה בעיות. כשאשתי עוד חיתה, גרנו בשכונה נדחית, בקאליו בחווילה, ביחד עם משפחה עשירה. הם לא נתנו לנו מנוח יותר מכל סבלנו בגלל הילדים. הבנים של האדון הוא תמיד סחבו את הצעצועים של הילדים שלנו ואף פעם לא העזנו לבקש מהם שיחזירו, כי אז היתה באה הגברת השמנה ומתחילה להרעיש עולמות, היא טלטלה את הבן שלנו לכל עבר, העמידה אותו בפניה וצרחתה עד לב השמיים שהכדור שלהם ושאלם הוא ישאר! אל תחלמו אפילו שתקבלו אותו בחזרה. לילדים שלהם היו כל כך הרבה צעצועים שהם בעצמם לא זכרו מה היה שלהם ומה לא והאמינו, בתום-לב כמובן, שהכדור או הסנפירים או מה שלא יהיה שייך להם לפי החוק. לעשירים אלה עניינים פעוטים, אבל לנו היה די קשה. לא העזנו להתלונן על החפצים שהם לקחו, כי פחדנו שהם יסלקו אותנו מהדירה.
 — תמיד הם מאיימים שהם יסלקו מהדירה, אמרה קטרי והתרפקה. — גם פה גברת אחת איימה שאם אני לא אשגיח על הילד שלי שלא ירד לחצר, אז היא תסדר שיעיפו אותי מהבית. לילד שלי אסור לשחק עם הילדים שלה כי הילד שלי כאילו מפתח אותם לכל מיני תעלולים ולמעשי-קונדס, אבל לדעתי הילדים של אותה גברת הם אלה שמעוללים רע ומחבלים בכל, כי הם תמיד רצים בחדר המדרגות ובעליית-הגג ודוחפים ילדים קטנים לשוליות ומפליחים מחנוניות. בפעם האחרונה כשחרטו באבן חדה איזה ציור גם על דלת של מכונית פופדה האשימו את הילדים של הגברת והיא מייד התחילה להאשים את הילד שלי ואמרה שהילדים שלה לא מציינים על מכוניות כי להם יש מכונית והם לימדו את הילדים לכבד רכוש, אבל הילד שלי לעומת זאת מקנא באנשים שיש בבעלותם מכונית ולכן הוא מקשקש ציורים.
 — תמיד יש להם הסברים. האמינו לה?
 — נו, למרבה המזל היו עדים שראו שהילדים שלה היו אלה שקשקשו, אבל אלמלא היו, אז אני הייתי צריכה לשלם על המעשה ולממן את הצביעה מחדש של המכונית.
 — הם תמיד מוצאים משהו שיממן להם.
 בחדר-המדרגות שוב קמה מהומה. האישה השתרכה מהקומה העליונה וצעקה בכואה: — נקבה! החוצה נקבה! אני עוד אראה לך מאיזה צד... את כבר תעזבי את הילד שלי!
 אחר כך נשמע קול רועם: — עכשיו את תסתמי את הלוע. עכשיו אני אסתום לך את הלוע, ועוד איך. הם היו כשני ענקים שראשם התנגש בתקרה עם כל צעד שעשו. משמאל ומימין נשמעו צעדים הדלתות נפתחו, וקולה של האישה אמר לפותח-דלתותיהם מה שאמר. מצד ימין נשמע קול קרקור שהזכיר לאישה שיום-הדין קרב ושהשתיינים לא יזכו לעלות השמימה.
 — יש לך משהו דתי מאוד בתור שכן כנראה, לחשש טאונו אחרי שהאזין זמן מה לקולותיהם של האישה השתויה ושל איש יום-הדין.
 — כן, וזה רק מוסיף לי כי אשתו נדחת הנה כל הזמן ודורשת שאחזור בתשובה. היא צועקת שעלי לכרוע על ברכי ולבקש מחילה על חטאי כי אני אדם רע כל כך.
 — למה?
 — אין לי מושג. על כל פנים צריך לבקש סליחה ומחילה, זה חשוב מאוד. כל הזמן מדנדנים לי עם חוברות ועם ספרים ושואלים אם כבר קראתי אותם.
 — הגבר הזה?
 — לא, אשתו. הגבר בכלל לא מדבר אלי כי אני אישה רדופת חטאים.
 — היו פה אצלך... גברים?
 — אפילו לא אחד, וחורן מזה אין לי בכלל זמן בשביל לחטוא, סתם מדברים שטויות, אבל תראה, זה לא עניין כל כך פשוט. את החטאים הנוראים ביותר חוטאים בלי כוונה, ואחרי שמשתפלים וחוזרים בתשובה אז אלוהים סולח ומוחל, אבל אני לא מסוגלת להשתפל וגם לא יכולה לתפוס למה אני צריכה. אני לא אכרע על ברכי לפני אישה כזאת.
 קטרי התייחסה והרכינה את ראשה על כתפו של טאונו.
 זו היתה הרגשה טובה. הרעש שנשמע מחדר-המדרגות כמו שכן והתרחק. טאונו לחש: נכבה את האור? אולי היא מציצה מבעד לחריץ שבדלת.
 — אם היא מציצה מבעד לחריץ שבדלת היא תפול על הרצפה ולא תוכל לקום בכוחות עצמה, ניכאה קטרי. היא כיבתה את האור.
 השכנה מצד ימין טרקה לפתע את דלתה — זאת היתה כנראה הגברת שהתנפלה על קטרי במתיקות. מייד החלה ההתדפקות על הדלת, ואכן, חריץ תיבת-הדואר נפתח ונצטלצל.
 — אמרתי לך, לחשש טאונו.
 — טוב שכבינו, הסכימה קטרי. היא החלה לרעוד ולקנח את עיניה.
 — תפתחי את הדלת! תפתחי את הדלת, זונה שכמותך! יש לך גבר שם!

טאונו נרעד ונרתע מקטרי שלחשה: — היא סתם צועקת. אף אחד לא יודע שאתה פה.
 — איך אני אצא מפה? שאל טאונו.
 השכן מצד שמאל פתח את דלתו והחל לנהום: — אני מצלצל למשטרה אם אתם לא מפסיקים מייד!
 — לך ותצלצל! לא מפחדת מאף שוטר!
 מטיקאנין, היי! שאג השכן בחדר-המדרגות. הואל בטובך לבוא ולסלק את אשתך! מעירה אנשים!
 מטיקאנין בוודאי נרדם לרגע בחדר-המדרגות כי הוא בא לפתע בקולות נפץ ובשאגות והתקרב למקום. — סתם מריבות של נשים... מה אני פה... הנקבה השחורה הרזה היא האשמה העיקרית, זאת שיש לה מופרע קטן. התינוק שלה תמיד מעצבן את הילד שלי. הבן שלי מובטל וקצת עצבני בגלל זה. בבית הזה לאף אחד אין שקט בגלל הנקבה הזאת ובגלל התינוק שלה.
 — תצלצל בפעמון שלה, דרש קול האישה.
 — כן, מותר לה בהחלט לבוא ולהסביר מה היא זוממת... היום היא גם הסיתה עוד שתי נשים, את הנקבה של וילהונג ואת זו של אורטי... כל הזמן נגדנו, אבל אנחנו לא נוותר.
 טאונו לחש: — אל תשימי לב.
 קטרי בכתה ובכתה. הפעמון צלצל וצלצל.
 מה הם כבר יכולים לומר, הרהר טאונו. הוא השליך את האפודה מעליו. עלה בדעתו שלמרות הכל הוא היה מאושר יותר מקטרי. הוא היה מסוגל טוב יותר להגן על עצמו.
 — בואי לשכב, קטרי. אני לא מעיז להסתלק מפה עכשיו. נלך לשכב ונהיה בשקט.
 דלת החדר נפתחה. הילד עמד על הסף.
 — אימא, מה הם צועקים? למה הם מצלצלים בדלת? יש שריפה?
 — קטרי מיהרה להדליק את האור וסגרה את דלת הפרוזדור.
 לא, לך לישון. הדודה שיכורה ובגלל זה היא משתוללת.
 — זאת אימא של רייסקה?
 — כן, לך לישון.
 קטרי הלכה ולקחה את הילד בין זרועותיה. הילד הביט בטאונו כאילו זה עתה הבחין בו. צמרמורת חלפה בגבו של הגבר. מה אם הזאטוט הזה ילך ויפתח את הדלת ויכניס פנימה את כל הכנופיה המטורללת?
 — אימא, מי הדוד הזה?
 — אתה הרי מכיר את דוד טאונו, לחששה קטרי בחיפזון ונשאה את הילד עמה.
 היא נשארה זמן רב בחדר וכשחזרה פשטה את שמלתה ולבשה חלוק.
 — עכשיו הוא שוב ישן. רק שיפסיקו להרעיש.
 כשהם שכבו בבגדיהם התחתונים במיטה הצרה, הרעש החל להתרחק ולעבור לקומה העליונה. העבירו שם רהיטים ממקומם — הענק והענקית הטיחו זה בזה שולחנות וכיסאות וצווחות הילדים היו כיללת הנשמות המעוננות בגהינום. טאונו האזין בנחת. הוא נרגע, לפחות הסתלקו מהדלת. צריך היה רק להיות בשקט כדי שאיש לא יבחין שהוא כאן. ההתחממות האיטית נעמה לו נעמו גם אותות-החיים המוכרים שבגוף. הרי היה עליו לנחם את קטרי המסכנה על שיש לה שכנים מזופתים שכאלה.
 — בואי לא נשים לב, רטן טאונו בשקט לעבר קטרי המתייפחת. — נהיה כמו גוריי-סנאים במאורה, שישתוללו שם בחוץ. מה איכפת לנו מהם. נהיה רגועים. בואי תחבקי אותי. נהיה חברים, בסדר? אבל אני לא נדחף אם את לא רוצה.
 — למה שלא ארצה, אבל אני כל כך עצובה ומדוכדכת.
 — לא כדאי לך. בחייך, תשכחי מהם. החברות, את מבינה, מקלה. והאהבה אפילו עוד יותר. קאטי מרשה לי לאהוב?
 — בסדר.
 — אני גבר זקן וחולה, אבל הנפש שלי עוד לא דעכה לגמרי. כך שכשאני רואה אישה חמודה כמוך, אז מתחשק לי. הייתי בלי אישה מאז שאינני נפטרה. הזנזונות לא לטעמי. אני רוצה אישה לעניין.
 — זאת אומרת בתוך אישתך?
 טאונו נרעד.
 המ, אני לא חשבת על חתונה ממש, אלא סתם על אהבה חופשית, מודרנית. את מבינה, זה ברוח התקופה.
 — גם לי חיי-נישואין לא כל כך נראים. הבעל הקודם הרביץ לי ובעט בי. זה בהחלט הספיק לי.
 — אני על כל פנים מעולם לא הרבצתי לאינני.
 — אני בטוחה שלא, אבל אולי האהבה המודרנית בכל זאת יותר מתאימה לנו. אין לי שום דבר נגדה, ואם אתה רוצה אז הכל בסדר.
 — תשמעי, אנחנו נסדר ונכייף, אמר טאונו. — אנשים כמונו הרבה יותר מרוצים כשיש להם לפחות חברה בחרבון הזה. כן, קאטי המתוקה, טאונו ישמור עליך. אם את רוצה אני אלך לחדר-המדרגות ואסלק משם את המשוגעים האלה, רוצה?
 — לא, אמרה קטרי לבסוף. — שיהיו שם. אבל אתה תהיה טוב.
 — אני אעשה בשבילך מה שאת רוצה. כן, תשמעי, אני אוהב אותך. ■

לארס טורמס

מיקה ואלטארי Mika Waltari

פרק ראשון

אני, לארס טורמס, בן־האלמוות, התעוררתי אל תוך האביב וראיתי את האדמה כלכלוכה המחודש. התבוננתי מסביבי בכיתי היפה. התבוננתי בזהבי ובכספי. התבוננתי בצלמי הארד אשר לי. התבוננתי באגרסלים המעוטרים דמויות אדומות. התבוננתי בקירות המצוירים. למרות זאת לא חשתי גאוות בעלות. בן־אלמוות אינו יכול לזכות בבעלות.

נטלתי מבין חפציי היקרים את כלי־החרס הזול ביותר. בפעם הראשונה מזה שנים רבות שפכתי את תכולתו לתוך כף־ידי ומניתי את האבנים. היו אלה אבני חיי.

לקחתי את הכלי ואת אבניו והחזרתי אותם למרגלות פסל האלה. אחר כך הלמתי במגן הארד. המשרתים נכנסו דמומים. הם צבעו באדום את פניי, את ידיי ואת זרועותי והלבישו אותי בגלימת־הקודש.

כל מה שעשיתי, עשיתי למען עצמי ולא למען עירי ועמי. לכן לא הנחתי לשאת אותי באפיריון־הטקס האלוהי. חציתי כמו רגליי את העיר עד שהגעתי לכותל. הבריות סרו מדרכי בראותם את פני ואת ידי הצבועות אדום. הילדים הפסיקו לשחק, והנערה המנגנת בחליל הדו־קני בשער־העיר חדלה לנגן. יצאתי את העיר כמו רגליי, וירדתי לעמק באותה דרך שבה עליתי פעם. השמיים היו כחולים, מבהיקים, זמרת הציפורים התנגנה באוזני, יונות האלה המהמו. האנשים שעמלו בשדותיהם חדלו ממלאכתם בהבחנים כי. ראיתי את פניהם השזופות של הגברים ואת פניהן החיוורות של הנשים. אחר־כך הפנו לי כולם כו לעבוד.

לא בחרתי בדרך הקלה העולה להר הקדוש. חוצבי־האבן נהגו ללכת בה. בחרתי במדרגות הקדושות, שעמודי־עץ צבועים התמשכו לאורכן. היו אלה מדרגות תלולות. עליתי בהן לאחור, ולא חדלתי לרגע להתכונן בעירי. לא התבוננתי אחורה. עליתי מדרגה אחרי מדרגה וגיששתי ברגלי אחר מקום פנוי, שבו אוכל להניח את רגליי. פעמים רבות כשלתי, אך אף־פעם לא נפלתי. גירשתי את מלווי מעל פני, ולא הנחתי להם לתמוך אותי בזרועותי. הם היו מבוהלים, כי איש לא עלה כך להר הקדוש קודם לכן. כאשר הגעתי לדרך הקדושה, היתה השמש במרום השמיים. עברתי על־פני תלי־האבן העגולים שציינו את מיקום הכניסות לקברים. פסעתי לצדו של קבר אבי, ועליתי לפסגת ההר.

ארצי הענקית השתרעה מסביבי עד קצוות העמקים הפוריים והגבעות המיוערות. בצפון התנצנצו בכחול כהה מימי האגם הרחוק שלי. במערב התנשא הר האלה כחרוט שלו לנוכח משכנותיהם הנצחיים של המתים הבחנתי בכל אלה, הכרתי את כל אלה.

הסתכלתי מסביבי וחיפשתי סימן. נוצת־יונה חלקה שזה עתה נשרה היתה מונחת על הארץ. נטלתי את הנוצה בידי. אבן אדמדמה קטנה היתה סמוכה לה. אחזתי גם בה. היתה זו האבן האחרונה. רקעתי ברגליי קלות על האדמה ואמרתי: "זה מקום קברי, כרו את קברי בהר וקשטו אותו כיאה לקברו של אדם במעמדי".

כשהבטתי בשמיים ראיתי בהם בעיני המסנוורות יצורי־אור מרצדים חסרי־דמות. מראה מעין זה נגלה לעיני רק ברגעים ספורים בחיי. נשאתי את זרועותי מעלה לפני כשכפות־ידי מופנות כלפי מטה. לא חלף יותר מרגע, ומקצוות

מיקה ואלטארי (1908-79), הסופר הפיני המוכר ביותר מחוץ לגבולות ארצו. חלק ניכר מיצירותיו חופסים רומאנים היסטוריים (בין השאר "שינוה המצרי" 1945), העוסקים בתקופות משבר ובניחות שאלות פילוסופיות בעת שאחרי מלחמת העולם השנייה. ספריו תורגמו לשפות רבות.

השמיים הצלולים ועד קצוות הארץ התהדהד הקול הבל־יתואר, שאותו יכול האדם לשמוע פעם אחת ויחידה בחייו. הוא נשמע כקולן של אלף חצוצרות, ובגללו נרעדו האוויר והאדמה. אי־אפשר להשוות קול זה לשום קול אחר, והוא נשמע אך ורק פעם אחת בחיים. אף־על־פי־כן אפשר לזהות אותו בן רגע, כי אף קול ארצי אינו דומה לו.

מלוויי צנחו ארצה והליטו את פניהם בשומעם את הקול. נגעתי בידי האחת במצחי, ואת ידי השנייה הושטתי לעבר החלל. בירכתי את האלים לשלום באומרי: "היו שלום, עתוּת. שנתם הגדולה של האלים תמה, ושנה חדשה מתחילה — כמעשים חדשים, באופנים חדשים, כמחשבות חדשות".

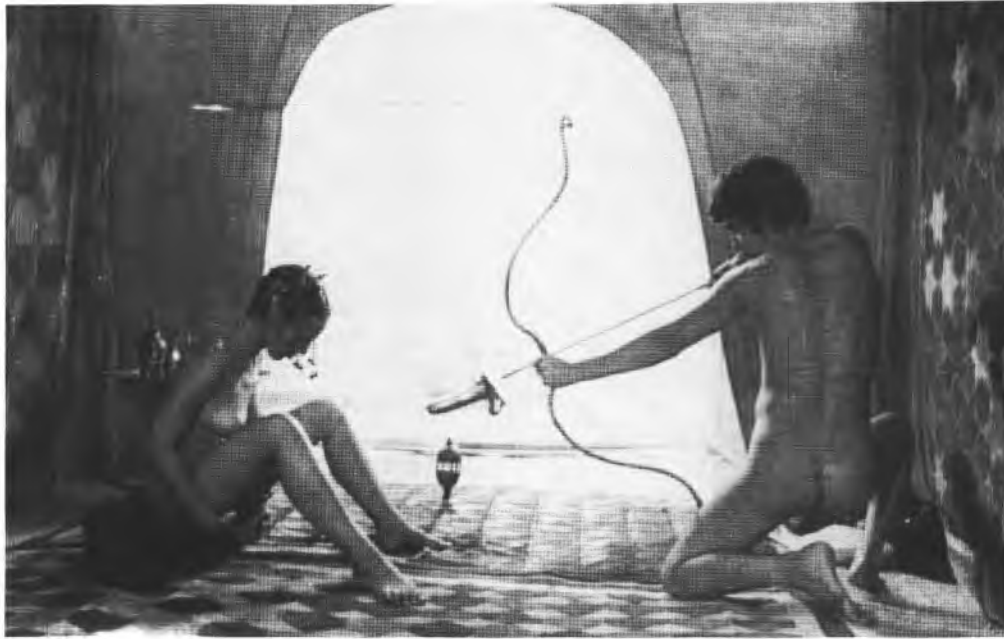
למלווי לעומת זאת אמרתי: "קומו מהארץ והיו מאושרים, כי זכיתם לשמוע את הקול האלוהי של תחלופת העתים. פירושו של דבר, שכל יושבי הארץ אשר שמעו את הקול נחשבים למתים. אף אדם חי לא ישמע קול זה שוב. רק אלה שטרם נולדו יזכו לכך".

הם עדיין רעדו וגם אני רטטתי, כי רטט כזה אדם אינו זוכה לחוש שנית בחייו. רקעתי פעם נוספת ברגלי על מקום קבורתי וחפנתי בידי את אבן חיי האחרונה. בו ברגע חלף משב־רוח פרוע מעלי. לא פקפקתי עוד בכך שכיום מן הימים אחזור. אי־פעם אקום מקברי באיברים חדשים אל תוך משב רוח מתחת לשמיים צלולים. ניהוח שרף אורני הצל יינשא בנחירי. החרוט הכחול של הר האלה יתנשא לנגד עיני. אם יעמוד לי אז זכרוני, אקח עמי מבין אוצרות קברי רק את כלי החרס הזול ביותר. אשפוך את האבנים לתוך כף־ידי, אהדק את אחיזתי סביב כל אבן, אמשש אבן אחר אבן ואזכר בחיי הקודמים. שבתי אל עירי ואל כיתי באותה דרך — בפנים ובידיים צבועות באדום. השלכתי את האבן הקטנה לכלי־החרס השחור שנצב למרגלות האלה. אחר כך הלטתי את פניי ובכיתי. אני, טורמס, בן האלמוות בכיתי את דמעותי האחרונות של גופי בן־התמותה ונכספתי עד תום לחיות שוב את החיים שחיתי. ■

רמת חינוך גבוהה
עושה חברה שטוב לחיות בה

רשמים מפריקט פייר פאולו פאזוליני: קולנוע של שירה' (הופק על-ידי Fondo P. P. Pasolini, Ente Autonomo Gestione Cinema והוקרן בסנימטקים של ירושלים, ת"א וחיפה).

מתוך הסרט: אלף לילה ולילה

שתי האפשרויות משמשות לפוצץ את הבועה הבורגנית, להיחלץ מן הניכור והנתק; שתיהן קוראות תגר על אותו מוסר חברתי ועל אותם איסורים: כן, אי-האבה אפשר להמיר לא רק באהבה, אלא גם באנטי-אהבה. שתי הדרכים מובילות מחוץ לסרקופאג הבורגני, אבל לא לאותו מקום...

אם ב"תאורמה" השחרור הוא ביחסי אוהב-אהוב, הרי ב"סאלו" הוא ביחסי מענה-מעונה; בעוד שבאפשרות הראשונה הדרך היא חיבור וה'אחר' מרחיב וממשיך את ה'אני', הרי בשנייה הדרך היא ההרס, ויש התקה מוחלטת של ה'אחר', ההופך לגבי ה'אני' לחפץ.

בשני הסרטים ישנו גורם ששובר את הקונצנזוס המוסרי, והכלי לכך הוא ניפוץ טאבו המין, אך ב"תאורמה" המין משחרר, ואילו ב"סאלו" זהו מין כובל, מענה, אלים. "האנרכיזם הנוצרי" מביא להעצמת הזהות; כל אחד מבני הבית משתחרר מתפקודו הסטריאוטיפי ומתגלה בייחודו בעקבות המגע. "האנרכיזם הסדיסטי" מביא למחיקת הזהות; המענים, חסרי איפיון ושם, נמגיגים לתוך זהות קולקטיבית לא פחות מן המעונים.

"סאלו", בא לצעוק ולהטיח בפני הצדקנים ש"רק ככה, לא כאקט של אהבה אלא רק כאקט של אלימות וניצול, אתם מסוגלים לקבל את המיניות במערומיה"; אבל למעשה, הבומרנג הרג את שולחו: התיעוב והגועל שהסרט עורר בצופים גרמו בסופו של דבר לתגובה ההפוכה — לאישור ואישוש של "נימוסי המיטה" הבורגניים, ולהגברת הפחד מפני כל חריגה מהם. דרכו של פאזוליני עצמו שהחלה באמונה מסתיימת כאן ביאוש טוטאלי; כמבקש דרך הוא מתאבד. "סאלו" הוקרן לראשונה מיד לאחר הירצחו.

הו אל משתק שנוא נפשי
עשה שחיים מחיי
לשפיעו עוד פעם אחת
כבר לא חשוכ אף.

שקיבלה, אבל מחטיאה את המהפך של האינדיבידואליזם העוברת על השאר. דרך זו לשחרור מן המלכודת הבורגנית, דרך של אהבה וטראנסנדנציה, היא לגבי פאזוליני הדרך הנוצרית האמיתית — אנטי מימסדית, אנטי כנסייתית; המין, שהוא שפת הבשורה, משמש את גיבוריו כמראָה.

אין ספק שפאזוליני ביקש, כמטרה בפני עצמה, לשבור את הטאבו המיני בכך שהכניס את המין לקונטקסט של קדושה. ב"טרילוגיה של החיים" ("דקאמרון", "סיפורי קנטרבריי" ו"אלף לילה ולילה") ניסה, מתוך כוונות דידיאקטיות, להציג דרך יצירות קלאסיות מיניות משוחררת כנורמה. מאוחר יותר דחה את הטרילוגיה בתחושת כישלון וטעות. למעשה, טרילוגיה זו מבטאת יותר מכל את חוסר אוניו של פאזוליני עצמו ללכת מעבר למוסרנות הבורגנית-נוצרית שעליה קרא תגר. התוצר היה משעמם וכבד: גאלריה מבוזבת של גופים יפהפיים שבמקום להציג מין אירוטי נפלה בלימבו המשמים שבין הפורנוגרפיה לאירוטיקה; בסרטים אלה המין כשלעצמו איננו מסעיר, חושני ורגיש, איננו משחקי ושמת, אלא כבד, נעדר הומור, כמעט טכני.

פאזוליני לא הירפה. לאחר שדחה את הטרילוגיה, פנה ליצירת סרטו האחרון שנעשה על פי רומאן של דה-סאד — "סאלו", או מאה ועשרים ימי סדום". בזמן המשטר הפאשיסטי באיטליה כולאים ארבעה אריסטוקרטים קבוצה של נערים ונערות באחווה מבודדת. להנאתם, הם דנים אותם למוות, שיבוא לאחר "בילוי" של התעללות מינית. כל מקרה של יחסי מין גניטאליים בין גבר לאשה, כל גילוי של אהבה וכל גילוי של אמונה דתית ייענשו במוות מייד. ה"בילוי" מתחיל במימוש פנטאזיות של אקסהיביציוניזם, אוננות ומשגל אנאלי, נמשך בטראנסווסטיזם, אורופיליה וקפרופאגיה, ומסתיים בסקס של הצלפות, עקירת עיניים, קרקוף, סירוס ותלייה.

מיואש, אולי מובס, משרטט כאן פאזוליני את האפשרות האחרת לטראנספורמציה של המוסר הכנסייתי-בורגני; מול האנרכיזם הנוצרי של "תאורמה" הוא מציב ב"סאלו" אנרכיזם סדיסטי.

מלחמתו של פאזוליני במוסר הכנסייתי-בורגני נמשכה תוך התגרות מתמדת בכל טאבו וניסיון בלתי-נלאה לברוח מתוך הריקנות הבורגנית. מלחמה זו ניטשה מעל לכל בנפשו שלו, כמאבק לאוטואמניספציה, לטראנספורמציה עצמית.

בסרטו "תאורמה" מפוצץ מגע של אהבה את הבועה הבורגנית; בדרך זו הבורגנות אינה מותקפת ואינה מתמוטטת כשיטה חברתית אלא כדרך קיומית של היחיד. המלאך המושיע, מוודה הגופים, המלאך שעושה אהבה עם כל אחד מבני הבית, קורע בחייו של כל אחד מהם חלון של כיסופים, פתח שדרכו נכנס העולם בלי מעצור או מִסָּגָן. "תאורמה" היא געגוע להווייה טוטאלית, ל"SEIN" ההידיגריאני במערומיו; געגוע לגן-העדן האבוד, גן-העדן הפראי של חיים בלי בטחונות, בלי חשבונות, ובלי אשראי. כמתוך היזכרות קדומה מתעוררים הגיבורים לערגה זו שאין לעמוד בפניה; מכסה הזכוכית של חייהם נסדק לבלי שוב. ההיזכרות באותו תום, באותה שלמות קדומה, חוץ-ביוגראפית היא המעוררת את הגעגוע; אפשר שהמידה שבה מסוגל אדם לזכור היא המידה שבה יכול הוא לאהוב.

שלושה הם געגועיו של האדם, ושלוש דרכים מובילות את ההולכים בעקבות הערגה: המין, האהבה והחוויה הדתית. כידוע, על מפגש דרכים משולש כזה יושבת היקאטי, אלת הכישוף, הטרנספורמציה, המציאות האחרת; הגעגוע מכונן את רגלי ההולכים אל מעבר לעצמם, אל ההינתנות השלמה, אל החיים, אל המוחלט; עד להתמסרות טוטאלית, לחריגה גמורה מן ה'אני' המוכר.

ב"תאורמה" פאזוליני משרטט ביד. אמן את התפוצצות הבועה הקיומית של כל אחד מבני הבית, במעין גירסא מודרנית של "ארבעה שנכנסו לפרד'ס":

1. הבת הציצה ומתה; המגע עם המוחלט לא הותיר מקום אלא לגעגוע לבדו.
2. האם קיצצה בנטיעות; היא צדה לה זכרים כדרכים כמו על מנת לשחזר את החוויה. לכאורה נראה שהיא מבלבלת בין המוסיקה לחליל, אך למעשה היא מנתצת בכך את צלמי חייה באומץ של מתאבד.
3. הבן הבין ויצא בשלום; הוא אינו מאבד את תחושת החופש שנתנה לו חווית המוחלט, אלא הוא שב ויוצר אותה מתוך עצמו. במטאפיסיקה האסתטית של פאזוליני זוהי הדרך היחידה לחיות את המוחלט מבלי לאבד את העולם.
4. האב — הציץ ונפגע, החל מתנבא בלי מלים; בתחנת רכבת סואנת, מנוכרת, הוא מתפשט עירום מבגדיו, עירום מעבר, מעתיד, מחברה ומתרבות, וצועד במדבר הנפש בלי שבילים, בלי מטרה, לבד מהקריאה הפנימית שאינו יכול לסרב לה.
5. המשרתת התקדשה; היא הראשונה הנשמעת לקריאה, בבחינת "אשרי הענווים כי הם יירשו את הארץ". החוויה מיתרגמת לגביה לקונטקסט הדתי של התרבות שבה גדלה. היא מחלקת את מה

היינר מילר: אני אוהב סופרים מתים

מירי פז

היינר מילר; צילום: סבינה סאואר; באריכות "טאץ"

לפני חודשים מספר ביקר היינר מילר במוסקבה. הגלסנוסט והשלג קידמו את פניו. נסתחרה דעתו מכל הטוב הזה, על כן חיפש לעצמו עוגן של יציבות. כלומר, וודקה. תארי לעצמך, הוא מספר, את גודל המצוקה: גלסנוסט – יש, וודקה – אין.

ובאין עוגן של יציבות מעד, החליק על השלג ונקע את ידו. שבר, פסקו הרופאים הסובייטיים וחבשו את ידו בגבס.

חזר למזרח ברלין והלך למרפאה השכונתית. הרופא העיף מבט ביד המגובסת ושאל בזעף: מה זה? מילר חזר על הדיאגנוזה של הרופאים הסובייטיים. אין כאן בכלל שבר, בקושי נקע, קבע הרופא ושלח אותו לביתו.

למי האמנת? – שאלתי. שאלה טובה, אומר מילר ומשיב בשאלה. לו את במקומי, למי היית מאמינה, לסובייטים או למזרח-גרמנים?...

סיפור אופייני להיינר מילר, סופר שבעל-פה, פורה לא פחות מן הסופר-מחזאי שבכתב, שופע אנקדוטות שהם משלים ומאמרי-מערכת שמתחזים להלצות. בכל שנה מתפרסמים ראיונות והרצאות שלו כיצירות לעצמן, כנוסים בקבצים מהודרים; היקפם עולה בהרבה על היקף מחזותיו. זה היה אחרי כוס הוויסקי הרביעית או החמישית שהריק לתוכו כאילו כלום, במיומנות שהמחישה את אבחנתו בדבר תנאים-שלי-יציבות. כמה סיפורים ששיחרר בהנאה גלויה קודם לכן – חלקם אינטימיים, היו מעתה "אסורים בפירסום".

אנחנו נפגשים ב"פאריס-בר" בקאנט שטרסה שבמרכז העיר. "פאריס-בר" הוא קפה-מסעדה בנוסח ראשית המאה, שבו ספרות מתחככת בממון, אמנות בפטרונים והתקשורת בכולם. המקום הכי "אין" בחלקה המערבי של העיר לצד קפה "פלוריאן" השכן. סנובי, גזעני במידה.

ידידתי הגרמניה ד"ר ברברה באייר, דרמטורגית ב"קאמר אופרה" בברלין, מעריצה מושבעת של מילר, נלווית אלי. בפעם קודמת לא הניחו לנו להיכנס לשם משום שלא נראינו "שייכות" מספיק. על כן הצהרנו מיד בכניסתנו שנועדה ל"פגישה עם הר היינר מילר. המלצר אמד אותנו במבט צונן, אך הקצה את השולחן הטוב במסעדה. מן השיחה בשולחן הסמוך הבנו שגם שם מחכים למילר והזוג שהסתודד שם פנה אלינו ושאל אם נוותר על "התור" שלנו כי להם יש עניין קל ערך ממש שיוסדר תוך שניות ספורות. מדובר בהפקת סרט על היינר היקר. איך ידעו שאנו ממתנות למילר, שאלנו. זה פשוט, השיבו. כולם, פחות או יותר, מחכים למילר. הר מילר היה עדיין עסוק בפגישה קודמת. כיומיים בשבוע הוא מבלה במערב, ומקיים שעות קבלה קבועות ב"פאריס-בר".

ובעוד אנו משוחחות הוא ניגש לשולחננו. איש קטן קומה, ממושקף, בעל חיוך מקסים. הוא הזמין ויסקי לכולנו. חשתי באכזבתו כשביקשנו משקאות קלים. "והרי זה הדבר הטוב ביותר בחלק הזה של העיר, זמינות הוויסקי והממון לרכוש

שאינו מתיר לתושבי ארצי לבקר במערב 'המוזהב' ולשהות כאן תקופה ממושכת. טוב להניח להם לחיות כאן זמן-מה, לא להתרשם רק מן השפע בחנויות הנוצצות המנקר את העיניים המזרחיות בביקור חטוף.

— אלא שאז, ספק אם יחזור.

אינני בטוח כלל. מה שנראה נוצץ בביקור חטוף, עשוי להיראות רקוב מאוד כשבוחנים אותו במעשה ולאורך זמן. תושבי ארצי עתידים ללמוד, למשל, כי כאן, אם אין לך כסף, אין לך חיים. במזרח הכסף אינו מהווה בעייה. לאיש אין יותר מדי ממנו, אך איש אינו עני באמת. פערי ההכנסה אצלנו נמוכים יחסית. לכשעצמי, לא הייתי יכול לחיות כאן. אני מתעב את חשיבות הכסף, את הגישה שלפיה אתה שווה בשווי הממון שברשותך. רוב חיי אני חי במזרח. לכאן אני מזדמן כשאני חייב, אולי חייבתי את עצמי יותר ממה שנחרץ. זה קונפליקט שאני צריך לפתור.

היינר מילר נולד ב-1929 באפנדורף, סקסוניה. לדבריו היה ילד כשאביו נשלח למחנה ריכוז. עוד לפני כן נזפו בו מפקדיו על חזותו. הוא לא היה מספיק ארי לטעמם. עורו היה שחום במקצת. הם אמרו לו: אמא שלך בטח נדפקה עם יהודי. סבתי, שמוצאה מבאוואריה והיתה נאצית נלהבת, לא יכלה לעבור על העלבון הזה בשקט. היא התייצבה במפקדת הגסטאפו, מצוידת באילן יוחסין נכבד, והוכיחה להם שהיא לא רק ארית טהורה, אלא גם ארית גאה. אבל מי יודע? ייתכן שככלות הכל היה אבי קצת יהודי. סבתו היתה

אותו, הפציר בנו. ובמזרח לא שותים? – שאלתי. הוא נעץ בי מבט של פליאה מוחלטת. "שותים, ועוד איך! מה כבר נשאר לעשות? לא סמים... לא מלחמה... רק שהמשקאות הטובים, הזהובים האלה, אינם זמינים כל כך".

— אם כך אתה נהנה מהטוב שבשני העולמות. מגן העדן המזרחי, הנקי מסמים וממלחמה, ומהמערב המוזהב.

לפני שלוש שנים התחלתי להרבות בביקורים במערב. שגיתי, אני מודה. אני מבלה כאן יותר מדי. נכון שאני מקבל כאן השראה. כי זעם ושנאה מתדלקים צורך בכתיבה ומעניקים השראה. יש צורות דיכוי אינטנסיביות כל-כך עד שהן מעניקות אשליית חופש בלי מוגבל, תחושה נהדרת-לכאורה. אבל אני חש באמצעי דיכוי אלימים על כל צעד ושעל.

אני נזכרת בדברים ברוח זו שאמר מילן קונדרה.

קונדרה? מגיב מילר בעקימות חוטם. הוא פיליטוניסט של בתי קפה. שמעתי שהוא מועמד לקבלת פרס נובל. מה הפלא? הספרות שלו מסייעת למערב להשקיט את מצפוננו הרע.

כאן, במערב, אתה עבד יותר מאשר בארצות הפחות מפותחות. לעבדים אין שהות להגיב בהתנגדות כי זו חברה שבנויה על חוק המהירות. במזרח הכל עדיין איטי יותר ולפרט יש סיכוי כלשהו להשתתף ולחשוב. אני חושב ששיגאתו הגדולה של השלטון מעבר לחומה היא בכך

גרמניה אפילו על ספרות רוסית? סרטים רוסיים חדשים אסורים בהקרנה כבתי-הקולנוע שלכם. את כתב העת "ספוטניק" אסרתם להפצה משום שהופיע בו מאמר בגנות ההסכם בין סטאלין להיטלר. עכשיו, כשכבריה"מ גילוי מעללי סטאלין הוא בבחינת צו מוסרי כמעט לכל אינטלקטואל.

זה טיפשי שלא מתירים לפרסם את 'ספוטניק' אצלנו. אבל אני מבקש ממך לגלות קצת יותר סבלנות למר הונוקר. כדאי שתגלי הבנה לכך שקשה לאיש בן גילו — הוא כבר כבן 80 לידעתך — לאבד את אלוהיו. בכל זאת נדמה לי שהם כבר עושים כמה צעדים בכיוון הנכון. מדפיסים עכשיו את ספריו של פסטרנק ובעוד שנה אולי יוציאו את ספרו של ריבקוב על סטאלין. אני סקרן, אגב, מדוע ריבקוב שינה פרט מהותי בביוגרפיה של סטאלין. הוא כתב שסטאלין אהב את אביו. והרי האמת הידועה היא שלסטאלין, כמו להיטלר, היה אב חורג שהיכה אותו. כל-כך אירוני בעיני שלשני העריצים הגדולים של המאה

היא אב חורג ומכה. את, כמו רבים אחרים שמכירים את המזרח מקריאת עתונות מערבית, שוגה אם את חושבת שלא יודעים אצלנו מה עשה סטאלין. מי שרצה יכול היה לעיין במסמכים על משפט הרופאים, על משפטי פראג ובודפשט. לא הכל היה מפורש. אך מי שהתאמץ קרא בין השורות. לפני כמה ימים נסעתי במונית לקולנוע שבו הוקרן סרט רוסי חדש שמאיר את תקופת סטאלין. והנה הנהגה אומר לי: גם כן חידוש, עכשיו מראים לנו מה שאנחנו יודעים כבר 40 שנה. היו אצלנו מי שידעו כבר ב-1944 מה סטאלין עושה. אבא שלי, שהיה סוציאלי-דמוקרט ידע כבר אז וגם דיבר על כך. אני ידעתי. אבל כשבאו הרוסים ושיחררו אותנו מהנאצים, לא יכולת להיות נגדם גם לא רציתי לחיות בעבר. ב-1956 כתבתי על כך במטאפורות במחזה הראשון שלי, שעסק בהיסטוריה של החקלאות במזרח-גרמניה. פרצה שעורריה נוראית, החרימו אותי ובמשך שנתיים הייתי אישיות בלתי רצויה בארצי. היו שהמליצו לאסור אותי. אבל היה איזה פקיד שקבע שאי אפשר לאסור מישהו בגלל אידאולוגיה כזאת או אחרת. בסתר לבי אני עדיין משתוקק להיות אסיר חרוץ.

כיצד התרשמת מהגלסנוסט בכריה"מ?

אני רוצה לומר משהו לא פופולארי בעניין הגלסנוסט הסובייטי שכל כך מתפעלים ממנו במערב. הוא באמת חשוב מאוד, בעיקר ליוצרים ולאינטלקטואלים. אבל אני דואג יותר לבני העם הסובייטי. ואני לא בטוח אם היעדר חופש הדיבור הוא הבעיה הקריטית של בני העם הזה או המחסור בכירה. בירה זה מותרות. נניח לכירה. אבל אמצעי מחייה בסיסיים. לעם הסובייטי חשוב יותר שיהיה לו מה לאכול.

בעיה שהמערב הצליח לפתור.

לא הבחנת בעוני המנוון שיש כאן, באבטלה? אני מניח שלא חסרים מצרכי מזון בחנויות. אבל אני יודע שפחות אנשים יכולים לרכוש אותם.

בינואר הוכרזה "שנת מילר" במערב-גרמניה, עיתוי שנבחר סמוך ליום הולדתו ה-50, סמוך לזכייתו בפרס גיאורג ביכנר, אחד הפרסים הספרותיים היוקרתיים ביותר. כל מתזותיו ראו אור במהדורות חדשות במקביל לשורה ארוכה של ספרי פרשנות עליהן. בעיני רבים הוא נחשב לגדול המחזאים בשתי הגרמניות, ויש אומרים אחד החשובים באירופה. האינטליגנציה הצעירה במערב-גרמניה כרוכה אחריו ביחסי הערצה והערכה אף יותר מאשר במזרח. יוצרי רוק צעירים

תהום לא קטנה פעורה בין היינר הסופר שבעל-פה, מפרץ הסיפורים והמהתלות. ובין הסופר-מחזאי מילר שמחזותיו קשים לקריאה, מורכבי-מבנה, קודרים. הסופר שבעל-פה עוקף את האמירה הישירה בפואנטות מרומזות, רב-משמעיות. המחזאי ישיר, בוטה, חותך בכשר החי בלי רחמים. מילר עשוי להעמיס במחזה אחד גיבור שעיסוקו בקצבות, חיילים האוכלים את בשר חברם המת, אב שהורג את בתו ואשתו, אישה שהורגת את בעלה (במחזה "הטבח" — סצינות מגרמניה"). אופרת קצבים שבה גם הקצבים הם גושי בשר.

תמונת העולם האכזרית של קיום אנושי נחות, מעוקר מרגש ומנשמה — קיום ברמה של "גושי בשר" — מעוגנת בתצפית אישית יותר מאשר בתזיה סדורה על אופי החברה הגרמנית. בשיחתנו אמר: "רוב השוחטים באו מכפרים קטנים. כשאתה גדל כנער בחוות איכרים אתה עד למעשי שחיטה של בהמות ככל יום. בהדרגה אתה גם שותף להם. אחר כך אתה למד שיש אנשים ותת-אנשים. ההיתר לרצח נעשה קל כשגדלת על כל אלה. לא מקרה הוא שרוב הרוצחים היו בני כפר". מילר הוא מממשיכיה הכולטים של מסורת ברכת בדראמה הגרמנית החדשה. זה ניכר בצד המבני והמתודי של מחזותיו. שלא כברכת, שרצה להלוך בקהלו באמצעות הניכור הידוע, אין מילר נרתע מהמחשות בוטות המעוררות בקורא ובצופה תגובה מיידית. מרחץ הדמים במחזהו "הטבח" (תורגם לעברית בידי ד"ר שמעון לוי מאוניברסיטת תל-אביב והופיע באנתולוגיה "מבעד לעלים" בעריכת המתרגם) הוא אחד הביטויים התוקפניים והארסיים בהתמודדותו של מילר עם העבר הפאשיסטי הגרמני. ההתמודדות הישירה עם פרק זה בהיסטוריה הגרמנית נחשבת לנועזת במיוחד, בין השאר, כיוון שמילר עוסק בעברן של שתי הגרמניות. אתה מוצא מחזותיו פועלים תושבי גרמניה המזרחית שהשתייכו בעבר לס.א., ומיד אחרי המלחמה הם שוקדים על בניין הסוציאליזם. מילר מרבה לעסוק בבגידה כנדבך של אופורטוניזם אישי וחברתי, בשאלת האחריות הקולקטיבית ובמיוחד באחריות האמן לחברה (ב"מכונת המלט"). "העלילות במחזותיו מתרחשות בגרמניה כי הפאשיזם בצורתו הקיצונית ביותר היה כאן", הוא אומר "רוב הציבור ליווה אותו בשיתוף פעולה מלא או פאסיבי. זה פרק משמעותי מאוד בכיורגריה האישית שלי. ליקוי חמור אני מוצא בספרותנו (בגרמניה) בכך שלגיבוריה אין ביוגרפיות, ואם יש — הן מתחילות ב-1945 או מאוחר יותר.

אתה עדיין מאמין בסוציאליזם?

סוציאליזם אינו הצלחה גדולה. אין סוציאליזם. יש ארצות שהסדר הפוליטי-חברתי שבהן הוא הנגטיב של חברת ההון. אני עדיין מעדיף את הנגטיב.

הנגטיב שאתה מעדיף הוא לא אנאכרוניזם? במה?

בחופש הדיבור, בצנזורה. בדברים כאלה. אל תתנכלי לכמה מהנאותי הקטנות. נכון. שפקידי הדואר בארצי קוראים כל מכתב שאני מקבל או שולח. בפיתוח הטכנולוגיות האלה המזרח לא מפגר אחרי המערב. אבל באמת שלא איכפת לי. בעצם, כן איכפת לי. זה, הרי עניין של יוקרה. כשיפסיקו לפתוח את הדואר שלי, אדע שאני כבר לא חשוב.

מחוץ להנאות הקטנות של היינר מילר, לא מקוממת אותך הצנזורה שמטילים במזרח-

בעלת מקצוע מפוקפק. אני חושב שהיתה, פשוט, זונה. כך שאי אפשר לדעת..."

בצעירותו גוייס ל"רייכארבייטדינסט". את לימודי התיכון ותעודת הבגרות השלים אחרי המלחמה. הוא החל לכתוב סיפורים קצרים ומאמרים שהתפרסמו בכתבי-עת. הטקסטים הספרותיים הראשונים שלו הופיעו בשבועון "זונטג". אחר-כך נעשה עיתונאי ועורך כתב העת "יונגה קונסט" (אמנות צעירה). המפגש הראשון שלו עם התיאטרון היה ב-1958, כשהחל לעבוד בתיאטרון על שם מקסים גורקי במזרח-ברלין. לאחר שנתיים פרש ממנו והתמסר לכתבה. יצירותיו לא עלו בקנה אחד עם המודלים שהציבה המפלגה הקומוניסטית. כבר אז נחשב למרדן ולאופוזיציונר. ב-1961 סולק מאגודת הסופרים והסתכסך עם כמה מעמיתיו בה, ביניהם שטפן הייס, מנפרד בילר וולף בירמן. מ-1974 הקדיש את כל זמנו לכתובת מחזות שהתפרסמו במהרה במערב-גרמניה והועלו כמעט בכל תיאטרון חשוב, ולאחר מכן גם במערב אירופה ובארצות-האוניברסיטאות אמריקאיות כיבדו אותו בהצעות נדיבות לשמש מרצה קבוע. גרמניה המערבית פרשה לפניו כיבודים: פרסים ספרותיים (על שם היינריך מאן ולסינג, פרס המבקרים ומדליית אריך ויינרט). ניסו לפתותו בהצעות קוסמות: להקים לו בית ותיאטרון משלו. מילר הסתפק בביקורים חפוזים או ארוכים. את גרמניה המזרחית סירב לנטוש. הוא חי עתה בין מזרח למערב. העונן נשאר, כמובן, במזרח. באחרונה, עם החדירה המהוססת של רוח הגלסנוסט גם למזרח-גרמניה, הושכן שלום בינו לבין המימסד הספרותי בארצו. מילר הוחזר לאגודת הסופרים ומחזותיו מוצגים שוב במזרח.

בשנים האחרונות אתה כותב רק מחזות. מדוע בחרת להתמקד במחזאות?

נדמה לי ששאלתך מרמזת על בחירה מסיבות של כוח והשפעה שיש לאמירה בתיאטרון. אני מקבל הנחה זאת במקרים בודדים. זה היה נכון לגבי ברכת, ובצדק. אצלי איני בטוח שזאת שאלה של בחירה. זה עניין פרוזאי יותר. כתיבת רומן מצריכה ישיבה ממושכת וזה משעמם. כשאני כותב מחזה אני מטייל. אני מנהל דיאלוג. זה נראה לי הדבר הקל ביותר, קל אף יותר מלכתוב מאמר בעתון. אני כותב לאט מאוד ועדיין במכונת כתיבה, לא במעבד תמלילים. אני זקוק לחודשים כדי ללמוד לעבוד על מעבד. יש תקופות ארוכות שבהן איני כותב כלל. אני עושה הפוגות, ממושכות לעתים, שבהן אני שותה ונוסע, נוסע ושותה או קורא ספרי מתח ומיסתורין כדי להרוג זמן. בתקופות טובות שבהן אני כותב אני מתנזר מספרות יפה וקורא ספרות מקצועית. ספרות מקצועית בשבילי הם מחקרים על אמנות. ציורים וטקסטים עליהם מעשירים אותי יותר מספרות ומתיאטרון. אני מתעניין בגויה הצייר יותר מאשר בספרות בת ימינו, מתעמק כמוסיקה ומתעב תיאטרון.

מחזאי, דרמטורג ובקרוב גם במאי, מתעב תיאטרון?

תיאטרון משעמם אותי. אגלה לך סוד חמור יותר: הוא משעמם אותי לא רק כצופה, אלא כמי שעוסק בו. אנשי התיאטרון שאני עובד איתם חושבים שאני יודע מה אני רוצה. האמת היא שאני בכלל לא יודע מה אני רוצה וחייב להעמיד פנים כל הזמן. זה נורא. הצפיה בהצגה, כמו האזנה לקונצרט, קשה לי, בלתי-טבעית. הדבר היחיד שאני עוד מוכן לסבול זה קונצרטים של רוק כי שם לא צריך לשבת בפנים קפואות. אפשר לטייל. לגעת באנשים.

מלחינים מוסיקה חדשנית למחזותיו, דור המבקרים הצעיר מתחרה בכתיבת דברי פרשנות וביקורת על יצירותיו. יש לו מועדון מעריצים כלתי רשמי שחבריו יודעים לצטט את מחזותיו והרצאותיו בעל-פה. יש בזה מן התום, יראת-הכבוד והאימון שרווחשים לאנשי רוח רק כבריה"מ וככמה ממדינות מזרח אירופה.

אני חושדת כך שההשתלחות שלך כלפי המערב היא מין פוזה, בעיטות-חן שמרשה לעצמו נער שובב כלפי מיטיביו.

זאת אבחנה מחמיאה... אבל, ברצינות, אני רוצה להבחין בין מערב-ברלין ובין מערב-גרמניה. ברלין אינה מערב-גרמניה. כבלין יש כמה נחמות. האשליה של הקוסמופוליטיות, הפתיחות שאולי אינה אשליה. במערב גרמניה הכל כל-כך נקי עד שאני מתמלא תיעוב אינסטינקטיבי. זה ניקיון שמזכיר לי מחנות ריכוז. יש בו מאותה מנטליות שיצרה אותם. הקלישאה של פרויד – נקי מבחון ומלוכלך מבפנים – היא בת-תוקף במיוחד במערב-גרמניה. אתה מוצא בה אנשים שכל חזותם אומרת תמימות וחפות מפשע. יותר מכל אני שונא את התמימים האלה. והרי אני יודע: אין להם שום רגשי-אשם. אין להם מצפון רע. כל מה שאירע כאילו לא נוגע להם. יש סיפור או בדיחה על משפחה במערב גרמניה שצופה בטלוויזיה בסדרה האמריקאית על השואה. 'באמת, נורא', הם נדים בראשם. 'נורא מה שעשו ליהודים. עם היטלר בשלטון זה לא היה קורה'.

"אני חושב שהתחושה הזאת – נוכחות העבר ובעיקר אי-נוכחותו – אופיינית לאנשים מן המזרח אף שביטוייה שונים. אני נזכר בפגישה שהיתה לי לפני כמה שנים עם צ'סלב מילוש בכנס פא"ן בניו-יורק. כמה סופרים ממערב-גרמניה הפצירו בו: מר מילוש, אתה הרי דובר גרמנית, אז מדוע שלא נשוחח בשפה שמוכנת לכולנו. ומילוש אמר: בגרמנית אני מבין רק את המלים 'הנד הוך' (ידיים למעלה).

האם בגרמניה שלך, המזרחית, קיימת תחושת אשם או אחריות? אנו מדווחים על גילוי אנטישמיות וקבוצות ניאון-נאציות גם במזרח. כמזרח גרמניה אין אנטישמיות. אצלנו ילדים לומדים על אושוויץ, רואים את הסרטים והמסמכים. טוב, אז יש כמה מטורפים אצלנו. יש גם אצלכם. אבל במזרח-גרמניה תנועה כזאת לא יכולה להיות חוקית.

אני מבחינה בסממני התרופפות ראשונים בעוצמת ההערכה אצל ידידתי ברכה. יש לי תחושה שעד סוף הראיון האל עלול להכזיב.

גרמניה המערבית הרשמית הכירה באחריותה. היה הסדר פיצויים. אצלכם רק באחרונה, ובצעד מהוסס מאוד, מוכנים להתחיל לדבר על כך.

כסף אינו אמצעי לכפר על אשמה כזאת. כשביל הימין במערב-גרמניה לא היתה בעיה של שילומים. אבל כסף הוא הכפרה היחידה של מערב-גרמניה, לא יותר. מערב גרמניה הובסה במלחמה אך יצאה מנצחת בסופה. השתקמה במהירות ונעשתה לבעלת המטבע החזק בעולם. מזרח גרמניה היתה תמיד החלק התת-מפותח של גרמניה הגדולה. אנחנו שילמנו על האשמה ועל המלחמה ועודנו משלמים. כרוך שלמזרח גרמניה הרכה יותר קשה לשלם בכסף על אשמת העבר ועל אשמתה כלפי היהודים. במחינה פוליטית טוב שמגיעים לדרך בהסדרי פיצויים. מבחינה מוסרית – לא.

הזכרת קודם את הפתיחות במערב-ברלין, את ניתוקה (החיובי) ממערב-גרמניה. כיצד תסביר שברלין זו הפתוחה היתה חלוצה בעליית הנאצים בבחירות האחרונות?

אני חושב שבישראל ובמדינות המערב התגובה על עליית הרפובליקנים קצת היסטורית. זאת לא סכנה חמורה כל-כך כפי שמנסים להציגה. בסך הכל מדובר בתולדה של המדיניות שניהלו הנוצרים-דמוקרטים, מדיניות שהקשתה מאוד על המעמד הזעיר-בורגני והמעמדות שמתחתיו. בעיני ציבור זה, השמאל ואפילו הסוציאלי-דמוקרטים לא היוו אלטרנטיבה. מדוע? כי הציבור הזה ניוון, בין השאר, מתעמולת הימין נגד מזרח-גרמניה המצטיירת תמיד כנחשלת ואומללה. והתעמולה הצליחה כל-כך עד שכל מה שקשור לסוציאליזם נתפס בעיני ציבור זה כטראומה ממש. כיוון שלא היתה לו אלטרנטיבה בשמאל, בחר בימין ניאון-נאצי. כמו ב-1933 שואבת המפלגה הזאת את כוחה ממצוקה חברתית וכלכלית. וכאז כן עתה, חייבים למצוא את השעיר לעזאזל התורן. וזה מה שהרפובליקנים עשו. התורכים ממלאים את התפקיד שמילאו היהודים ב-1933. כמו שבישראל הערבים כיום הם מה שהיו פעם היהודים בגרמניה.

זאת איננה השוואה הוגנת. אני מניחה שהיא ניוונה ממה שאתה קורא בעתונות. האם ביקרת פעם בישראל?

לא. הוזמנתי פעם לכינוס. אבל החברים בארצי הביעו התנגדות לנסיעה. אני מודה שאיני מכיר את המבנה החברתי בישראל. מה שאמרתי הוא מטאפורה.

מילר, אני כבר יודעת, איבד מעריצה. ברכה המאופקת מתקשה להסתיר אותות המבשרים קוצר-רוח גובר. האל קרס מוקדם משחשבת. אני תוהה אם הבחין באכזבה. הוא ממהר להוסיף כי קרא פעם יומן של יהודי שניספה בגיטו וארשה. הנער כתב ביומנו: אני מאחל לעצמי להיות גרמני. זה נורא, אסור שזה יקרה שוב.

מילר ממליץ לראש ממשלת ישראלת לדבר עם אש"ף, וללא דיחוי. אין דרך אחרת. בלי הצעד

במערב גרמניה הכל כליכך נקי עד שאני מתמלא תיעוב אינסטינקטיבי. זה ניקיון שמזכיר לי מחנות ריכוז. יש בו מאותה מנטליות שיצרה אותם. הקלישאה של פרויד – נקי מבחון ומלוכלך מבפנים – היא בת-תוקף במיוחד במערב-גרמניה. אתה מוצא בה אנשים שכל חזותם אומרת תמימות וחכות מבשע. יותר מכל אני שונא את התמימים האלה. והרי אני יודע: אין להם שום רגשי-אשם. אין להם מצפון רע. כל מה שאירע כאילו לא נוגע להם.

הזה, שמתבקש כל-כך עכשיו, הרי לא יהיה סוף למלחמות. אחד הלקחים החשובים בתולדות המאה העשרים הוא שניצחון צבאי מסתיים בדרך כלל בתבוסה מדינית. תראי מה קרה לגרמניה המוכסת שאחרי המלחמה. היא יצאה ממנה כמנצחת האמיתית, שיקמה חיש מהר את הכלכלה והפכה לאחת המדינות הפורחות באירופה. מה עוד צריך להתרחש כדי להמחיש שהישגים צבאיים אינם נצחונות? ואמריקה, המעצמה הגדולה, לא הפסידה בוויטנאם למרות ההישגים הצבאיים? מאז הירושימה עבר זמנם של נצחונות בשדה הקרב. מה שאני רוצה לומר הוא שעוד ניצחון צבאי לא יביא לישראל דבר זולת קרבנות ומלחמה נוספת. ומה שנורא בעיני הוא שבמדיניותה מספקת ישראל תחמושת לחוגי הימין בגרמניה. הם יכולים להיאנח ולומר: תראו מה שישראל עושה. במדיניותם עוזרים שמיר וחבריו לגרמנים לשכוח את עברם. יותר ויותר מתחזקת הנטייה בגרמניה להשמיע טיעונים אנטי-ציוניים היונקים מאנטישמיות ישנה.

איזו ספרות קרובה אליך?

אני אוהב סופרים שמתו: קפקא, פוקנר. בקט היה חשוב לי לפני עשר שנים. ברכט, כמוכן. הוא גדול המחזאים במאה הזאת. כל דבר חשוב שנכתב במערב הוא בצלם של קפקא ובקט. איש לא חידש מאז. פוקנר היה הסופר החשוב האחרון, מה שפיקאסו היה לאמנות.

מוכנה להתערב שאתה אוהב גם טלוויזיה. מאוד. בתנאי שהיא טיפשית מספיק.

הטלוויזיה שלכם במזרח מרתקת אותי. במיוחד סדר היום של הוויקי המוגש כמהדורת חדשות מורחבת. תמונתו לא נפרדת מן המסך, גם כשמראים את שלגי החורף האחרון בקליפורניה. כאילו הוא הביא את השלג שם.

הו... כן, אני מכיר את זה. הוויקי מביא הכל.

★★★

הינר מילר משלים בימים אלה כתיבת מחזה חדש שיעסוק, לדבריו, בסופה של גרמניה. גרמניה היא אומה מתפוררת לרסיסים, הוא אומר בפסקנות. החיים כאן הם כמו על תל של גבינה רקובה. זאת אומה שצריכה למות. ואני כבר חש בגסיסתה. אם הילודה יורדת סימן שהעם רוצה למות. זאת אחת הסיבות לשנאת הזרים בגרמניה. הגרמנים אומרי בינם לביין עצמם: ראו כמה התורכים חרוצים, הם עובדים קשה וגם עושים ילדים. ואילו אנחנו, הגרמנים האצילים, האנינים, מתבטלים בלילות. קללתה של גרמניה היא שהיא לא יכולה בלי זרים אבל לא יודעת לחיות איתם. זה מיוחד ואפייני לגרמניה. אומה שאין לה תקומה.

עד כאן הייחוד הגרמני ועונשו על פי מילר. בנושאים אחרים הוא מוכן להשוואות. גרמנים ויהודים, למשל: הקשר בין הגרמנים ליהודים הוא פאטאלי, בלתי-ניתן להתרה, נדמה לי. מיתוס משותף עיצב את ההיסטוריה והגורל של היהודים והגרמנים, מיתוס העם הנבחר. מדובר בשני עמים הרואים עצמם נבחרים וזה שהכריע במידה רבה את גורלם ועיצב את ההיסטוריה שלהם ואת אופיים. אבל יש עוד קווים משותפים: ההיסטוריה של הגרמנים מוכתבת על ידי הגיאוגרפיה שלה. אין לה מה שקרוי גבולות טבעיים. היא ממוקמת באמצע אירופה ובעבר היתה מוקפת אויבים. וזה כיום מצבה הגיאוגרפי של ישראל, שנדונה לחזור במאחר על ההיסטוריה הגרמנית. לשני העמים יש בעייה משותפת של זהות שבורה. שניהם בחינת גזע נכחד. ■

המילה הכתובה והמילה המדוברת

המילה הכתובה מהדיבור, להעשיר את הכתיבה ברבגוניות, ליצוק בה מובנים חדשים, להשתחרר מכבילות המשפט המסורתית.

המילה הכתובה היא המצאה אנושית אבל בניגוד לדיבור הישיר, החד-משמעי, הכוטה והברור, יש בה רבדים ושכבות של מובנים. מה יש בספר מבחינת היחסים הברזומניים של מילים ופירושים?

כיון שאנו חושבים, מרגישים וחיים דרך התלות במילה (להבדיל מעולם כל החיות, שמתפקדות בלי שימוש במילים) הרי שלגבינו העשרת עולם המילים, היא תרומה גדולה לפיתוח מיגוון הרגשות והחיים בכלל.

בתוך נככי הנפש, הרגש, החוויות והמחשבה, נראה שצורך הביטוי הוא לא כל-כך חד-משמעי. זרמים שונים של רגשות, לבטים, התרחשויות, קיימים בעת ובעונה אחת, לפעמים מתנגדים, חופפים, זהים. גם המשפט המפורסם "להיות או לא להיות" אינו מקבל את מלוא מהות הטרגדיה אם הדברים אינם מתרחשים ומוצגים בו בזמן.

פיענוח המילים, על כל השלכותיו הפילוסופיות, נעשה כאן לא כפי שהיה מקובל עד כה, וחידוש זה בשפה דומה להתפתחות התומורת מול הכלי הבודד, המקהלה מול הזמר היחיד. כאן הוא ספרותי טהור: הצעה להעשרת אוצר המילים, מבחינת התוכן, המבנה, המובן ויצירת אפשרות לבטא רגשות ומצבים שרק יחסים ברזומניים מייצגים אותם. ■

אינם קיימים, וכך אנו מפסידים מכוח הביטוי של הדיבור.

לעומת זאת יתרון יש לכתיבה על פני הדיבור. שהרי בדיבור אפשר להגיד רק דבר אחד בזמן אחד. ואילו העין הקוראת את המילה הכתובה מסוגלת לעכל ולהבין יותר מאשר מילה אחת בו בזמן. (כך הדבר, למשל, בנגן פסנתר, הקורא כמה שורות תווים בבת אחת ועם זה מפעיל את שתי ידיו ואת רגליו וכו').

על כך מושתת נסיון זה, עבודת מחקר זו, שאני מתעמק בה זה למעלה מ-30 שנה: לשחרר את

יעקב אגם, צייר, ידוע בעולם כמוביל באסכולה הקינטית. שלח ידו גם בתיאטרון ובמילה הכתובה. ספרו "אגמילים" שיצא לאור לאחרונה עוסק כלשון ובשפה העברית.

עודד פינגרש שואל ויעקב אגם משיב:

"אגמילים" הוא עירוב ושילוב של אותיות וצורה, של מילים ואיורים, של תצלילים וציורים. מה ההבדל בינו לבין ספרים אחרים העוסקים במילה הכתובה?

ספר זה אף על פי שהוא מכיל עיטורים, הוא בעיקר נסיון לשוני נועז. לשחרור המילה הכתובה מהמילה המדוברת, שתי צורות ביטוי נבדלות, אשר עד כה חוברו יחדיו ונחשבו בלתי ניתנות להפרדה.

עד כה כל הכתוב ניתן לדיבור, וכל דיבור ניתן לכתיבה. אבל כל אחד מן השניים יש לו מעלות משלו, ואני מאמין שראוי לאפשר לכל אחת משתי דרכי-ההבעה ליהנות מיתרונותיה ללא הגבלה.

מה יתרונות יש להפרדה בין המילה הכתובה לזו המדוברת?

הנה למשל, יתרון יש לו, לדיבור. כשאנחנו מדברים ומבקשים לתת למילה את מלוא המשמעות, אנו נעזרים בתנועת הידיים, בנגינת קול, בתנוחה וכו', ואילו כאשר קוראים את המילה הכתובה הרי אמצעי העזר, כלי הדיבור,

תוספת לחזון השלום

נקודת תצפית

אמיר אור

כיחיד בנויד העדשים של "ריאל פוליטיק", של פרגמטיזם שהריאליה שלו תימוג בהכרח, כמו הנזיד, אל עבית המחר. אני לא משלה את עצמי שפתאום קם עם בבוקר ומרגיש שהוא אדם. אפשר לחשוב מאקרו ואפשר לחשוב מיקרו, אבל אי-אפשר לומר שוודאי שאנחנו בעד דמוקרטיה, אבל זה במאקרו; ושחכל'ס עכשיו מצב חירום וצריכים מישוה חזק שיעשה סדר... אי-אפשר לומר שאנחנו בעד שבירת מסגרות מפרידות, שהתבדלות ואפליה לאומיות ודתיות — זה רע, אבל בינתיים, כשלב ביניים, נקים עוד מדינה... אולי ההגיון כואב, אבל הוא מנצח. אם יהיו פה אי-פעם שלום ואחוזה — זה לא יהיה במסגרת של מדינה לאומית. אולי אין לנו ברירה אלא להפסיד הכול או להרוויח הכול — מדינה אזרחית, מדינה במובן המערבי המודרני, שיעודה הוא פונקציונאלי ולא רומנטי, ושכל תפקידה מתמצה באיפשוש חיים ביחד במינימום של התערבות בחיי הפרט.

אבל, תאמרו, הם רוצים מדינה. פתאום קם אדם בבוקר ומרגיש שהוא עם. זכותו, לא?! — לא. זכותו להיות אזרח שווה זכויות. זכותו להשתייך לאיזה מועדון שירצה. אבל אסור שזכויות של קבוצה יסרו חינויות של פרט, ואם הדמוקרטיה מסוגלת להשליט על עצמה גם היטלרים, לא נותר לנו אלא להציבה במקום השני, אחרי עקרון הליברליזם; אין "עם חופשי"; יש רק אדם חופשי. ■

הזו, כאילו שהיא מתרחשת מעצמה. אבל המציאות נבנית בכל רגע מאמונות, מפחדים, מדעות; היא חיה כאן בינינו, בין מצדה לאושוויץ, בין ג'יהאד לדיר-יאסין, ובסופו של דבר, בין ספר יהושע לסורה פאתיחה.

אז מה עושים אתם, ריאליסטים שנפשם יפה? חושבים במיקרו: הילדים רבים — נפריד ביניהם. יהודים הנה, ערבים הנה. הי, אתה שם, תלך מהר לטור שלך. אבל אני לא הולך לשום טור. פשוט, לא יכול לעצום את הכתובת שעל הקיר; הגראפיטיים של המחור נמצאים בכל מקום: על כותלי הישיבות ועל צריחי המסגדים, על קירות המועצה של אוס-אל-פאחם, ועל הטלאי המאוגרף והצהוב של נערי כהנא. בבקשה, תושיטו יד למי שיטרפו אותה, אבל אחוות לאומית השמאל לא תקום. גורלו של עראפאת נחרץ מכבר; העתיד שייך לחומיינים, ותושבי הגדה עתידים להתגעגע בלב נשבר לסגנון הדיכוי הישראלי.

ואז — מה? מה יעשו היהודים כשיישארו להם רק יהודים להסתכל עליהם מלמעלה? אם לא יגור הזאב עם הכבש, שוב נדרוף, נשיג, נחלק שלל; ואם כן יגור — תהיה לנו סוף סוף מדינה יהודית כמו שצריך. הקלירקאליות איננה המונופול של בני הדוד, ויהודה לא לעולם תשב. היא תקום. החומיינים הקטנים שלנו גדלים, והם עוד יראו לנו מי הוא יהודי; זה רק עניין של זמן. הם לא משחיתים מילים; הם פותחים מוסדות חינוך. אז אני לא מציאותי, אבל לא מוכן למכור את חיי

כמו שכבר אמר אריסטופאנס, "המולדת היא כל מקום שבו טוב לך", והמדינה הזאת היא פחות ופחות מולדתי. מולדתי הולכת ונעלמת. עמים כובשים אותה, לוחמי דת נוגסים בה, סיסמאות מחרישות את קולה, החדשות מוקרנות על פניה. אבנים וכדורי פלסטיק. ישראלים, פלסטינים, יהודים, מוסלמים, נוצרים; מתי כבר ילכו — כל אחד לקלאב שלו, ויעזבו אותי לחיות את חיי? לא רוצה לבנות את בית המקדש השלישי. לא רוצה להסיר מאל-אקצה את חרפת הכיבוש. אין לי שום דבר נגד הגירה מאוסטרליה ואני לא רוצה להכריח את יהודי רוסיה להגר דווקא הנה. לא רוצה מדינה פלסטינית. לא רוצה מדינה יהודית.

תנו כבר לצאת מן המאה ה-19: איפה כתוב בתעודת זהות של בנאדם "יהודי"? אתה גר בצרפת? — אתה צרפתי. אתה גר ביוגוסלביה? — אתה יוגוסלבי. בבית אתה יכול להיות יהודי או הונגוטי, אתאיסט או קתולי, כריסטיני או קרואטי, או גם להצטרף לרוטארי או לבונים החופשיים כלי להפריע לאף אחד אחר. כל אחד והמועדון שלו. בבקשה, תקרא על תולדות היהודים, תלמד גמרא, תאכל תפוח בדבש — מה שאתה רוצה. דווקא נחמד, ההובי האתנוגרפי הזה, אבל לא כתור מסגרת לחיי-היום היהודים, מחר הפלסטינים, מחרתים החברה להגנת הטבע. די. נמאס כבר לחיות במאה ה-19. אל תספרו לעצמכם על אביב העמים, תנו לנו את אביב האדם. עכשיו תגידו "אתה לא מציאותי". תגידו, תגידו. כאילו שלכם אין חלק ונחלה במציאות

לימודים אחת נסעה ללמוד באקדמיה לאמנות ברומא. לימודיה נמשכו בברלין אליה נסעה ב-1923 לשלוש שנות לימוד בקונסטגור בהשוליה ומשם לפריס, בה השתלמה בבוזאר שלוש שנים נוספות. היא זכתה פעמיים בפרס דיונגוף (1944, 1957) ובשנת 1986 זכתה בפרס ישראל. חייה של בתיה לישנסקי קשורים קשר הדוק עם התחדשות עם ישראל בארצו. ואכן, הדפדוף בספר, על דיוקנאות אנשי השומר, סופרים ומנהיגי הישוב, כמוהו כדפדוף בין דפי ההסטוריה של ראשית ההתישבות היהודית בארץ ישראל.

היהודי נמלט עם ספרי התורה, עץ בורמה, ברונזה

רגישות זהירה

בתיה לישנסקי; ערכה והביאה לדפוס אריאלה אפשטיין משרד הבטחון — ההוצאה לאור; תשמ"ח 1988

בספר כונס מכלול יצירתה של האמנית בששים וחמש שנות עבודתה כפסלת: 213 פסלים, בתוכם 12 אנדרטאות שהקימה ברחבי הארץ ו-100 דיוקנאות. כמו כן מכיל הספר רישומי דיוקנאות בפחם. ילידת רוסיה (1900), הגיעה ארצה עם אמה כהיתה בת עשר כדי לבקר את אחותה רחל (ינאית בן-צבי) ובעקבותיהן עלו האב ושתי האחיות שרה ותמר. כל אחד מבני המשפחה רשם פרק רב רושם בתולדות ההתישבות החלוצית וההגנה בארץ ישראל: האב מאיר יונה הפך מחנווני לעובד אדמה, האם שושנה לימדה ריקמה ב"בצלאל", האחיות רחל היתה ממייסדי "השומר", האחיות שרה היתה אחות והקדישה את חייה לטיפול בנזקקים ובחלוצים קודחים והאחות תמר עסקה הן בעבודה חקלאית והן ברפואה עד שעזבה את הארץ.

בתיה לישנסקי היתה חניכת המחזור הראשון של "בצלאל" ובתום שנת

הדיוקנאות

במהלך שנות פעילותה האמנותית נשארה בתיה לישנסקי נאמנה לפיטול האקדמי, הסיפורי, בפסלי הדיוקנאות הרבים שיצרה בהם הנציחה את דור המייסדים, מנהיגי היישוב ורבים אחרים. דיוקנאות אלה מפוסלים בריאליזם המוסר את פרטי הדמות בדיוקנות רבה, ומאחדים מהם קורנים כוח רב ועוצמה דוגמת ראש אם הפסלת (1933) או ראשו של יצחק בן-צבי (1955), עליו קבלה את פרס דיונגוף ב-1957. ראש האם מחוטב בקפדנות, תווי פניה מגלים נחישות אופי ורוח רצון ורזונם מרמז על סגפנות נזירית. הצוואר הדק נושא בגאון פנים רבי הבעה שארשתם גאה ואצילית. דיוקנו של הנשיא בן-צבי הוא רישום מרגש בחומר. הפנים מהורהרים, מכונסים בעצמם וחוט של עצב משוך עליהם. כל תו מעוצב בזהירות ובקפידה: קמטי המצח, החריץ העמוק בין גבות העיניים, העיניים העייפות שמבטן נראה כמרוכז בנפש פנימה, הפה השמוט קמעא. זהו דיוקן פסיכולוגי המעביר באמצעות החומר הרבה מעבר למאפייני החיצוניים של הדמות. ראשים מפוסלים רבים אחרים שפיסלה האמנית נותנים מסרים ריאליסטיים נאמנים לאופיין של הדמויות ומשמשים בחינת תיעוד הסטורי של תקופה הרואית ובמידה רבה תיעוד של בני משפחתה, חבריה וידידיה של הפסלת.

אנדרטאות

מפעל-חיים חשוב של הפסלת הוא אנדרטאות הזכרון מאבן שיצרה בכל רחבי הארץ. אלו נוצרו כתגובה על ארועים בתולדות האומה (פרעות אוקראינה, אנדרטת השלושה בעינת, אנדרטת חולדה, אנדרטת השואה והתקומה בנצר סיני, לזכר הבנים ככפר יהושע ועוד) והמעורבות הרגשית העמוקה של האמנית מוצאת בהן את בטוייה בפאתוס הרב בהן מפוסלות הדמויות, בהבעות הפנים האקספרסיביות ובתנועה המבקשת להביע אימה וחרדה ("פרעות אוקראינה"), שמחת חיים ("ההורה") או כוח ועוצמה מתפרצת ("לזכר הבנים", בכפר יהושע, בית-קשת וכדורי). אלו יצירות פיגורטיביות, מונומנטליות והרואיות, אפיניות להזדהותה המלאה של האמנית עם מושאי יצירתה.

כתבליט האבן "פרעות אוקראינה" (1955-1957) מתוארת קבוצת יהודים הנמלטת מפני הפוגרום. במרכז הקבוצה דמות יהודי עם ספר תורה כידו (מוטיב החוזר גם בפסלים אחרים של האמנית) אותו הוא מנסה למלט עמו ודמות צעיר המפנה פניו לאחור ומניף את אגרופו הקמוץ בהתרסה. פנים צעירים ונחושים אלה, כמו גם התנועה הנגדית של גופו מנוגדים בעיצובם לפני הפליטים עטופי היגון, וחרדה גדולה, פיותיהם פעורים באימה והם נמלטים צפופים וקרובים זה לזה קווים אלכסוניים ומתפתלים משתלחים לכוון הבריחה כמו היו לשונות אש המסמלות את הבעירה, ויוצרים את הדינמיות והתנועה שבתבליט. העיבוד המחוספס של המשטחים והדמויות תורם אף הוא לאקספרסיביות של הדראמה המתוארת. באנדרטת האבן "ההורה" (1946-1947) משתמשת האמנית שוב בקווים אלכסוניים

הפסל בז'וזינסקי

ילדה והיהודי את ספר התורה. ברצונן למלט יקר זה הן הודפות אותו ואת עצמן קדימה. פני האם כמעט ואינם נראים אך עיניה המכווצות בכאב ובפחד מגלות את המתחולל בקרבה והקפל האלכסוני היחיד בגלימתה חושף את הצער הרחב והמהיר של מנוסתה. בפסל היהודי הנמלט מועברת תחושת המנוסה בשולי האדרת המתבררת כרוח ובקו האלכסוני של רגליו המוטות קדימה. הפסל יוצר רושם של כובד רב ומאסיביות, כאילו כבד עליו המשא עד מאד, לא בשל כובדו הריאלי אלא בשל גודל האחריות. פני היהודי הצמודים לספר באהבה מגלים יגון אינסופי אך גם נחישות עצומה למלט את היקר לו מכל. בחביקה אמיצה זו הוא הופך לאחד עם ספר התורה. זוהי אחת היצירות המרגשות של האמנות. ניכר שהספר הוכן ביד אוהבת ובהרבה רצון להנציח את יצירתה של בתיה לישנסקי כמו גם את סיפור חייה, אולם הרצון לתפוס את המרובה הוא בעוכריו. אין זו מונוגרפיה אמנותית מובהקת. מוטב היה לוותר על החלקים ההסטוריים דידקטיים המספרים את סיפור חייהם של האישים שדיוקנאותיהם מובאים בו ו"תקציר" השואה הפותח את הפרק הדן ביצירות האמנות בעקבות השואה מיותר ומקומם.

פורמט הספר מהודר, הלוחות בהירים ונאים, הטקסט כתוב עברית ואנגלית אך אינו נקי משיבושים ואי דיוקים בתרגום לאנגלית. ראוי היה שבספר כזה תיעשה עבודת הגהה ראווה לשמה. עם זאת, יש לברך את מי שיוס ונתן יד להוצאת הספר לאור. אין ספק כי האמנות ראויה לו מזה זמן. ■

אנדרטת הגיטאות

תמר מרכוס

שלמה טנאי

בטיילת מול יפו

הלילה רטטו אורות יפו,
רצדו ממקום למקום;
אחוזי תנוזית נראו מתל-אביב,
מטיילת החוף, בצרוב היום.

הרקדו האורות עצמם
או אדי השירב השורופים
הרטיטו אותם, מטילי-חרדה?
או החלה יפו לנוע פלה?

היא היתה פה קרובה,
עוד יותר מתמיד נוגעת;
ואכן החלה זעה, מתנועעת
אל עבר טיילת החוף התמימה.

העולם ישפנה. הרוח תחליף הרפכה.
תחלפו מקומות, אנשים יחפשו
אדמה מתפתם, לטעמם
ויצטרכו ללמדה מחדש, ככהבראם.

האם מסיעה הרוח את יפו
פהשיט אניה ממקומה?
לטיילת באו לנשם אור,
אנשים המבקשים קצת שלווה.

פה ושם כריך משכיב זקנים.
על החוף משתעשעים פלבלבים,
זוג צעירים מתגרים לאהבים, —
הם אינם חשים שמתחלפת אדמה.

המפסידים

יש שבניהם מתחילים למפר:
אגרטל סיני. פמוטים משכבצים.
טבעת של סבא. פיל שנהב.
מפסידים את העבר.

יש שבניהם מפסיקים לזכר:
ימי רעב ואדמה. מדוע. לשם-מה.
את המתים. והמתים בלא-עת.
מפסידים את העבר.

להשגת אפקט של תנועה. התנועה של שלשת הגופות המאוחדים כאקט דינאמי של ריקוד הסוחף אותם יחד מותירה גם מקום לבטוי אישי לכל דמות אינדיבידואלית. באופן פלסטי מובע רעיון זה באמצעות שחרור הדמויות מבסיס וגב אחד המאחד אותן (כמו הריקוד) ובנייתן כתבליט עמוק הפורץ מתוך האבן. כל דמות מביעה עצמה באופן שונה בחווייה המאחדת של הריקוד.

באנדרטת כפר יהושע "לזכר הבנים" (1949-1953) השקיעה האמנית כח יצירה עצום: בחיפושים אחר חומר מתאים, בהעברת האבן הענקית למקום ובעבודה מאומצת משך שנה ומחצה. נראה כי את ליבה השקיעה בקומפוזיציה מורכבת זו המכילה חמש דמויות אנושיות: ארבעה בחורים ואשה צעירה. ארבע דמויות נמצאות בתנועה קדימה, אל עבר מטרה הנמצאת מחוצה להן ודמות אחת פונה לאחור. קיים מתח מתמיד בין תנועה לתנוחה, בין עוצמה פורצת הדוחפת קדימה לבין הרגליים הנטועות בחוזקה באדמה, בין המשיכה המתבטאת בפניית הגוף ובמבטי בעיניים אל עבר מטרה לא נודעת לבין הפנייה לאחור כבטוי לקושי הפרידה או כסמל הקשר עם הבית, עם העולם המוכר. הקצב הנוצר ממתח כוחות מנוגדים אלה יוצר קבוצה פיסולית מרשימה בכוחה ובחיוניותה.

פסלים אישיים

מלבד עיסוקה המתמיד של האמנית בנושאים לאומיים, גילפה בעץ ולשה כגבס דמויות פיסוליות רבות המבטאות רחשי לב ונושאים כלליים. יצירות שיערה בתקופת לימודיה בברלין (מסוגלות כ"מיניאטורות" בספר) מאופיינות במימדיותן הזעיריים מחד גיסא ובאקספרסיביות הרבה שלהן מאידך גיסא. ניכרת ברבות מהן השפעת הפיסול האקספרסיוניסטי הגרמני: השימוש בעץ כחומר ליצירה, הדמויות הבלתי מוקצעות, נעדרות פרטים אינדיבידואלים המביעות באמצעות פיתולי הגוף והתנועה מצבי-נפש סוערים, ההיצמדות לכן והשחרור של החומר ממנו באמצעות התנועה. ביצירות קטנות מימדים אלה דוגמת "הנאבק", "עצב", "צעקה", כוח אקספרסיבי רב אם כי לא נעדר פאתוס. "עצב" הוא פסל עץ לבנה שמימדיו זעירים. הוא מתאר דמות, נשית ככל הנראה, שרועה על גבי משטח, ידה האחת תומכת ברצפה והשנייה מושטת לפנים, פלג גופה העליון רכון כלפי מטה. לא ניתן להבחין בפרטים של פני הדמות ותחושת העצב אותה היא מבטאת מושגת באמצעות תנועת הרכינה וההתכנסות כמו גם באמצעות הקווים המאורכים יתר על המידה: אורך הידיים והרגלים איננו טבעי ותורם לתחושה המלנכולית. הרכנת הראש מבטאת את יגונה של הדמות והגילוף הגס, ההיצמדות לכן, התנוחה המאוזנת והכובד שבתנוחה זו מביעים באופן אקספרסיבי את מצב הנפש המיוחד, הופכים אותה מדמות אינדיבידואלית לבטוי סימבולי של עצב. באמצעים דומים מושגת ההבעה בפסלון "הצעקה" מאותה תקופה. דמות אנושית עירומה עומדת ברגליים פשוקות הנטועות באדמה, גופה מתעוות, ראשה מורם כלפי מעלה וזרועותיה מורמות בתנועה מתריסה ורכת-כאב כלפי העולם, כלפי כוח טמיר כלשהו.

יצירה שנקשרו לה כתרי שירה ליריים מאת המשוררת רחל והמשורר אלכסנדר פן היא "הרצון לשחרור": מיניאטורה המתארת אווז כפות שגופו מתפתל במאמץ להשתחרר. יצירה זו מתעלה מן הסיטואציה המקומית, האנדוטית, ומקבלת מימד אוניברסלי של שאיפה לשחרור מיסורי קיום מכבידים. ביצירות רבות אחרות ניכרת השפעה חזקה של רודן, בנושאים ובטכניקה: "בלזאק" "טורסו", "התעוררות" מצד אחד והנטיה להשאיר גושי חומר בלתי מעובדים שהראש או הגוף צומח ומתנשא מהם מצד שני (אנדרטת חולדה "עבודה והגנה"). "החולמת" משנת 1942 מגלה השפעה של ברנקווי ("המוזה הישנה" 1906).

פסלי עץ

תבליטי העץ והפסלים המגולפים משנות הארבעים שנוצרו בעקבות השואה, מגלים שוב תווי היכר אקספרסיוניסטים מובהקים: "אם וילד נמלטים", "פליטים", "רצון לשחרור", "יהודי נמלט עם ספר תורה" ואחרים מזכירים במידה הרבה את פסלי העץ האקספרסיביים של הפסל הגרמני ברלאך בעבודה המיפסלת, בתנועה הפורצת קדימה ובמאסיביות הגוף. "אם וילד נמלטים" ו"יהודי נמלט עם ספר תורה", מ-1945 הם שני פסלי עץ המתארים דמויות דומות זו לזו: שתי הדמויות כבדות ומאסיביות חובקות בידיהן בחוזקה ומאמצות אל ליבן את היקר להן מכל, האם את

רִיזְדֵה־ז'אניירו

בין אגדה רחוקה ומציאות קרובה

מרדכי אבישי

אפשר שלא אחדש הרבה אם אומר שבעיני רבים בראזיל היא אגדה, גם כאשר הם יודעים שזו ארץ של "בשר-ודם", ממשית מאד, משתרעת על פני שטח ענק, גדולה כמעט כמו כל יבשת אירופה, בעלת אוכלוסייה של מליוני עניים מרודים, המתגוררים ב"פאוולאס", ב"סלאמס", המסירים מעליה לא אחת את מעטה הרומנטיקה והקסם. מדינה שיש בה התפוצצות אוכלוסין, שמשתוללת בה אינפלציה שנתית של 700 אחוז ומעלה, שתמיד מאיימים עליה משטרים צבאיים מתחלפים, שהקנוואל השנתי המפורסם שלה בא גם לפרוק מועקה של עם שאוצרות אדמתו אינם מנוצלים דיים ושיופיו המדהים של טבע ארצו הוא טוב, לפי שעה, למשיכת תיירים והרב הפחות להעלאת רמת-החיים ואיכות החיים של תושביה. כל אלה עובדות ידועות. ואף-על-פי-כן, אנו נושאים בלבנו, מילדות את זכר האגדה הבראזילית, המפעיל תמיד מחדש את הדמיון ומתקשר בנהר הקסמים אמאזונס, בסיפורים על יערות-עד, על שבטים פרימיטיביים אכזרים בג'ונגל, על החי והצומח הטרופי, על שגעון הזהב שנשטף בנהר ונתגלה בכמויות באדמה ובהר. אגדה זו היא חלק מחלומותינו על מה שמצוי מעבר לאופק המסתורי, אולי מעבר להררי-חושך, והרי בין כאן לשם יש שזהב-החלום מתפורר ומתפורר מעוצמת המכה של ההתבגרות וההתפכחות.

השוני המבין את עצמו

וכאשר נחת המטוס בריו-דה-ז'אניירו והמכונת הסיעה אותי מנמל-התעופה למרכז העיר, לקופאקאבאנה הנודעת, היה על האגדה שבלב להתמודד עם אותו מראה-עיניים הנגלה לפני, להשתלב במציאות עכשווית מאד ופרוזאית, "הנשפכת" בחוץ בריאליות כזכזכית, וכמו, לא-רלוואנטית.

בדרך מנמל-התעופה — פרוורים עלובים, שכונות של דלות והזנחה, הרבה כיעור אורבני וכתובות הגראפיטי שזועקות מקיר. מלוא גובה הקיר מקושקש (איך מגיעים הכותבים לגובה כזה?) אם הקיר מסוייר בלבן, הכתוב בצבעים כהים, ואם הקיר כהה, הקשקושים הם בצבעים בהירים בהתאם. מה כתוב? לא חשוב, לעתים אין אפילו אותיות ומלים, אלא רק קווים וסלסולים להנאתם של "המציינים"...

והלאה מתחילים להיתגלות המראות הקסומים של ריו-דה-ז'אניירו, בעיקר מראות טבע אך גם מעשה אדם, שדוגמתם אין בשום מקום אחר, לא בארץ אחרת ולא ביבשת אחרת, והם מרכיבים פסיפס חדי-פעמי, פאזל מורכב ומנומר. עיר של ים ועיר של הר, הבנויה סביב מפרצים ואגמים, עיר שבתוכה צומחים יערות, חורשות וגנים, שבה מקפצים ברעש גדול מפלי-מים. קופאקאבאנה הוא עדיין, לדעת רבים, חוף-הרחצה הציורי והיפה ביותר בעולם. מההרים והגבעות הצומחים כאן מתוך האדמה ומתוך המים והם כחיצים כרסתניים שנורו אל השמים, פאזל-ה-אסוקאר, קורקוואדו, רדו-דה-דאוס, מתגלה תמונה עוצרת נשימה של מפרצי-האוקיאנוס התכולים או

מי שנחשב לגדול סופרי בראזיל, אולי ראשון הקלאסיקונים של הספרות הבראזילית — מאשאדו דה-אסיס, שכתב רומאנים, נובלות ויצירות פרוזה אחרות, מהם תורגמו לעברית "זכרונותיו של מת", "רופא-הנפש" ועוד סיפורים, האוצרים נסיון להעמקה פסיכולוגית בכלים ספרותיים כמור-מודרניים. אך דומה שהשונה בבראזיל ובעמה זכה להבלטה מיוחדת דווקא בסיפור פשוט ובלתי-יומרי כמו "לילה של אדמירל".

המספר, ששמו המלא הוא ז'ואקים מאריה מאשאדו דה-אסיס, שנולד בריו-דה-ז'אניירו ב-1839 במשפחה של כובסת פורטוגלית וצבע בן-תערוכת ושהחל את דרכו כאוטוידאקט, לא התכוון אולי ב"לילה של אדמירל" אלא לספר סיפור לשמו על המלח דאולינדי שמתאהב במולטית צעירה, ג'נובכה, למענה הוא מוכן לערוק מן השירות על סיפונה של אניה, היוצאת למסע הדרכה ארוך, ולהימלט לפינה נידחת כלשהי בעולם. אלא שהשניים נמלכים בדעתם ומחליטים שלא לסכן את עתידם במעשה פזיז, והם נוטלים על עצמם את ייסורי הפרידה למשך עשרת חודשי המסע הימי. דאולינדי יוצא למסע אחרי שאהובתו הבוכייה נשבעת לו שבועת-אמונים ואחרי שנחתמת ביניהם הסכמה שבקדושה לאורה של האהבה הגדולה. בדרכו, בסוכבו עולם, בנמלים השונים, הוא פוגש נשים נאות, בנות אומות וגזעים שונים, אך לבו נתון לג'נובכה, הוא חולם עליה ומקיים את שבועת-האמונים שלו. כאשר מסתיים סוף-סוף המסע והוא חוזר אליה, אין הוא מסוגל להאמין לעובדות: בהיעדרו הכירה ג'נובכה רוכל בדים, היתה אוזן לדברי אהבתו והלכה אחריו לבקתתו שעל חוף הים. לבקשת ההסבר של דאולינדי היא מגיבה בכך שכיום היא אוהבת את הרוכל ואינה מוכנה להיפרד ממנו. ומה עם הבטחתה הקדושה, הרי נשבעה באלוהים? אמנם כן, היא האמינה בשבועתה, היא אהבה אותו בשעת השבועה, אך זה היה אז. עכשיו השתנה המצב, רגשותיה השתנו והיא אינה יכולה להתגבר על אהבתה לרוכל ואינה רוצה לפגוע בו.

ג'נובכה אומרת את כל זאת בכנות ובמעין תום ילדותי, הפורקים את נשקו של הגבר הנבגד והנסער, ומותירים אותו חסר-אונים ואובד-עצות. הוא מגיש לה מתנות, שקנה בחסכוניותו המעטים בנמלי הים; היא מקבלת את המתנות בשמחה, מתקשטת בהן כאשר האוהבת להתגנדר, אך אינה משנה את דעתה ואינה מכיעה כל נכונות לשוב אליו. הוא מאיים עליה, שיפגע בעצמו, שישלח יד בנפשו, והיא מרגיעה אותו, מדברת אל לבו שלא יעשה שטויות, כי את הנעשה אין להשיב.

ואתה חושב על הסיפור ונוכח מעל לכל ספק, שעולמה הנפשי של נערה בראזילית זו הוא עולם אחר, בעל יסודות ראשוניים, קמאיים, שאין לו ולא כלום עם נורמות-המוסר האירופיות, אשר נכפו או הועברו לחלקי תבל שונים. גיבורת "לילה של אדמירל" הולכת אחרי צור-רגשותיה, אחר נטיות-לבה, והיא מפרה בטבעיות רבה את ההתחייבות לנאמנות, מחליפה נאמנות בנאמנות אחרת, אהבה באהבה, לא בהתאם לשבועה שנתנה לפניו אל ואדם, אלא בהתאם לקול הטבעי, הבוקע מתוך פנימיותה ומכתיב את התנהגותה.

אישהאבן המוכן למחוא כף...

אי-אפשר לשהות בריו ולא לראות מקרוב, ממש לגעת ביד, בפסל הענק של ישו הנוצרי, סמלה של העיר, הניצב על הר קורקוואדו ופורש ידי-נפילים על-פני כל העיר, על-פני האוקיאנוס ומימיו המתפתלים בין איים וגבעות כמו בפיוורדים, על פני הבאים והיוצאים. כרכבת-ההרים עולים לקורקוואדו, שגובהו 704 מטר ומשם מטפסים

מפזרי-הקצף כמו פלאמנגו ובוטאפאגו. ונראה שהבראזילים הראשונים היו אנשים בעלי דמיון ויזואלי מפותח, כי הם העניקו לגבעות העוטרות את העיר, לאותם יצירי טבע העשויים מאבן ועפר, שמות אגדיים-מצלצלים: הגיבן, אצבע-אלוהים, ראש-סוכר, האלמנה, הענק הרדום, הכלב, האחים.

פסלו של ישו בקורקוואדו

אתה נוסע ומהלך בעיר בפחד גדול. הכל מזהירים אותך מפני השודדים האורבים לך בכל פינה לאור יום. כיצד מתיישבים הנופים החלומיים של ריו עם הגנבים הרעבים או המסוממים השולפים סכינים ואקדחים ומאיימים בפגיעה ובמות אם לא תיתן להם את כספך ואת דברי-הערך שברשותך? לא, אין שני אלה מתיישבים ומתקשרים, הם חיים כשני עולמות זה לצד זה וזה כנגד זה, כדבר והיפוכו.

אתה מהלך בעיר האגדה חרף החשש והפחד, כי אינך יכול להינתק ממראותיה, בין היתר מראות של צמחייה טרופית וצמחייה אירופית בצבעי ירוק וכתום חזקים ומסנוורים כמעט, המתפרצת בחצרות של בתים ובמדרכות של רחובות, של מבנים מודרניים הבנויים על-פי מיטב המסורת של האדריכלות הבראזילית הנודעת לתהילה. אינך יכול להינתק גם מן הקסם שמשרים עליך הממדים הגדולים, הריחות והצלילים, בהם צלילי הסאמבה הבוקעים מבתי-הספר לסאמבה, הפזורים לרוב בפרוורים.

אך יותר מכל עז רושמה של השונות בכל אשר אתה רואה, שומע וחש בריו-דה-ז'אניירו ובבראזיל, המוצאת ביטוי באורח-חיים ובאורח-מחשבה, במהות-הדברים, בתוכנם של יחסים, בראיית-העולם לעומת כל שאנו מורגלים בו וחיים עמו כדבר מובן-מאליו זה דורות. והשונה כל-כך, עד-כדי להפתיע ולעורר מחשבות על אותה יבשת, אותה ארץ ואותה עיר רחוקה, בה נוצרה תערוכת לאומית-אנושית של אינדיאנים, פורטוגלים-אדונים ופורטוגלים-פשוטי-עם, צאצאי-יהם של עבדים כושים, שהובאו ככולים בשלשלאות לעבוד במטעי-הקפה ובמטעי-הגומי של בראזיל. מהגרים מכל קצות עולם, מאיטלקים ועד יהודים, כל אלה בלוויית התחושה שאתה נמצא ב"צד השני של כדור-הארץ" ועם-זאת שהעולם הגדול והזר כמו התקרב אליך, הצטמצם, והוא מעתה מוכר יותר, ב"הישגיד".

סיכור פשוט — ואיניי

עולה בזכרוני בעקשנות חוזרת אחד מסיפוריו של

ב-200 מדרגות ומעלה אל הפסל. במקום מצטופפים המוני אנשים, תיירים לרוב סביב הרבה דוכנים למכירת מזכרות המציעים את מרכולתם הזולה.

הרעיון לבניית הפסל נולד ב-1922, כאשר בראזיל ציינה 100 שנה לעצמאותה. אך עד לתחילת הבנייה עברו חמש שנים ועצם הבנייה ארכה עוד כמה שנים: הוא נחנך ב-1931, בתקופת שלטונו של הנשיא וארגאס. חומרי הבנייה הועלו אל הפסגה ברכבת-ההרים, הקיימת זה יותר מ-100 שנה. רוחב מוטת ידיו הפרושות של ישו המפוסל הוא 28 מטר, גובהו 30 מטר והוא מוצב על כן שגובהו 8 מטרים. לפני 60 שנה לערך עלתה בנייתו (מאבן גרניט) 2500 דולר שהיה אז סכום נכבד ואילו כיום, בחסדי האינפלציה הוא מעלה גיחוך על שפתינו. את ישו אבן זה ניתן לראות מכל פינה בריו, ביום לאור השמש הבוהקת, ובלילה מואר בזרקורים.

קאריוקה הוא כינוי נפוץ מאד, שהודבק לבן-העם של ריו שהפך לשם נרדף לעצלן קל-דעת שאינו אוהב להתאמץ ומבלה את זמנו באפס מעשה. בכדיחה ידועה נשאלת השאלה מדוע ידיו של ישו בפסל שבמרומי קורקואדו פרושות לצדדים. תשובה: כדי להיות מוכן, ללא שהייה למחצית-כף ברגע בו יראה קאריוקה אחד שמתחיל לעבוד...

מקורקואדו אפשר לשוב למרכזים המהודרים של ריו, לרובעי איפאנמה וקופאקאבנה. בכביש המתפתל ביער בראזילי, פלורסטה דה טיזוקה, ולהתעכב ליד מפל-מים עליו ורועש, ששמו בפורטוגלית קאסקאטיניה והוא שוטף סלעים מבריקים בין העצים; מכאן ניתן לחזות לא רק באיצטדיון הכדורגל מאראקאניה, הנחשב לגדול ביותר בעולם (יש בו מקומות-ישיבה ל-200 אלף צופים), אלא גם בבקתות העניים שעל הגבעות ובשטח המישורי הרגליהן. מספרים לי כי ב"סלאמס" אלה, המהווים חלק בלתי-נפרד מתמונתה של ריו-דה-ז'אניירו, נולדים וגדלים רבים משחקני-הכדורגל המהוללים בארצו של פלה, וכן רבים מרקדני הסאמבה הבראזילאית. אגב, למבקשים לראות ולשמוע סאמבה בארץ-הסאמבה, מציעה ריו הצגות-ענק לילות בנוסח אמריקני, "פלאטאפורמה", בהשתתפות עשרות ואולי מאות רקדנים, זמרים ונגנים, ובהם גם רבים מן הלומדים, המשתלמים והבוגרים של בתי-הספר לסמבה המופיעים בתלבושות-פאר צעקניות לטעמנו. שלל צבעים המקושט לעתים בנוצות, בשרביט, ברמחים והם מצליחים לסחרר הכל סביבם ואפילו להרקיד חלק מן הצופים.

עוד מן הייחוד הבראזילי — שייט בספינה לאיים הטורפיים באוקיאנוס האטלאנטי, מרחק 150 — 200 קילומטר מריו. ספינה המפלטת דרכה בין עשרות איים קטנים וקטנים פחות, עמוסים בצמחייה סבוכה, ככתמים של ירוק כהה על-פני משטח המים הכחול. אתה יורד באי בשם ז'אגואנו. ליד הרציף הקימה חברה מסחרית מסעדת-גן, בית-קפה, חוף-רחצה ושירותים. נערות שחומות בלבוש אופייני מקבלות את פני הבאים, תולות על צווארם מחרוזות-נייר, ולתוספת אווירה — שני תוכים רבי-צבעים וארוכי-נוצה, קוף, סככות של קש. מגישים לאורחים מזון מקומי בכמויות אדירות, תבשילים מהבילים, הרבה בשר, אגנס, ממאה ומיני פירות דרומיים שעין לא ראתה כמותם, ומאיצים ככולם לאכול עוד ועוד, בלא מידה, כאילו אסור להותיר את שולחנות העץ ריקים...

אך כל אלה בשטח הרציף בלבד, ברצועת-חוף צרה. כמה מאות מטרים מעבר לזה צמחייה טרופית עבותה הממלאה את מלוא האי, המטפסת למעלה אל מרחב בלתי-ידוע, הרומז על מיסתורין. אין דרכים, אין כביש, הכל נשאר שם

הלכי'חח חדשים

כפי שהיה לפני שנים רבות. כמעט בראשוניותו.

יהדות בראזיל אינה קטנה במספרים, גם אם במספר שנותרה אין היא מן הוותיקות שבקהילות ישראל. כמה יהודים יש בכרך כריו? בפי כל אחד מבני הקהילה מספרים שונים, אך אם לסכם יש להניח שמספרם נע בין 30 ל-40 אלף. המסורתיים שבהם מאוגדים ב-24 בתי-כנסת, רובם הגדול משתייך רשמית לזרם האורתודוקסי. אך דווקא בית-הכנסת הקונסרבטיבי, אשר נוסד בידי יוצאי גרמניה שהיגרו בזמנו לריו ונמצא ברחוב גנרל סבריאנו, הוא המושך אנשים צעירים. הקונסרבטיבים הקימו קהילה מאוהגנת היטב בשם "איגוד דתי יהודי" — אר"י, פיתחו תנועת-נוער פעילה, הכניסו אורגן ומקהלה לבית-הכנסת וכאמור, צעירים ונצגיי דור-הביניים מוצאים עניין בחדש שמביאה עמה קהילה זו. הדעה היא כי מחצית המתפללים והחשים צורך לבקר בבית-כנסת קשורים כיום לקונסרבטיבים, המשתבחים בהישגים לעומת האווירה המיושנת האופפת את רוב האורתודוקסים, הקרובים לחרדים בעלי הקפוטות.

ביקרתי בבית-הכנסת הספרדי "בית-אל", לא הרחק מאוניברסיטה אטלאנטיקה — המרכזית בקופא קאבאנה, אליו צמודים מרכז קהילתי, מועדון לפעילויות, לרבות קורסים לעברית וליהדות ומרכזיה פדגוגית. ואם-כי בית-הכנסת אורתודוקסי, אין מקפידים בו על כל הכללים. גברים ונשים לדוגמא, יושבים יחד בתפילת-השבת.

אחד האישים היהודיים המעניינים בריו הוא לואיס שור, אדם חם ונבון, דובר עברית רהוטה. קבלן בעל מעמד כלכלי וחברתי מכובד מאד, העובד עם שני בניו ומשמש יו"ר איגוד הקבלנים בעיר ובאזור. בעבר היה פעיל בענייני חינוך יהודי, איש המגבית — תורם ומתרים, איש הבונדס, וכיום יו"ר האגודה של ידידי אוניברסיטת תל-אביב בריו. בתו, היושבת בישראל, נשואה לאחד מחברי להקת "הכל עובר חביבי". שור היה מקורב ל"השומר הצעיר". "גם עכשיו יש שחושבים אותי לאיש "השומר-הצעיר" ואיני מוצא לנכון להכחיש זאת", הוא אומר לי. אחותו החיה בארץ היתה משך שנים חברת קיבוץ סער. מפיו ניתן לשמוע פרטים וניתוחים מאלפים על יהדות בראזיל, ובפרט על יהודי עירו, ריו.

יש בעיר, עפ"י דבריו, שישה בתי-ספר יהודיים, בהם לומדים למעלה מ-4000 ילדים ובני-נוער, כרבע מכלל התלמידים היהודים, בגיל הגן, ביה"ס היסודי והתיכון. בולט בין בתי ספר אלה בית-ספר "ליסין", אשר מספר תלמידיו עולה על 1000. שניים אחרים הם "אליעזר שטיינברג" ו"שלום עכשיו", שהיו פעם בעלי השפעה בונדיסטית, אפילו קומוניסטית. עכשיו הם בתי-ספר יהודיים-עבריים לכל דבר. רוב המורים בכל בתי-ספר אלה אינם יהודים. ומה מצב לימוד העברית? למרבה הצער אין הילדים אוהבים ללמוד עברית, אין הם קולטים את השפה, היא מכבדה עליהם. יש אף הטוענים כי היו מקרים של עזיבת בתי-ספר יהודיים בשל לימוד בלתי-יעיל ומקשה של הלשון העברית.

כאשר ליהדותם של היהודים, גם כאן אתה שומע את הסיפור הידוע: 30 אחוז ויותר נישואי תערובת, בני-הזוג הלא-יהודים אינם רואים עוד צורך להתגייר, הודר הצעיר מתרחק מהיהדות, ההתבוללות הגוברת מסכנת את הקיום היהודי... ואולי כאקורד אופטימי מעט יותר מספרים לי על קשרים הדוקים שמקיימים אנשי הקהילה היהודית עם גורמים בראזיליים רשמיים, עם חברי פרלמט ועם עיתונאים למען ישראל. ■

נילי מילוא

מתוך המחזור בפעם הבאה כשאומר אביב

ועוד אביב; שונה; אותו;
ומה נשפתנה בגן

דלֵב פרות הכוֹתֶרֶת
גִּזְעוּ הַתְּעֵבָה; וימה קֵל לְדָמוֹת
שִׁפְתֵיךָ אֶת עֲצָמוֹ קִיסוֹס
כִּי עֵינַיִם לְכָל אֶרְכוֹ הַצִּיצוֹ
עֵלִים; וּבְנֵי דֵלֵב סָבִיב מֵעֵלִים סִמֵּק
בְּפֶאת הַזִּיפִּים בְּקֶקֶף פְּרִיחָה קְפוּדִית

בוֹהֵינִיּוֹת עִירְמוֹת עֲנָף הַלְכוֹ
וְשֵׁנוֹ טֶעֱמָן וְשִׂרְבִיטִיָּהָן
הַנְּרִידוֹ; וימה קֵל לְדָמוֹת
שֶׁהֵן חֲטָמִיּוֹת גְּבוּהוֹת
רְגֵל, שְׁנִתְרוֹ
וְנֹתְרוֹ עַל גִּזְע לְתַקֵּעַ בְּשָׁמִים
אָף; לְתַכְמֵן מִחוּץ לְתַחוּמָן

אָכֵן, עוֹד לֹא כָלוּ כָל הַקּוֹצִים

וְאֵלוֹ שִׁיחֵי הַלִּילֶף-מְשִׁיבִים
בְּשִׁפּוֹת גְּבִיעִים סְגֻלִים
פּוֹתְחִים פִּיּוֹת קֶטְנִים מְכַכְּבִים

וּמִי שְׁאִינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאֵל
הֵיךָ יוֹצֵא בָּזָה
יְדֵי חוֹכֵת אֶרְבֵּעַ קֶשִׁיּוֹת לְפַחֵת

אֵלָא שְׁמַהֲדָרִים יוֹסִיפוּ מִן הַסֶּתֶם וַיִּקְשׂוּ

הָאֵם
לֹא יָכוֹל לְהִיּוֹת
שִׁיָּהָ רֶעַ
כְּמֵה שֶׁקֵּל הֵיךָ לְדָמוֹת

ואף-על-פי-כן בלום אינו חרד לעתיד. שם אני צופה גיהנום, הוא חורץ בתקיפות ומביא לכאן את בניו ואת נכדו, את כלתו ואת הסבתא, הזקנה, כפי שקראנו לה, אשתו לשעבר. אבא, ילד-עני-ירושלים, מגדל גרניום בפחית חלודה על אדן החלון המסורג, מטפס לגובה, מבקש לו שמש בחשכת הסמטא, מול מאפיית הלחם ועל יד אורוות הסוסים, ועל דף השער הכחול של הגמרא יצייר קבר רחל וקברות המלכים. אבא, נער-מורד-ירושלים, בטרם שחר ילך לשיבה, בידו פנס עשוי פח ובו מנורת שמן, בחכורה מזמרת: האדָרָת והאמונה למי, למי? לְ-חי עולמים. ואחר-כך יפרוץ גבולות, יצייר דיוקן אשה בחלון, יבקר בחשאי בכצלאל, יקים חברה לישוב נוה-יעקב, קצת שנים כסמינר למורים, ובעיקר, לומד את הארץ ברגליו, או על סוסתו, וכל סיפוריו הלא הם ספונים בדפי זכרונותיו היבשים שהותרו למשמרת, ואני עדין איני מעיזה להציץ בהם. והאיש האחר, משם, פולין, ואחר-כך ברלין, תואר מהנדס, קשור אל המקום מכוח החלום והחשבון, משאר שם שני בני בנים ואשה שלא אבתה ללכת אחריו אל הארץ המובטחת, ובנו בכורו הוליד בראשונה את ארווין הנכד האובד אשר הגיע אלינו לפתע אחרי המלחמה משם, ואת נכדו, צעירו, דיקי-דוד הטייס המת אשר לפני תיקו האישי אני יושבת באולם ריק מאיש, מוקפת כרכי יזכור. אולי מכוח ההבטחה הבלתי מפורשת לבלום, וכי לא פיתה אותו אבא לקנות את הבית בספרו בשבחי רחוב החול. ועכשו, מחצית השנה לאחר שהתישבו בבית המכושף, אנחנו, עוקרים לשנה ומשאירים אותם לנפשם. בבקשה אֶשְׂרוּ הסכמתכם בגלויה, כותב דוקטור דגרוט למען אבא בלשון הגרמנית.

אל ביתו של הדוקטור הוביל שביל מרוצף לוחות עץ מכוסים חול רך, משיי וחורק למדרך כף רגל. במורד הגבעות, עצי תאנה שניחוח עֲלֹתָם אחרי הפסח מבשר את הקיץ ונקשר תמיד בריח השלף הצהוב והתירס החם. לא עץ תאנה אחד כמו בחצר הבית המכושף, עצים לרוכ. עצי תאנה כאנשים, אומר אבא, עלים ככף יד, שֶׁפָּה אהב לחקותם בקישוטי הסוכה הגזורים מנייר מבריק, שרשראות עלים, מנייר צבעוני מבריק, תאנה וגפן ללא מגע דבק, שזורים עֲלֵה בְּעֵלָה. מתחת לאחד מעצי התאנה קברנו את הכלבה מוצי, האסון היחיד שהעיב על שנת הקיט בבית-וגן. עשרים וארבע שעות שכבה בצל העץ גוססת. מכונית דרסה אותה על הכביש היחיד החוצה את מושבת הקיט שלנו, ואחי נחמן החליט שגנבים אשר הותירו עקבות דם ליד דלתנו דרסו אותה פעם ושוב, וזו הראייה, מדוע שבו על עקבותיהם, כששכבה פצועה על הכביש, אם לא להנקם בה על הנשיכה שהותירה בשוקיהם. והגורים, חמישה במספר, יונקים מדריה המצטמקים והולכים ועיניה עצומות. מתחת לתאנה כרינו לה קבר, ונחמן ערך לה לריה לאורך שביל לוחות העץ המוביל אל ביתו של דוקטור דגרוט, ונשא הספד ואפילו אמר קדיש. שנה תלושה מלוח הימים, להוציא מותה של הכלבה מוצי. אבא העביר את לול העופות מן הבית אל מושבת הקיט ושיכן אותו בתוך הליפט שקנינו משכנינו החדשים, ואנחנו אכלנו עוף בכל יום כאילו היה כל יום שבת.

על רחבה מרוצפת מתחת למרקיזה לבנה, גרטה בכובע רחב שוליים, צעירה מכפי שזכרתי אותה מרחוב החול. וקלאוס, ככל האדם. בישיבה, עדין לא ניכר הרעד שהרטיט את גופו, וידיו על ברכיו חוורות. אבא ואמא לא רחצו במים כדי לא להביך את האורחים. לאבא בגד ים שחור שלם והוא נהנה להשתכשך במי אפסִים. אחי יואב, רק הוא לבדו יודע לשחות. עֶבֶד הכושי לימד, בכריכה אשר בפרדס, ואפילו הצילו פעם מטביעה. על מה שוחחו הארבעה סביב לשולחן המתקפל ובקבוקי הכפיר, כשאנחנו הילדים משתוללים במים מול הסלע. נסענו דרך יפו, מפחיד, אמרה גרטה, למזלנו לא רגמו אותנו באבנים. קלאוס קוטע אותה, אל תגזימי, כרגיל דמיוןך פועל. ואמא תומכת בגרטה ומספרת איך היא ממתינה לאבא בדאגה כשהוא מתמהמה לשוב מישיבה ועליו לעבור דרך יפו בלילה. ואבא מרגיע את הרוחות, עד שלא יתפרסמו תוצאות הועדה הממלכתית ישורר שקט. ומה אתה צופה? קשה לנבא, נדמה לי שיחליטו על חלוקה. והכל באידיש מגורמנת כשהוא נעזר בתנועות ידים, כמו הסיפור בשתי הנשים והמלך שלמה. ואולי כאן גרטה משפילה עינים, משפט שלמה, יחלוקו, בנך האחד כאן ובנך האחר שם. ואז אמא לוקחת אותה ביד ושתייהן יורדות אל החוף, חולצות נעלים ומפשילות את שולי שמלותיהן. גרטה בשרוולי פרפר החושפים זרועות לבנות, שמלת קלוש דקה בגווני פסטל, משם, כמו לוי יצאה מתוך עיתון אופנה. אחר-כך נתבלו שמלותיה, והיתה בלבושה כאחת הנשים

כחצי שנה לאחר שנגאל הבית המכושף משממונו ומשאית עמוסה ליפט פרקה רהיטים שחורים וככדים ברחוב החול, עקרנו לשנה אחת למושבת הקיט בית-וגן. הקיץ הוא במושבת הקיט על שפת הים תלוש מלוח הימים, חולות זהב וים, כביש ראשי אחד, בתים כשמשיות. אל ביתו של דוקטור דגרוט מנהל בית-הספר, חבוש כובע שַׁעַם לבן, מכנסי ספורט קצרים לבנים, זקנו השחור רבוע, דוקטור הרצל ממש, לדעתה של אמא, והמשיח, המשיח, רכוב על אתון לבנה בחולות, על פי התרשמותה של בת דודתי הירושלמית, הלך אבא לבקש שיכתוב גלויה בגרמנית אל גרטה וקלאוס שכנינו הגרמנים ברחוב החול להזמיןם לביקור. אולי מפני שראה בכך מעשה חלוצי להקל על קליטתם של החדשים, ממש כמו שהשכיר ארבעה מחדרי הבית בימי המלחמה כשתל-אביב הופצה מן האוויר, וכמו שאירגן אחר-כך בראשית שנות החמישים, פלישת מעפילים אל בתי-המשוגעים שנתרוקנו מיושביהם בשדרת היוקרנה ובקצה רחוב החול. ביום ששי בישלו נשות הרחוב דגים ממולאים לכבוד שבת, ובמֶאֱפִיה של האופה הגדולה הוכנו חמין בסירים גדולים. ריח ליזול עמד בבתים העזובים, לאורך שדרת היוקרנה המובילה אל הבית ברחוב החול. בשדרה הזו נמלטתי סוערת מבית אבא אל חי, קונה לי חופש שלא שיערתי מחירו ובה שבתי מובסת ככל אחיותי מקץ שנים. קירות חשופים, משורבטים. נפוליון קיסר היה כאן, רשם מטורף בעפרון אדום. אף לא רהיט אחד. כל השכונה הקיפה את המעפילים בשפע של מזון, ואנחנו הסתובבנו בחצר המוקפת גדר בנויה לוחי עץ שמבעד לסדקיהם הצצנו אל העולם המוזר, המושך ודוחה כאחת. עכשיו עמדנו מעבר מזה למחיצה, כמו אחורי הקלעים פְּכּוֹת האורות, מדביקים פנים אל סככות הברזל והרשת החלודה, מציצים החוצה. כאן, פניה צמודים אל הסככות האלה, ניצבת על אדן החלון עירומה כביום היולדה, עמדה אולגה, שערה קצוץ, שרה בלחש ובנעימות, כמעט שפויה, אהובי יבוא על סוס, רגליו בדרבנות, יקח אותי לארץ עוץ, ולפתע צורחת, אמא, אבא, הוא שוחט אותי. אחר-כך הכרנו אותה בשנות הדממה שלה, מקבצת נדבות, על הפתחים. באחד החדרים ודאי ישב איצ'ה-מאיר לאחר שהעלה את שיער אחותו באש הפתיליה. עכשו פג הקסם והריח החריף של הליזול מגרש אותנו החוצה אל הפרדסים. כשוך ההתלהבות הראשונה, נעזבו המעפילים לנפשם. ואבא ביום קיץ בבית-וגן, הרבה שנים לפני העליה הגדולה, זונח את הבית ברחוב החול לחסדי דודתי רחל ובעלה אברהם-יעקב, שמח להיפטר לשנה אחת ממנהל בית-הספר הרשע ולהחליף את האוירה לטובת כולנו. שנה תלושה מלוח הימים. אמא ואבא אינם יושבים עד חצות לערוך מאזני משכורת ולרשושם על קופסת סיגריות ריקה רשימת חובות, ובמכולת קנינו רק במזומן ולא עוד בפתקאות.

אבא מבקש מדוקטור דגרוט, מנהל בית-הספר בבית-וגן, איש חמודות, לרשושם בגרמנית על גבי גלויה: אשתי, אנכי, והילדים נשמח לארח אתכם בביתנו במושבת הקיט בית-וגן. או אולי מרגיש אבא צורך לקיים מה שהבטיח לבלום, סבו של דיקי, בשיחותיהם על המרפסת הגדולה שלנו כשהופיע בביתנו להתייעץ עם אבא בדבר קניית הבית המכושף אשר עמד ריק כשנתיים לאחר שאברהם השופר עקר אל הגבעה, מנגד לכפר ג'מוסיץ, ובנה לו שם בית. בלום יושב עם אבא על המרפסת לפנות ערב. איש בעל שפם שחרחר ומשקפים נעדרי מסגרת ואוזניותיהם זהב ממש, כמו משקפי קלאוס בנו, אביו של דיקי. ממש זהב, בטוחה אמא. בידו תיק עור, נמרץ בהילוה, מדלג על שלושת המדרגות בשער הכניסה לבית כאחת, לוחץ את ידו של אבא ואבא מספר בשבחי רחוב החול. אחרי שיִפְרַד לשלום, יספר אבא באוזנינו בשבחי בלום. איש יקר, אהבת ארץ-ישראל באמת ובתמים, אפשר להפוך את הארץ לשויצריה של המזרח התיכון. משקיע את כל מרצו בהקמת מפעלי תעשייה, אפילו בימי התרכי אינו מרפה. על המרפסת, לפנות ערב, בלום מספר לאבא, כי בנו, כלתו, נכדו והסבתא, לא, אינו מפרש, אשתי לשעבר, גיעו בקרוב ארצה מגרמניה. מי יכול היה לשער שהוא אב למשפחה לא נודעת. הגיע אלינו בראשית המאה, נשא אשה בת למשפחה ציונית נכבדה והוליד שלוש בנות, תמיה אבא.

על המרפסת הצפונית שלנו ישבו שני הגברים, בפגישה אחת מני אחרות, רחוקים וקרובים, חולמים חלומות, מחליפים זכרונות ודנים בתדשות. אין יום ללא הרוגים ופצועים, רק השמות התחלפו, במקום פוגרום, מאורעות,

מנשה קדישמן
עמק העצבות (פרט)

ברחוב החול, בנעלים שטוחות, שעקביהן שחוקות באלכסון. טובלות רגליהן במים ודיקי מתפרץ לעברה ומתיז עליה והיא צוחקת באמת, לא כמו הצחוק הפרוע שעלה מן הבית מוגף התריסים לאחר שדיקי הפך לטייס מת בבית החולים בעפולה, מולטיפליי אינג'ורי, נאמר בדיווח היבש שלפני, ואהיו שחזר לפתע משם מצחק עם אמו מעבר לתריסים המוגפים, כך סיפרו מפיה של האופה הגדולה. ביזבוז את כל כספי הפיזיזים, מאיפה את חושבת היה לה כסף לקנות את הפטיפון החדש ואת כל התקליטים. אמא, הוא קורא לה בגרמנית, הביטי, עפיפון, ואמי צוחקת עמה כילדה, צחוק שנשמר לאמא שנים ארוכות. אחי יואב מרכיב את דיקי על כתפיו, הוא מזדקף ומנתר אל המים. גרטה נזעקת, הזהרו. סיכה נשמטת מתוך הצמה המקיפה את אזנה, דיקי מתגרה בה, השכלול שלף נוזל. והיא גוערת בו, שובב, ולרגע פניה מתחלפות לה באלה שאני זוכרת מן הבית המקולל, וממהרת למשש באצבעותיה ולחפש אחר הסיכה כפולת הזרועות, גוללת שוב את השיער הקלוע בשתי ידיה, והרוח מנפנפת את שמלתה שהשתחררה מאחיזתה. אמי מיטיבה את מטפחת הכותנה אשר בראשה. על מה שותחו שני הגברים אשר נותרו יושבים על הרחבה לפני בקבוקי הכפיר, אבא באידיש שניסה לשוות לה מה שנדמה לו כחיתוך דיבור גרמני, וקלאוס שעסק בדממה במיון כולים על המרפסת וסיווגם על פי קטלוגים עבים שהביא משם, ונגמל מן הדיבור. ואולי ישבו שם על הרחבה מביטים את הנשים ואל הילדים, שותקים איש לנפשו.

אחר־כך, ככל שגברה מחלתו של קלאוס, כמעט חדלו גיחותיה של גרטה אל מחוץ לגבולות המושבה. רק עוד פעם אחת הרחיקה לנסוע לחיפה לקבל את פניו של מרק, אחי בעלה, בלווית בן הרוד הנגר בעל הידים הצהובות־חומות תמיד מן הפוליטורה. גם הוא היה בחבורה אשר עלתה בהר לתפוס את הגנבים בצריף הריק וכידייו של מרק אקדח צעצועים, וגם אותו הכניסה האופה הגדולה ברשימת נאפופיה של גרטה. ימים אחדים לפני זאת להקביל את פניו, כששחקנו בנשורת תפוזים קטנטנים בצלחת ההשקאה בפרדס, מסווגים אותם על פי גודלם, מלך, מלכה, נסיכים, נסיכות, ומגלגלים אותם מבור לבור כמו גולות, אמר לי דיקי, עכשו הוא יבוא. מי יבוא? סוד, אסור לספר. אבל מרק הגיע בגפו.

ימים אחדים אין יוצא ואין בא מן הבית השכן, רק דיקי מתרוצץ בפרדס. התריסים מוגפים ואפילו הזקנה נעדרת מן המרפסת. מאז לא הניחה גרטה את קלאוס לנפשו אפילו ליום אחד. והאופה הגדולה אמרה שהיא רצחה אותו, מקסקה סם בקפה שלו. מתחת לעגלת הלחם משכתי מעיל רחצה מפוספס, לטאה ענקית כמעט איגואנה, נמלטה מתחתיו מתפלשת בחול הוואדי המפריד בין שני האופים ונמשך אל היער הגובל בבית המכושף. גולדל'ה, בת האופה הגדולה, סיפרה את הסיפור הזה. לאור הלוקס העטור הילת פרפרי לילה, סיפרו את סיפורי גולדל'ה. לגדיה האחת שאותה היא רועה במגרש של דינה היא מספרת אותם, בודה מלכה, לא אני חלמתי אותם בשנת אחר־צהריים כבדה, שנים רבות אחר־כך כשבחוץ עוד מעט קט יתפוצץ האויר מן הכושם המנמנם עדיין בפקעיות ניצני ההדר, והרחוב יתמלא ניחוח המעלה בעיני דמעות גם היום. גולדל'ה, בת האופה הגדולה, הרועה את גדיית אמה בואדי, שערותיה פשתן ומטה הרועים, סגדה מן הפרדס, גבוה מקומתה, ושמלתה

מתרוצץ בין הממטרות, ידענו שהוא כן ולא בת, כפי שאמרה אמא. פנינו צמודים אל גדר הפרדס, בלי שום בושה, צוחק אלינו מלמטה, ממתין לנתנו סיבובה של הממטרה, בלי שום בושה, עירום, ושיערו נדמה לנו ארוך, ארוך. אבל עכשו, כבר היינו חברים.

ילדה יחפה ברחוב החול, מעבר מזה לשער הברזל, תאמו של השער הסוגר על חצרנו, אפשר לעמוד על שוליו הכולטים ולהתנדנד הלךך ושוכ. שעת אחר-צהרים, בבית המכושף דממה. המרפסת ריקה, לא הזקנה ולא קלאוס. הילד כבר מפטפט מלים עבריות אחדות, ממתיק עמי סוד מעבר לסבכת השער, שולח אצבעות אל מחשוף חולצתו ושולף משם משכית זהב. אלמלא ראינוהו מתרוצץ עירום בפרדס לנתו הממטרות, שוב הייתי נפחית להאמין לאמא, וחושבת שהוא ילדה. הילד מרכין ראש אל המשכית, רוצה לראות? פותח את הדפנות העגולות, האחת מהן ריקה מרופדת כחול, ובאחרת תמונת ילד. אח שלי, הוא אומר, שם בגרמניה. אני מאמינה ולא מאמינה, כמו אמו שמצמיחה סיפורים על גנבים הפוקדים את ביתם ומשתכנים לצורך מארב בצריף הריק על גבעת הפרדס ומרעילים את הכלב. לא מתאים לך, זה של בת, אומרת הילדה מעברו השני של השער, בחוץ. והוא ממחר לשלש את המשכית אל פנים חולצתו. אפילו אבא לא התייחס לסיפורי מאמון, ילד בעל דמיון, כמו אמו. בלוס, סבו, מעולם לא הזכיר שני נכדים, תמיד רק אחד. אחרי הרבה שנים, בבית-קפה שנפתח באחד מפרדסי המושבה שנותרו לפליטה והפכו לפתע מרכז העיר, במקומם של עצי פפוז שנעקרו ותחתיהם רוצפה רחבת ריקודים באריחי מדרכה, לאור פנסי חשמל צבעוניים מתוחים על כבל בין צמרות העצים, לקולה של יפה ירקוני, ילדנת כך קראו לה בפלוגה, אכלנו גלידה בחברתו של ארווין, האח האובד אשר שב לפתע, חמש או שש שנים לאחר המלחמה, מגרמניה. את משכית הזהב המרוקע עלה תלתן לא ראינוהו עונד מאז שבר את התקליט המשמיע דיקשן מיט די לנגה הרה, בקול ילדותי גבוה, כמו שעמד על דעתו ותבע לספר את שערו הארוך, וחדל להתרוצץ ערום לנתו הממטרות אפילו בימי הקיץ החמים. ואז, לאור פנסי החשמל הצבעוניים, בבית-הקפה המאלתר, לנוכח מבטו המגחך של האח האובד, או שמא כך דמיתי לעצמי, מבט צופן סוד, מה היו קורותיו של האח האובד שם, לאורך כל שנות המלחמה. ואחר-כך, מדוע התממה שנים אחדות, בן כמה, בן כמה, שמעתי ממרחק השנים את הזעקה המרה החייתית שהשמיעה גרטה, קול אחיך, הקול הדק הילדותי מונצח על גבי תקליט, הזכר החי היחיד שנותר אתה. וארווין, הוא הגבר הצעיר היושב אתנו לוגם מן הכירה, ואנו בעיניו כילדים, כך רמו לנו מבטו הצופן סוד, מעבר להרי חושך. גרטה ודאי שמרה את המשכית לעצמה לאחר שקול בנה הבכור, האובד, נשבר בכונה תחילה בידי בנה הצעיר. מעולם לא ראתיה עונדת אותו על צוארה.

בראשית חודש אב, שבנו הביתה משנת החופשה שלנו בבית-וגן לאחר שהפצרנו באבא להשתהות חודש אחד בגלל הקיץ והים. אבל אבא נעשה קצר רוח. בשנה היא, שנה תלושה מלוח הימים, שקטו הרוחות, כאילו מן השמים, פסקה אמא, והדרכים נעשו בטוחות יותר. לא מן השמים, שניסה אבא דבר אפיקורסות באזניו של מנהל בית-הספר דוקטור דגרוט, שניסה לפתות את אבא להשאר שנה נוספת במושבת הקיץ. ממתנים, אל תשלו את עצמכם, רק יסתיימו דיוני הועדה, אני צופה חלוקה, שוב חזרו ותקפו אותו כאבי הראש הישנים, שוכב בחדר חשוך, ומגבת טבולה בחומץ על מצחו. גבותי ששקטו בשנה היא, שבו להתגבגב ולהתרוצץ, ממתין לעתון בקוצר רוח, רואה את הנולד. הימים על שפת הים נוזלים מהר, אבא חדל להשתכשך במים, יושב על כסא הנוח ומביט למרחוק כמו בימים אחרים שנצפנו בעתיד, כנשר על גוזליו, יושב שעות, ממתין בחברת החול המהודק מאחורי הבית בפתח הפרדס, מאזין לזמזומי אירורן בשמים, לַשִּׁמְשֵׁם לנו אות אועקה לרוץ אל המקלט שחפר בעצם יום השבת ביער אשר בואדי, לנו ולמשפחת נוביק. אפילו לא מחזיק ספר על ברכיו, או עתון, מוציא כסא, השמש נוטה מעבר למגרש של דינה, מדליקה בהרות בחלונות החדר הדרום-מערבי, ריח שריפה באויר, זקוף, אזניו כרויות, נושא עינים לשמים. שלנו?, את חושבת ששלנו?. שלהם. כבדים יותר. הוא אומר לאמא המפצירה בו להכנס, עד מתי?. הימים נוזלים מהר, ואמא שהים מפחיד אותה, מזהירה שלא נרחיק עד הסלע.

השלוחה נעלמה וכבר אורזים את כלי הבית. הרודה רחל ובעלה אברהם-יעקב הופקדו לשמור על הבית, אבל העוזבה היתה רבה, בגנה, בפרדס. בשנה ההיא לא קטפו את ההדרים, ותפוזים וקובים, אפרפרים הדיפו ריח חמצמץ מעלה באף את ריח היין מעשה ידינו של אבא, תוסס בבקבוקים ירוקים רחבי בטן. אוכיח לכם שגם מפרי הדר אפשר להשתכר, ניסה לפתות את באי בית-הכנסת העוברים על פתחנו כשבת לטעום מן החמין של אמא, נישא בשנים מן המאפיה לאחר תפלת השבת. הגבעות החובקות את רחוב החול חרשו זמזומות. אולי מתוך הרגשת אחריות וחובה חזרנו בלב הקיץ הביתה והרחוב שינה את פניו. חדלו הרוכלים על חמוריהם עמוסי התיבות. נעלמו הערכיות אשר פרשו על מצע עלי גפן תאנים וסֶבֶרֶס, בצל המרפסת, ישובות בכרכים כפופות ושמלותיהן מתוחות, שעונות בגבן אל המעקה. עֶבֶד ועדר עיזיו נעלמו. אבא אסר על אחי יואב לרחוץ בכריכה שבפרדס. אמא חדלה מבקוריה בבית חליל, שומר הוואקף, בגבעת בית הקברות. וכלילות המתה הבאר בקול מבשר רע, והתנים, הרוכצים בראש הגבעה טרפו תרנגולת בחצרנו והותירו נוצות מרוטות ועקבי דם. ■

הרימונים, ובגלל זה הפריחה כל-כך אדומה כמו דם, ואיך היא זונה תחתיו עם כל גבר שנכנס הביתה. מן היער נשמע קולה, או מתחת לעגלת הלחם, ופניה לא ייראו, רוצה תמיד גדיה אחת. אבל אני כמו אזני שמעתי את האופה הגדולה אחרי הרבה שנים אומרת לאשת החלבן, בידים שלובות על בטנה הצנוחה כמו כיס של קנגורו, מת? קדחת, היא רצחה אותה, השיקסה, מסכה סם בקפה שלו.

אמא לא האמינה, הם לא יבואו, אנחנו בקושי מכירים אותם. אבל אבא היה בטוח, הם בודדים מאד. ובאמת הזקנה שנותרה היום לבדה בבית, ניסתה להניא אותם מן הביקור כמושבת הקיץ. מטורפים, לנסוע דרך עיר שורצת ערבים, ובכלל, מה לכם ולמורה השכן, אפשר לחשוב, ממתי אתם מכירים אותו, טוב, הגלויה, אבל אפשר לסרב בנימוס.

בלילה כשישובו לביתם, בחדר השינה גבה התקרה, גופה ספוג חום שמש, מתקשה גרטה לשוב אל ההסגר. ריח הים המלוח נושב אליה משערו של דיקי שנחפף וסורק, ריח עיקש. מי המקלחת הנוזלים על פניה מלוחים ואולי הדמעות. משהו נעמימות הליכותיו של קלאוס קורא לה להזהר, האם הוא מחזר אחריה. ביד רועדת הוא צובט כישבנה כשהיא עוברת על פני כסאו כהגיע הביתה, חוזר אל אלכום הבולים, ומועיל להרים מבט שלא כהרגלו כשהיא מגישה לו קפה. אי אפשר לטעות במתכת הנמסכת בקולו גם כשהוא שואל אותה, עיפה?, נקדים ללכת לישון הלילה. האם נדמה לה כי עיניו הדגיות נוצצו בכרך חי כשהרים את מבטו מקטלוג הבולים המונח על המדף המיוחד על גב משענת הכיסא. אפילו היום הוא מוכרח להתעסק בזה. כשהשמש כדור אדום מעבר לסלע, והילדים נדמים לה מלמעלה כמו דמויות כדיל מותכות במים כבדים ואפורים, היא רוצה לשוב הביתה. איזה בית, הים כינה לבינו. קו האופק משנן את גרונה כמו חוט חָנָק. לכשיגיע, בדרך הים יגיע. ואולי המדוזה, הכחלחלה-אפורה, שמצאו הילדים בחול, הקיפוח ונעצו בה מקלות אסקימו, החזירה אותה כבר שם, על שפת הים אל ההסגר.

במיטה הרחבה, זרועותיה סמוקות מן השמש, כואב?, הוא שואל, כשהיא שולבת אותן על חזה, אולי מתגוננת, נוגעת בכפותיה ברכות בעור הצורב. משהו בדאגה הפתאומית, בצרימה שבין הנאמר ונגינתו, היה צריך להזעיקה על המשמר. אבל השובבות שמסך בה היום על שפת הים, מנותקת, זוכרת את סחף הים המדדגים את רגליה בשובם לאחור, ומגע החול, ושני הגברים, קלאוס, והיהודי היפה, כפות ידיו שלובות, שזופות, נוסכות בטחון, אין טעם לפחד, ידענו זמנים קשים מאלה, מרגיע היהודי היפה. והיא מאמינה, מבקשת להאמין, הילד שלה משתולל עם ילדיו במים, גם ארווין יבוא, בדרך הים יבוא, היא מעודה להגות את שמו בלפה, ילדי, היא הוגה בלבה. הלילה אינה נוהרת להגיף את המנעולים, והרוך שבקולה, יום נפלא, מזמין עליה את אכזריות אין-אוניו, לצידו. והוא יחוש באך העולה מגופה הלוטה מבלי געת, ממלא את החדר הגבוה וניחות המלוח יבוא בנחיריו, הוא הילום בה כך פתאם כשהיא פרוצה, מרק יבוא לבדו. עדין אינה שומעת. באיחור היא קולטת, והילד?. הם אינם מתירים לו לצאת, הוא יאבד את כל זכויותיו כאזרח גרמני, אִמָּך חושבת שמוטב שישאר, היא חוששת מפני מלשינים. את ואני, אם אינך יודעת, חָלַלְנו את כל החוקים. אמו של יהודי נתבעת לדין מפני שלא מנעה מבנה נישואין לגרמניה. תארי לך, אימך הגרמניה, לא מנעה. הם אוסרים על ילדים מעורבים לעלות לפלשתינה. אבל אתם הבטחתם, ומה אם תפרוץ מלחמה, אני רוצה את הילד שלי, זה היה התנאי, אתם הבטחתם. חדלי מן ההיסטריה, הוא משתיק את בכיה בקול חד שאינו מתיישב אף פעם עם רטט גופו החולה. והיא כמו מתאכזבת. המשיכה שראיתי על צווארו של דיקי לא נמצא ברשימת החפצים, גם שום דבר אישי, לא מכתבים, אולי רק תמונות, אבל אלה לא צורפו לתיק האיש והוחזרו לבטח לאמו ולאחיו. ילדה צנומה קצוצת שיער, אֶלְגָארסון, מעבר מזה לשער, בת ארבע אולי חמש, הילד, שערו מגודל בהיר, גולש על מצחו, גזוז ישירות ומגיע עד צווארון חולצת המלחים.

מן החלון, מעבר למשוכת היערה, ליל קיץ עם הניחות המציף את הרחבה המרוצפת הסמוכה לחדר האוכל שלנו, בה מגהצת אחותי כנתת לבנה במגהץ פחמים וריח עמילן מהביל, מבעד לחלון הפתוח, דִקְשָׁן מיט די לַנְגָה הָרָה. ואמא אומרת, ילדה, ודאי ילדה, שמה ליכשן, אהובה בעברית. שיר שהולחן ונכתב למענו, לכבודו, בקול ילדותי גבוה, והסתחרר על גבי הרדיו-פטיפון בעל העין הירוקה שאני לכודה בכשפיה ערב ערב עם אבא מאזינה לחדשות בביתם. אחר-כך כשהתרגלנו וחדלנו מהתירא מפני הזקנה היושבת בצל היוקרנדה וחובטת בזכוכים, ומפני האיש המרותק לכסאו, מחזיק בזכוכית מגדלת, עוצם עין אחת והשניה נראית לפתע גדולה כמו גולה ענקית שקופה, ובדוק את קשקשי הבולים והמצבט שבידו רועד ומשמיע נקישות עד שהוא משתלט על הרעד ומצליח לאחוז כבול, אחר-כך כשהתרגלנו, יכולנו להאזין לתקליט ולהתפעל מן העובדה שמלות השיר ואף המנגינה חוברו במיוחד למענו. אבל ימים אחדים לאחר שהשמיע אותו באזנינו, כשאנו עומדים סביב הפטיפון הגבוה, שבר אותו דיקי לרסיסים ככוונה תחילה וגרטה, אמו, הכתה אותו ללא הבחנה, בראשו, בפניו ובגבו, כפי שניחשנו למשמע בכיו מעבר לשבכת היערה, מתפלאים איך נמלטה מגרונה של האשה הבהירה זעקה כה מרה, איך יכולת, קולו של אחיך. ורק אחרי הרבה שנים הבנתי.

יום קיץ אחד, כשהזקנה, סכתו של הילד ישבה במרפסת חובטת בזכוכים בצל היוקרנדה, וגרטה בחדר שתריסיו מוגפים צורחת, לאן הבאתם אותי, לחיות בין האסיאתים, להרוג אותי בחום ובזכוכים, ודיקי נמלט אל הפרדס עירום,

15 שירים

קופצת — וחלצתה בוערת —
מפוכב לכוכב,
מצל לצל.

מתה במיתה רחוקה
זאת האוהבת את הרוח.

אף ורק הצמא
השתיקה

אף לא פגישה אחת

הזהר ממני אהובי שלי
הזהר מזאת המחרישה במדבר
מן הנוסעת עם הכוס הריקה
ומן הצל של צלה

קפצתי את הקפיצה ממני אל השחר
הנחתי את גופי בצמידור לאור
ושרתי לעצבות שבדבר הנולד

נטושה בשחר הנרעד
עם אש רכה בין הירכים

מעבר למחוז אסור כלשהו
ישנו מראה בעבור שקיפותנו העצובה

בשעה התמימה הזאת
אני ואלה שהייתי
מתישבות על מפתן מבטי

מלים ששכחתי
מעלות פאוב הרפתקאות אבודות

קודם לכן

לאנה דורל

יער מוסיקלי

הצפרים שרשטו בעיני
כלובים זעירים

מעונות

לתאודור פרנקל

בידו המכוננת של מת,
בזכרונו של מטרף,
בעצבותו של ילד,
ביד המחפשת את הכוס,
בכוס שלא נתן להשיגה,
בצמאון התמיד.

הבלתי-שכוחה: הדברים שואגים ללא רחם. אין
שפת-דבור לפחדי כפי שאין כפפה ליד הגדועה.

שיר

אתה בחר את מקום הפצע
בו אנו שחים את שתיקתנו
אתה עושה מחיי
את הטקס הזה הטהור למדי

עמי של מלאכים אלימים, נשחתים, מאהבים במלים
אכיונות היוצרות לילות זעירים בבלתי-נכרא
אשר ביום וחללו האכזר.

כשירד גשם, לב-לכה של כל עצבות חצות, כשירד
כגשם טל שנוא על הפרחים. כשירד גשם על מחוז
האסור של הזכרון.

זה הקורע את עברו כמו הרוח את פרחי התמימות.

זה המבצר מאחורי השפה.

זה החובק צללים בבית הבהלה.

כחושך הפתוח

כל הלילה פתכתי באבק,
ברוח ובדומיה
מישהו שתה את היין והשתין בכוס.
מישהו שבצע כאלו לחם
את קולו משכבר, הוא הזכאי לאהבה.

צללי הימים העתידים לבוא

לאבן א. כורדלואה

מחר

עם שחר ילבישוני אפר,
יגדשו בפרחים את פי.

אלמד לישון

בזכרון החומה,

בנשימתה

של חיה החולמת.

המלה כאורל בלתי-הפיך

המשוררת היהודיה ממוצא ארגנטיני אלחאנדרה פיזרניק (1939-1972) למדה ספרות ופילוסופיה באוניברסיטת בואנוס איירס, וכן ציור עם הצייר הסוראליסטי הנודע חואן באטלה פלאנאס.

בין ספריה הבולטים: "הרפתקאות אבודות", "התמימות האחרונה", "אילנה של דיאנה" (עם מבוא של הצרפתי אנדרה פייר דה מאדיארגס במהדורה אחרת — מבוא של אוקטביו פז), "שמות ודמיונות", "תופת מוסיקלית", "ניגונים זעירים". כמו כן, פירסמה מעין ביוגרפיה הכתובה בפרוזה שירית: "הרוזנת צמאת הדם". היא שהתה כארבע שנים בפריז, שם קשרה קשר הדוק עם מיטב הסופרים המודרניסטים, בו בזמן שכתביה ראו אור ב"לה נובל רכיו פראנסס", "לה לטר נובל", טמפר פרסנטי, "הומבולט", "אוטקרי", "מיתוס", וכו'. פיזרניק תרגמה לספרדית את הדרלין, אנטונין ארטו, הנרי מישו, איב בונופואה, לאפולד סנגהור, אָמָא סָסָר, לאוויס לאבה ואחרים.

ב-1969 זכתה במילגת הקרן ז'ון סימון גונגהיים, וב-1971 במילגת פולברייט. שנה לאחר מכן נכנסה לדיכאון שהוביל אותה לסופה הטראגי, כאשר איבדה את עצמה לדעת ב-25 לספטמבר 1972. אלחאנדרה פיזרניק נחשבת לאחת המשוררות החשובות ביבשת הלטינו-אמריקנית, ומקובלת עד מאוד על המבקרים האירופים והאמריקאים כאחד. יצירתה התבלטה בשל חוש הסינטיזה והמבנה הקומפקטי והפלאסטי שלה, כאשר מתוך המונוליטיות הזאת צץ לפתע איזשהו אימז' מפתיע המעלה את השיר מעל לממדיו המוחשיים. לא בכדי מלאו מלות-מפתח ככדידות, לילה, חלל, שתיקה, את שירתה. אפשר לומר כמעט בודאות שהסתלקותה הפיזית מהווה המשך ופועל יוצא מתחושת האכזר שריחפה על פני יצירתה. שירי פיזרניק שימשו טכסט לעבודות דוקטורט רבות וכן למסות של מבקרי ספרות ומשוררים בעלי שם כמו אוקטביו פז, אנריקה מולינה, אלחאנדרו פונטלה ודוד לגמנוביץ. ■

המסכה והשיר

ארמון מפאָר מניר אשר בעליות לרגל
הילדותיות.

עם שקיעת השמש יכניסו את הלולינית
לכלוב, יעבירוה למקדש הרוס וישאירוה
לכדה.

לא עוד שנויי הצורה מלאי מתק אצל
ילדת המשי

לעת עתה סהרורית על כרכב האפלה
התעוררותה כשל יד נושמת
כשל פרח הנפתח אל הרוח

השוטר השחור

יוסף אידריס

מערכת: משה חכם

1

כאשר אני מדבר על סודו המביך של שווקי, שלא ידעתי לו סיבה או הסבר, אינני מתכוון לחיובו הידוע שחיך, לא כדי להביע בו דבר מה, אלא כדי להשתמש בו כצעף פנימי, שהיה מוציאו מפיו כדי לכסות על פניו האמיתיות מהבריות. וגם אינני מתכוון למבטו, המבט שהיה מורחו בשמן הבעתי מסוים, כדי להסיט את עיניך מעיניו, שלא ישהו עליהן רגע, כאילו חשש שאם ישתהו שם תדע את סודו הכמוס. וגם אינני מתכוון אל דרך התנהגותו המוזרה — התרגשותו הפתאומית שהפתיעה את כל היושבים איתו כאשר מלה כלשהי, שנפלטה מפי אחד הנוכחים, והערה שבאה בעקבותיה, הטילוהו לאחר שניות למצוקת פתע, והנה הוא על רגליו, ממציא תירוץ שלא אכפת לו שלא ישכנע בו את הנוכחים, ועוזב את המקום והולך אל מקום פתוח כלשהו. גם לא לכך אני מתכוון. מה שאני מתכוון לו בדיוק הוא דבר שאינני יכול להגדירו, גם אם הצלחתי לגלותו אחרי האירוע הנורא שהייתי עד לו, האירוע שפעמים רבות התייחדתי עם עצמי כדי לשחזר את פרטי פרטיו בתקווה לזכות במבט חטוף מאותו דבר בלתי נתפס ומפחיד, ששווקי היה מסתיר בתוכו פנימה. אני מעיד על עצמי, שיכולתי לעתים רחוקות, ובקושי רב, להניח אצבע עליו, גם אם נכשלתי בהגדרתו ובהכרתו. ובכדי להיות ישר עם עצמי, אני מודה, שבשכתי לכתוב את מה שקרה, אין לי אלא מטרה אחת בלבד: להצליח דרך הכתיבה היכן שנכשלתי דרך הדמיון, וביתר כנות, אני מהמר — ומי יודע — ומקווה, שבסיום הכתיבה אצליח לפרש כל דבר סתום ולהגיע אל האמת שאינה נותנת לי מנוח.

2

ההתחלה הייתה צנועה מאוד. לא תיארתי לעצמי כלל וכלל שהיא תובילני לסוד כלשהו — סוד חשוב או לא חשוב. ההתחלה הייתה בלשכתי של הרופא הראשי של המחוז, שבבניין מושל המחוז הישן שנהרס לא מכבר. וכל פעם שנודמנתי לכיכר באב-אל-חלק הידוע בשעונו, ועמדתי מול הספרייה ומול צריח המסגד העומד במרכז הכיכר כמזרקה גבוהה שיבשו מימיה, נזכרתי בשווקי. וכשנזכרתי בו, נדחפתי מניה וביה לסור אליו, במיוחד אם הייתה זאת שעת אחו הצהריים, כי שווקי עבד אז בלשכת הבריאות של המחוז. הוא בחר להיות בתורנות בלשכה בשעות אחר הצהריים כשיבות שאין כאן המקום לעמוד עליהן, סיבות שאחת מהן, ואולי החשובה שבהן, היא כי העובד הוא כי העובד בשעות אלה עובד לבדו בלשכה והופך למנהל, כי הרופא הראשי עובד רק בבוקר. לעמוד בראש לשכת הבריאות, לשבת על כסאו של הרופא הראשי, ולקבל את ברכות השרתים והעובדים, בכל אלה הייתה הנאה שאין ספק שהיא ממלאת את גאוותו של כל רופא צעיר. וכשהוא עובד בבוקר, הוא אינו יותר מאחד מארבעה או חמישה רופאים הכפופים לרופא הראשי. היינו באותה לשכה כאשר עבדאללה החובש השמיע אותנו פט שהפך את שבתנו, או יותר נכון את יחסינו על פניהם. הוא אמר:

— זה הוא, אדוני, האיש נבח כמו כלב וייבב כמו זאב. חשבתי שזאת הייתה אחת מגזומותיו, וגזומותיו של עבדאללה החובש היו ידועות בלשכה, בייחוד כאשר העריך את מחירי הקפה והתה וחשבונות הכריכים. עבדאללה למעשה לא היה חובש במקצועו. בצבא הוא היה חייל בחיל הרפואה, וכאשר הצטרף למשטרה הוא נעשה שמש בלשכת הבריאות של המחוז, אך הוא נמצא יותר יציב ויותר פיקח מהחובש המקצועי וכך קיבל את תפקידו ונעשה — במדוי ובכובעו הגבוה בעל המצחייה הרחבה והמבריקה הנטוי תמיד בכיישנות מרושעת, ובייחוד כאשר היה מוריד ואומר בנימה בולטת של שוטר ממושמע: המפקד! (מלה זו עשתה רושם על הרופאים האזרחיים והסבה להם מעט מזער מהנאתה של הירארכייה צבאית ומחמימותה של שורה) — בזאת ובקבוקי שלא התאימו לתנועתו המרוכה, בעמידתו בפתח דלתו הפתוחה למחצה של הרופא הראשי, בגערותיו במאחרים ובתחבולותיו להרחיקם, הוא נעשה סימן מובהק מסימני ישיבתי עם שווקי.

ולא נימה מוזרה וכנה בדברו, לא היה שווקי, ולא הייתי אני, שמים לב אליו. התרגלתי, כאשר מתחיל שווקי בעבודה ומדבר עם עבדאללה או עם אדם אחר, להתפנות לשרעפיי ולשקוע בהרהורי. אותו משפט הוציאני מהם והביאני לשאול מי זה המייבב כזאב ונובח ככלב. מצאתי שזהו "תיק", או

איור אברהם עייש

יותר נכון בעל התיק העבה שהיה מונח על שולחנו של שווקי. השעה הייתה קרוב לארבע וחצי, קיץ, והחדר התפנה ממבקרים. אלה ברובם השתייכו לשכבה הנמוכה בקהיר, קבצנים ונוודים, משוגעים ובעלי מום, מתלוננים ובעלי ריב, אחדים וקבוצות, גתונים בשלשלאות ובאזיקים, ולפעמים קשורים זה לזה בכותונתיהם כדי שלא יסיח אחד מהם את דעתם של השוטרים ויברח. וביניהם היו מבקרים הבאים בדוחות ובמכתבים מתחנות משטרה ומבקשים בדיקה רפואית להערכת גילם או לקביעת נכותם כהכנה לטיפול הארוך בעניינם. ולא נעדר ביניהם אדם הדור בלבשוו שהסתבך בקטטה, או גבר שנאשם בחילול כבוד אשת איש או בת למשפחה נכבדה. כל אלה, מלבד השוטרים המבקשים חופשות, ביניהם סמלים וקצינים — מספר גדול של מבקרים, שהתור שלהם התחיל בשער בניין מושל המחוז, מילא את חצרו הגדולה והסתיים ליד זרועו של עבדאללה המושטת לחסימת הכניסה הפתוחה של לשכת הבריאות, ובקולו הצרוד המבקש לשווא מהקהל לשמור על התור. המפליא הוא ששווקי היה גומר את תור אחר הצהריים בלא יותר משעה! וכאשר התפנה החדר מהם, וסגר עבדאללה את הדלת אתריהם, נשאר אוויר החדר מלא ברוחות שכמעט והתערבו בשיחה ביני לבינו, רוחות המבקרים ואסונותיהם, ועקבי ריחותיהם, ריחות מיוחדים שאינם מבחילים כפי שניתן לחשוב, אלא שהם היו בוודאי שונים מריחות העירוניים המודרנים, למשל, או מריחות המוני הפלאחים, ריחות שנעשו מבחילים רק כאשר התערבכו בריח הפנול שמרססים בו את הרצפה, ובריח הדידיטי, ובזיעת הבניין הישן, והריחות המרופט — כל הריחות הללו התמזגו בצהרי יום קיץ כאותו יום קיץ, וכאותם הימים שכאו אחרי, והפכו לאובך הממלא את החדר ועולה עד תקרתו הגבוהה, אובך שחנק אותנו והאיץ בנו לעזוב את המקום. אך לא עשינו זאת. להיפך, ההרגשה באותו מחנק חיצוני חסך מאיתנו את עצם הרגשתנו במחנק הפנימי.

שווקי ואני היינו מצעירי הדור שנהגו לכנותו בשם הדור הנבוך. היינו ידידים

לא ניסיתי לכתוב היסטוריה, כי אם לתת מבט חטוף שממנו נשוב לשווקי, כי חודשים ארוכים אחרי ניתוק הקשרים בינינו לא ראיתיו אלא ביום הבחינה. הופתעתי לראותו נכנס לביתן עם קבוצה מעמיתו. כולם היו נתונים באויקים, ומלווים בצבא של שומרים כמושים ושוטרים, באותו יום החלפנו חיילים מעבר למשגיחים ולשאלונים והשתדלנו להסתיר אותם. כאילו חששנו שעיניים נסתרות תראינה אותם ותרשומנה אותם. הלא אמרתי שהיינו בתקופת טרור? ומה עושה הטרור יותר משהוא מצליח להטיל על כל אחד מאיתנו את המשימה להפיל אימה על עצמו, והנה אנחנו משתיקים את עצמנו ונכנעים לקבלת המציאות המפחידה?

ההפתעה שלא ציפיתי לה היא, שבהיודע התוצאות מצאתי ששווקי עבר. כיצד הוא למד? מדע הרפואה מותנה בהתנסות מעשית ובתרגול. כיצד הוא ענה וכיצד הוא עבר? אינני יודע. העיקר שהוא עבר. ובכל זאת הוא המשיך לשבת בבית המעצר, לא שחררו אותו, לא הגישו כתב אישום נגדו ולא העמידוהו למשפט. אלה דברים שקרו רק בתקופות היסטוריות אפלות, או שקורים בארצות שעדיין לא יצאו מאותן תקופות למרות התקרמותו של העולם הנאור. הוא לא שוחרר אלא לאחר תקופה ארוכה, והדבר נודע לי רק כאשר עברתי במחלקה שעברתי בה בבית החולים הגדול לאחר סיום לימודי וראיתי בחטף יושב בחדר הרופאה, והכרת פניו העידה בו שהוא מהסס ונבוך, כאילו בא לכקר חולה. הופתעתי מאוד כשנודע לי שהוא יעשה את ההתמחות שלו באותו בית חולים, ויותר מזה, באותה מחלקה שהתמחיתי בה אני. ולמרות המולת קבלת הפנים ואמירת הברכות, לא נבצר ממני לשים לב שדברים רבים נשתנו בו, עד כדי שחשבתיו, ממבט ראשון, אדם אחר, בפרט שגופו נשתנה ובשרו נעשה רפוי, כפי שזה קורה לאסירים, ואפילו זקנו גדל והתעבה ושיווה לפניו גוון כהה. מכל מקום, אני קיבלתי את פניו כפי שמקבלים פני גיבור החוזר מקרב, או פעיל פוליטי היוצא מבית הסוהר לאחר שטפלו עליו אשמה כבדה. כך המשכתי להתייחס אליו, ולא הייתי היחיד שעשה כך, אלא גם עמיתי הרופאים ואחיות המחלקה, וכמה מהחולים שנודע להם סיפורו של הרופא החדש — כולנו המשכנו להתייחס אליו כאל גיבור וציפינו ממנו שיהיה כזה. את התנהגותו בימים הראשונים של עבודתו קיבלנו כביטוי לצניעות ולהקרבה עצמית. סיום לימודי השפיע על התייחסותי אל בני אדם ואל דברים, והפחית ממידת ביטחוני בדעותי ובאמונתי, והתחלתי להאמין בטוב היכן שהוא נמצא ובגבורה היכן שהיא נמצאת ולהעריך כל מעשה הגון, גם אם עשה אותו אדם שאני חולק על דעותיו או אדם העוין את אמונתו. תקוותי הגדולה הייתה שיוזמן לי לשבת ישיבה "היסטורית" עם שווקי, שיספר לי בה את כל הקורות אותו במסעו ההיסטורי, שכלי ספק היה מלא מעללי גבורה. האמת היא שהייתה לי יותר מהזדמנות אחת, וששאלתי את שווקי יותר משאלה אחת, אך התוצאה הייתה, שלא רק שלא קיבלתי ממנו תשובה כלשהי, אלא שהתהווה מצב שבו הרגשתי ששווקי מעמיד פנים שהוא לא שמע את השאלה. סברתי בהתחלה ששווקי מגזים בהתחמקותו מהדיבור לפני החולים או בנוכחות העמיתים והרופאות. הנחתי שלכל הגרוע הוא דוחה את השיחה למועד קרוב. אך הזמן עבר והימים נקפו, והוא בשלו. זו הייתה בעייה שחשבתיה פשוטה בהתחלה, ולא האמנתי בכלל שהיא עשויה להובילי לתגלית... פשטות זו לא מנעה בעדי מלהתחיל להסתכל בשווקי בצורה בלתי מודעת, וכל מטרתי הייתה להוציא את שווקי מ"מצב" שנקלע אליו לאחר צאתו מבית הסוהר, "מצב" שהיה אך טבעי שייקלע אליו. רציתי להוציאו מ"מצב" זה כדי שישוכו להיות אותו גיבור לאומי שהיכרתי, על אף לכתו בדרך שונה לגמרי מדרכי אני. הייתי בטוח ששווקי איננו מאותם האנשים שחודשים מספר בבית הסוהר יספיקו לשנותו ולהביאו לידי ויתור על דעותיו, אף על פי שבאותם הימים ראינו הרבה חברים ומכרים שנכנסו לבית הסוהר מלאי התלהבות וכאשר יצאו ממנו הם ניתקו את עצמם מהפוליטיקה ומאהבת המולדת, ומכל היוצא בכך, כאילו היה בית הסוהר עילה שחיוכו לה כדי למשוך את ידיהם מהמאבק.

אמרתי שהתחלתי להסתכל בשווקי. ראשית שמתי לב שמבטו קיבל צביון שלא היה לו לפני כן. בעיניו תמיד היה ברק שהאיר ואצל על תווי פניו משיכה מיוחדת... האופיינית למאמין באמת המאירה את רוחו, ותווי פניו שיקפו את האור הפנימי והפיצו אותו, ואותו אור התמקד בעיניו והעביר לעולם את צביון רוחו המאמינה. אותו ברק נעלם, כאילו נעקר משורשיו, ושוב לא היה בעיניו אותו נצנוץ המאפיין כל יצור חי. וכאשר הבטתי בעיניו הרגשתי במשהו זר, משהו מיוחד שהציק לי משום שלא יכולתי לרדת לעומקו. וכיצד יכולתי לדעת, שכעבור שנים ארוכות יתאפשר לי לרדת לעומקה של אותה הרגשה, וזאת בזמן ובמקום שמעולם לא יכלו לעלות על דעתי?

התחלתי לשים לב שגם קולו של שווקי השתנה, והוא דיבר אך בלחש, לחש אדיב וחלש, כאותו אדם היודע שתשיב את מבוקשו ריקם. ואותם משקפיים! ואינני מתכוון למשקפיים אופטיים שמרכיבים לתיקון ליקויי ראייה, אלא לסכי העיניים שמרכיבים לסוס כדי שלא יראה אלא ישר ובכיוון אחד. אותם סכי עיניים בלתי נראים שלא נתנו לו לראות אלא את אשר לפניו בלבד! מה רב היה המרחק בין שווקי זה לשווקי המביט סביבו תמיד, תר וחוקר כל עניין שבעולמנו, וזעם ומורד בגלותו מעוות, וזעק מרה ועושה להכנעת מהלך העיניים לרצונו?

בלא סיבה להתייחד. אפילו השתייכותנו לאותו דור לא גרמה לכך. מלחמת העולם השנייה פרצה ואנחנו מצאנו את עצמנו סטודנטים באותה מכללה או אוניברסיטה, והיו לנו נטיות פוליטיות ודעות על האדם והחיים שלא היה ביניהן קשר כלשהו. ואם בכל זאת היינו ידידים, זה לא היה מפני שהמפריד בינינו לא היה רציני, כי האמת היא שהיינו יותר מדי רציניים, וכל אחד החזיק בדעתו ובהשקפתו עד כדי שהיינו, לפעמים, מוכנים לעשות מעשה פשע בשל כך. ייתכן, שהגורם לאותה ידידות גדולה וחזקה שקשרה בינינו היה שכולנו האמנו, על אף שנחלקנו על אודות הדרכים והאמצעים, שהוטלה עלינו אותה שליחות, הלא היה שליחות הצלת ארצנו ושינוי גורל עמנו מן השורש, אחת ולתמיד. כך היו קשרי עם שווקי וכך נמשכו.

היכרנו זה את זה בקונגרס הסטודנטים שכינסנו במכללה, ובו לא סתם חלקנו זה על זה, אלא החלפנו קללות בינינו וכמעט שהיגענו לידי תגרת ידיים. אך כאשר יצאנו מהקונגרס שכחנו את חילוקי הדעות בינינו, והזמנו זה את זה לכוס תה. וכאשר ישבנו בבית הקפה הוא אמר לי גלויות, ביני לביני, שהיה מסכים לדעתי לולא המצב שאילץ אותו לתמוך בחברי הקבוצה שהשתייך אליה. הסכמנו רק על נקודה אחת: הוא דחה את עיקרי אמונתי, באותו תוקף שבו הוקעתי את רעיונותיו ואמונתו. ובחלוף הזמן הוספנו להוקיע זה את דעותיו של זה, ואינני יודע מה בכל זאת אימץ את קשרינו באותו זמן. נכון שהיינו בני אותו דור, אבל היו סיעות והיו שטחי התעניינות. חלק היו עליונים ובילו את לילותיהם סביב שולחנות הפוקר ושיחקו בגרושים, ואחרים היו מתחמקים מההרצאות ומבלים את זמנם בהצגות בוקר בקולנוע, ואחרים התעניינו בספורט ורצו בגופיות סביב המסלולים באצטדיונים, ואחרים האמינו ברצח פוליטי ובטרור. ואנחנו המתעניינים בפוליטיקה ובקונגרסים ובנאומים הבטנו על הספורטאים ועל בעלי הנטיות הייצוריות בולזול, ודחינו את טענתם שאנחנו מטורפים והאשמנו אותם בהוללות, וגם בינינו האשמנו זה את זה בקנאות או בכפירה, בפאשיזם או בקומוניזם, אך בכל זאת — ואולי בשל זאת — עמדנו כולנו תחת אותה קשת רחבה, שבדחילו ורחימו קראנו לה... פוליטיקה. אשר לשווקי עצמו, לא הייתה לי סבלנות רבה אליו לפני שהכרתי אותו, וכאשר קם לנאום הזכיר לי את מוכרי המשקה ועוקרי השיניים בשווקים. אפילו את צורתו לא חיבבתי. היה חיוור פנים מסיבה כלשהי, ובשל כך נראה שפמו העבה שחור ממה שהיה באמת, אותו שפם שלא יכולתי לעכל את סיבת הימצאותו, וגם לא יכולתי להסביר את הניגוד בינו לבין סנטרו. השפם היה עבה והסנטר חלק ורך, עם מעט שערות כסנטרי בני העשרה. הוא היה רזה, בעל קומה בינונית וארשת פנים חמורה עד כדי שלא יכולתי לזלזל ברצינותו. הוא היה אחד ממנהיגי המכללה, ואחד ממנהיגי סיעתו. אך מעולם לא היה קנאי טיפש שלא יצלחו איתו הבנה או ויכוח. הוא היה תמיד מוכן להתווכח עם הדעות הרחוקות ביותר מדעותיו, ולחייך אגב כך חיוך של אדם הבטוח בעצמו. הוא אף פעם לא התפרץ. לעתים קרובות נאנחתי וסברתי שחסרונו הגדול היה השתייכותו למחנה האחר, וחלמתי שיבוא יום שבו אוכל לשכנעו, ונהיה בדעה אחת. אלה היו חלומות, סתם חלומות! לשווקי היה כוח רצון אדיר, ונדמה שכאילו מיום היוולדו ידע בדיוק מה הוא רצה, והיה בטוח שאכן יגיע אל מטרתו. נראה כאילו כוח רצונו הניח את אמונתו שכבות שכבות על לבו, וכל יום שעבר הוסיף לאמונתו עומק וריכוז עד שאין להעלות על הדעת כי אמונה אחרת תוכל לערער אותה.

עד שאירע אותו אירוע פוליטי שזעזע את כל הארץ כולה, ושווקי נעצר ונשלח לבית הסוהר בלא משפט. ומגודל אמונתי שהוא היה אחד ממנהיגי הדור שלנו, ומרוב הערכתו אליו, הופתעתי ממעט הצער שהורגש בעקבות היעלמותו מהמכללה, אפילו בקרב המעטים שנותרו ממחנהו. וכל פעם ששאלתי עליו קיבלתי תשובות מעורפלות על גורלו, ולומר את האמת, גם על גורל האחרים שנעצרו, אם אלה היו ממחנהו אם לאו.

אינני יודע אם אתם עדיין זוכרים אותה תקופה מההיסטוריה הקרובה שלנו, אך אני משוכנע שבני דורנו לא ישכחוה... בני דורנו הנבוכים, והשנים 47 ו-48, והממשל הצבאי, והטרור המכוער והמפחיד.

אותה תקופה הייתה המכה הראשונה שדורנו קיבל. יצאנו מהמלחמה ומצאנו שצבאות הכיבוש עושים בארצנו כבתוך שלהם. התקוממנו והם ניסו לצחוק לנו בפנינו פיקטיבי של השטח עד התעלה ופאיד. התקוממנו שוב ודרשנו פינוי מלא והכרנו על מאבק מזוין, והפעם היכו בנו. המשילו ראש ממשלה עלינו והוא היכה בנו בקוברי עבאס, וניסה להוסיף ולהכותנו, אך הוא נרצח. המשילו עלינו ראש ממשלה אחר במקומו כדי שישלים את המלאכה, ואכן הוא השלימה: הוא מילא את בתי הסוהר, עד האחרון שבהם, והשליט טרור בכל צורותיו, סתם את הפיות, השתיק את הקולות, ושלח בנו את סוכניו. ובמקום שהייתה מכללתנו סוערת בקונגרסים, בנאומים ובמהפכנים, היא התמלאה במשטרה פוליטית, בשמועות, בפחד ובמלחמת עצבים. נתפרדה חבילת הדור. חלק מבניו הושלכו לבתי הסוהר, וחלקם הסתתרו וברחו לכפרים ולערים רחוקות, ולפעמים לתוך תוכם... הם חפרו בור עמוק בלבם וקברו את מהפכתם ואת אמונתם וכיסו עליהן. משאת נפשם כעת הייתה להטמינן יותר ויותר עמוק ולהצהיר הצהרות הנוגדות את אמונתם. ובינתיים נפוצו שמועות על עינויים, והשוטר השחור התפרסם במעלליו עם העצירים, ונעשה סמל לכל המכות שניחתו על דורנו. מקור אימת הדור הוא אותו שוטר שלאחר שנים רבות הונח תיקו על שולחנו של שווקי, ושאינה לנו הגורל לראותו לאחר תקופה כה ארוכה, ובדרך שמעולם לא חלמנו עליה.

לאט לאט, וכעבור חודשיים שלושה שבהם עברנו יחד הגעתי למסקנה שכל מאמצי להקים לתחייה את שווקי הגיבור שכתוך שווקי החדש הזה יעלו בתוהו. ואפילו תקוותי שיפתח את סגור פיו פעם ויספר לי את הקורות אותו מאחורי הסורגים הלכה והתמעטה עד שנעלמה כליל בגלל אותה עמדה מוזרה שקבע לעצמו. הכרזה היה שיבוא יום שאווכח בו ששווקי לא רק השתנה, אלא שבלי ספק הוא נעשה אדם אחר, שונה בתכלית משווקי שהיכרתי. כמה פעמים תפסתי אותו מתחבל תחבולות טונות במחלקה על מנת לזכות יותר ממני או מיתר עמיתיו, למשל, בניתוח שבר? לעתים קרובות שמעתי אותו מחניף לסגן, שלא היה מבוגר מאיתנו או ותיק מאיתנו בתפקיד ביותר משנה, כדי שהלה ישאל לו ספר או ירשה לו להשתמש במשקפת. והוא שיקר, שיקר בהתמדה ובלא סיבה, ובצורה תמימה ושקופה שעוררה בחילה. לא האמנתי לשמועה שהפיצה על אודותי אותה רופאה עד שראיתי במו עיניי, ראיתי כיצד הוא מזמין חולים אל חדר ההלבשה של הרופאים ועומד על המקה איתם בדבר "טיפול" מיוחד שיתן להם תמורת מספר גרושים — סכום שלעתיים היה כל רכושו של חולה השוכב במחלקה.

וליותר מזה שמו לב עמיתיו בביתן המגורים של הרופאים המתמחים שבו התגוררנו. לא הייתה פעם שהוא נכנס לחדר אחד מהם מבלי שיעלם משהו מתכולתו לאחר צאתו ממנו — דבר כלשהו — אף אם זה היה מברשת שיניים משומשת, עד שאמר דבר חכמה שנון: אם יכרך שווקי לשלום מצד ימין משש את ארנקך בצד שמאל. ולפי מנהגם של רופאים שאך זה עתה סיימו את לימודיהם, הם הרבו להתכנס כדי לדון במצבו של שווקי. לעתים קרובות הם הגיעו לכלל הסכמה שהוא חולה בקלפטומניה, מחלת הגנבה. חרה לי להיות עד להתכנסויות כאלה ולראות את שווקי, שכה העריכוהו רופאים אלה בהיותם עדיין סטודנטים וחשבוהו למנהיג לוחם — לראות אותו לא רק מוקד להתלוצצויות אלא גם מוקד לבוז ולבחילה. מבין מאה רופאים או יותר, הוא, המנהיג, הפך לבזוי שביניהם. אינני רוצה להרצות את כל שעשה שווקי בשנת ההתמחות או לאחריה... הקליניקות שפתח, הרמאות והגזל, המבט הנחשי המוזר שנתן בחולים ובאנשים, ואיך הוא ניתק את קשריו עם משפחתו לאחר סיום לימודיו וסירב לתמוך בהם בפרוטעה, ואיך נשא אישה, את מי נשא לאישה, והדרך יוצאת הדופן שבה נשא אותה, או איך השיג את הדיפלומה, או איך השתדל עד שקיבל מינוי זה בלשכת הרופא הראשי שבמנהלת המחוז. גם אינני רוצה להתעכב על יחסו הבוטה אל הפונים ללשכה, ובייחוד אל השוטרים מבקשי החופשות. ראיתי פעם שוטר מזיל לפניו דמעות אמת, משביעו ומבקשו שלא יכתוב שהוא מתחלה, כדי שלא יועמד לדין וייקנס כשכר ימים מספר. הבקשה והתחינה לא הועילו וההתבזות והדמעות רק גרמו לשווקי לחייך ותווי פניו האירו משמחה.

השאלה שבלי ספק ישאל הקורא כאן היא מדוע, לאחר כל מה שהזכרתי, שמרתי על קשריי עם שווקי.

התשובה קשה. נכון, שווקי הפך ממנהיג סטודנטים ליצור בלתי נעים, מזיק, שהטרידני והזיק לי כפי שעשה לאחרים, אך אני לא ראיתי את הבעיה כך, ולא חשבתי שזאת שאלה של קלפטומניה, או שינוי באישיותו של שווקי שבא בעקבות "שיבתו". דומה שלא רציתי להאמין שחודשים מספר בבית הסוהר ישנו אדם כלשהו מן הקצה אל הקצה. דומה שסירבתי להאמין ששווקי הישן מת ונגמר ולא נותר ממנו אלא חיוך רחב שהתאמן להעלותו על פניו — חיוך, שכלל שהתאמן, לא נראה אלא חיוך קר שאך יוצא מבין השפתים. באותו חיוך הוא אמר לאלה שבקליניקה שלו: "ברוך בואך", ולאשתו: "בוקר טוב", והיה משיב בו על ברכת עבדאללה החובש, ומסתיר בו את רגשותיו אם הביך אותו מי בשאלה, חיוך שכל כולו היה תמצית נאותה לחיים מוצלחים במובן הסתמי, הרחב והשטחי של הצלחה... לא, לא ראיתי את הבעיה כך. עדיין האמנתי ששווקי לא היה אכזר לגמרי, ושכל מה שנראה מהתנהגותו לא היה אלא תגובה חיצונית היוצאת משכבת חלודה דקה שכיסתה את אישיותו, שבמוקדם או במאוחר תיעלם, ושהעניין תלוי בי ובמאמציי למענו. היה ביכולתי לעזבו לנפשו, שיטבע ויעלם, וביכולתי היה לשמור על קשרינו ולנסות בלי ייאוש להביאו למצבו הקודם — אדם מרדן ומועיל לעמו ולארצו. והמציות אישרה שדבר מה נורא קרה. אני מסתכל בשווקי, מתבונן באישיותו ומרגיש שכאילו הוא פצוע, ופצעו לא סתם פצע קטן כחזה או בראש, אלא פצע גדול ורחב הנמשך מרקודו ועד כפות רגליו. מי שהיה לפניו לא היה שווקי, אלא צלקת עצומה שהפצע הותיר. וככל שהוספתי להסתכל בו כן גדלו עקשנותי ואמונתי שאפשר לתקן כל פגם ושכל פצע יכול להירפא ולהגלוי. האופטימיות שלי, מקורה לא היה בתקוותי האישית בלבד. אי שם בעטיפה החמישית או השישית של נפשו של שווקי פנימה היה אזור שלא יכולתי לקבוע את ממדיו ואת מהותו בקלות. כל אשר אוכל לומר הוא שזה היה אולי אזור הקשבה, או אולי רצון עז וחנוק להקשיב שלא יכול למצוא לעצמו מוצא אלא דרכי, או יותר נכון דרך ביקוריי הפזורים אצלו, לעתים בקליניקה שלו ולעתים במשרדו שבמטה המחוז. לעת כזאת היינו יושבים ומשוחחים ארוכות על גורל החברים ועל הצוות המוביל החדש, אך תמיד קרה אז ששווקי הפנה את ראשו כאילו ניסה בתנועה זו להסתיר ממני את התרגשותו ושאלני שאלה על המצב, שממנה יכולתי לחוש באותו אזור רעב, צמא, כמה. לא היה בתשובתי כל חידוש או יוצא מן הכלל. הייתי אומר אותם הדברים שאנחנו כה מיטיבים לומר בעינינו פוליטיקה למיניהם וצורותיהם, ומנתח את המאורעות בארץ ובחוץ, ועובר מעניינים אישיים אל

בחינת יחסי הכוחות הנאבקים זה בזה בעולם הרחב ומלא האירועים. ואף על פי ששווקי תמיד סירב לשוחח או להביע דעה — למעשה הוא העמיד פנים שאין לו כל נגיעה לשיחה, או שאין לו קשר ישיר או עקיף לכל דבר הנוגע לאדם או לכות שמחוץ לו — ואף על פי כן, תמיד שמתי לב, שעל אף העמדת הפנים הוא האזין, היטה אוזן בתענוג גדול שהצליח להסתירו לרוב. וכאשר שתקתי היה מפסיק את השתיקה בשאלה צדדית או בשאיפה מסיגרית חדשה שהיה מצית לעצמו וכולע את עשנה בצורה המעידה על אדם הרוצה לכבות בעשנה צמא שכמעט דמה לשריפה — הוא, הוא שווקי שכה הרבה להרצות לי, בהיותנו סטודנטים, על נזקי העישון ועל השחיתות המוסרית שהוא מעיד עליה; זה היה הוא שציפורני ידו הימנית, וציפורני ידו השמאלית, ופרקי אצבעותיו האחרונות נעשו חומות, שרופות וגונן כגון הטבק. וקרה ששיבכתו התארכה, ואני רווח לי בשיחה, והוא, בזהירות גדולה, היה מאזין ומוצא הקלה לעצמו. לעתים קרובות הייתי מסתכל בתמונה כזו בעיניים ניטרליות, ממרחק, ורואה שניים מבני דורנו הניבוך שהעמיסו את השליחות על כתפיהם עד שכשלו תחת עומסה; שניים יושבים בחדר רופא סגור, או במשרד מלא ריחות, ומעשנים בלי הפסק כאילו מתכוונים לאבד את עצמם לדעת, וממלאים את המקום עשן סמיך, שמקורו אינו ידוע: האם הוא בא משריפת סיגריות או משריפת החזות? ובכל זאת היינו ממשיכים לשרוף סיגריות ולהישרף בהן, ולמלא את האוויר עשן, עשן הלוחץ על חזותינו לנשוף יותר עשן, וכולנו תקווה שהלחץ המתגבר והמתעבה יצליח לרוקן אותם, את החזות, ממה שממלא אותם: גושי ברזל, ועופרת, ואסונות שהצטברו במעמקינו ומשכו את רוחנו מטה מטה, וכופפו את גבנו כטרם עת. היינו שניים שהרחיקתנו גזירת הגורל מזורנו, כפי שהרחיקה את בני דורנו זה מזה, וסגרה אותנו בחדרי חדרים, בחדרים אפופי עשן ופתחים, ורדפנו זה את זה עד אין סוף. אני, הטובע, מנסה למשות את שווקי ולמשכו החוצה, ושווקי, אחוז פחד, מסרב להינצל; אני מוסיף להתאמץ, כאילו התמקדו מטרותיי ואמונותיי במאמץ להצילו, והוא כאילו התמקדה שליחותו בהטבעת עצמו עמוק יותר ויותר, וגם בהטבעתי, אם יעלה הדבר בידו. איזו מהתלה! אתמול נאבקנו והיינו כולנו תקווה להציל את עמנו, והיום אין ביכולתנו להציל איש את עצמו. היינו יושבים מעות על גבי שעות ולא שמים לב ששיבכתו מתארכת, לולא משהו מבחוץ מעיר את תשומת לבנו לכך: רדת הלילה, לצלול טלפון, או התרחשות לא רגילה, כאותו משפט שיצא מפיו של עבדאללה החובש בהצביעו על התיק — משפט שלא שיערתי שיובילני ויוביל את שווקי אל מה שחיכה לנו אחרי צהרי אותו יום קיץ.

רפי ויכרט

ואריאציות קץ

- 1 לאטו נפער מפעל החור בשכבת האזוף.
- 2 מתוף העפר, מעל הלוחות, גלגמש נושא צינים לבנות תרדות. הנצח עליו חלם הולך ונצלם מעולם ממנו נמחקות הבאות. פלכו כפר הודה על פי נתן לו לשגות.
- 3 "אודיסאוס — הנהר! אנשים באלה? סתפקו רק במותך. האשה היא רק פרוץ. הם אינם מעניינים במנוחה, באיתקה רגועה. מאחורי מצחי, מצח תרזיאס פרוץ הקמטים, כפר מסתמן עתיר הבועה."
- 4 "הנענע, סנצו! קורא הרה בטפחו על צנאר הסוס. קולו רועד, "לא אפסיק. ללא הסוס אלקם בהם, ללא הסוס."
- 5 הנסיך יוצא אל קרשי הבמה כדי לשאת את דבריו. לפתע עגבניה, בנה מימים, אחריה עוד אחת ועוד אחת מתנפצות על הקיר שמאחוריו. הקהל הבין שסיפורי בן מלך אינם באמת יסוריו.
- 6 "חניוק בין כחלי החדר הזה, אני יכול לחקר את החיים האמתיים. לשם כך אני זקוק למפיסטו. אין בקיא ממנו באמנות המטים."
- 7 "I would like some more" לוחש אוליבר מול הסיר המהביל ומיד נענש על שהיה היחיד שלא הבין.
- 8 ובכן, סוף סוף הנעתי אלי. מתחת לשלחן עליו מנחות ידי רועדת האדמה. השמשות נוקשות כעצמות יבשות והדגים מתרועעים בדקמה בצנצנת מדבר. לא, זה בשום פנים ואופן אינו הקץ עליו ספר.

עבדאללה לא אמר בהתחלה שזהו השוטר השחור. כל מה שאמר היה בתשובה לשאלתו של שווקי:

— אדוני, הבעיה שלו מסובכת, ומצבו לא נוגע לנו. עזוב את העניין לרופא הראשי. הוא יבוא מחר בבוקר וידע מה לעשות איתו.

באותו זמן היה שווקי עסוק בעניין של מה בכך. הוא חיפש בספר הקריאות הטלפוניות שנשלחו אל הלשכה, ובהן בקשות לחתום על הבריקות הרפואיות שנעשו לשוטרים או לקצינים החולים, והוא עשה זאת מתוך חכמה ומתוך אינטרס: היה רגיל להוציא את הקריאות ולבחור מהן אחת, שהכתובת הנוכרת בה הייתה קרובה לקליניקה שלו, אם הוא היה בדרכו לשם, או קרובה לביתו, וכל זאת כדי לחסוך נסיעה בחשמלית או באוטובוס או ברכב פרטי, כי במקרה כזה מוליכה אותו מכוננית הסטיישן הממשלתית, בגניבה, אל יעדו בגמר עבודתו. ותוך כדי חיפושיו אחרי הקריאות הטלפוניות הוא נתקל בתיק, וכאשר שאל את עבדאללה, התנדב הלה והזכיר את סיפור הנביחות והיבבות, והוסיף עליו עצה. עצותיו של עבדאללה לא היו סתם עצות, כי אם היו לרוב פקודות שיש לבצען, כי אף על פי שהיה חובש הלשכה שבקושי ידע לקרוא ולכתוב, הוא היה, בגלל ותקו הגדול בעבודה, האדם היחיד שידע בעל פה את כל תקנות אגף הבריאות וחוקי, ועקב זאת הוא היה הכתובת העיקרית לפתרון הבעיות כאשר התעוררו. פתרונותיו הוצאו לפועל משום שהוכח בסופו של דבר, גם אם התמרדו הרופא הראשי ויתר הרופאים, שהוא צודק ושפתרונותיו תואמים בתכלית את התקנות והחוקים. ושווקי עצמו אף פעם לא התווכח איתו, כי חשש שמא יקרה פעם אסון והוא יעבור על תקנה או חוק. לשווקי זה, שנראה כאילו היה אויב לכל חוק, נעשתה האחריות האויב היחיד שבגינה עשה אף את הבלתי אפשרי כדי להתחמק ממנה, והיה מוכן ללכת קילומטרים אם הליכה זו הרחיקה אותו מסעיף אחד שיש בו שמץ של אחריות. עד כדי כך, שנדמה לי לפעמים שהיה רוצה שגופו יצטמק ויצטמק עד שיהיה ליצור מאתר, כדי שלא תהיה לו אחריות למצוא לו מקום על פני כדור הארץ, וכדי שלא תשזפנו עין אדם. ובכל זאת הוא דבק בחיים והתאוה לעולם, עד כדי רצונו לבלוע אותו אל קרבו, לו רק יכול.

איזה יצור מתוסבך נעשה שווקי! מה שחשוב הוא שניצלתי את הזדמנות הוויכוח בין עבדאללה לבין שווקי, הושטתי את ידי ומשכתי את תיק השירות של אותו שוטר. משכתי והתעוררה כי סקרנות שהייתה טמונה בי לגבי סוג זה של תיקים. רבות ראיתי אותם במחלקות כוח אדם, ועליהם הוטבעו המלים "סודי ביותר", ולעתים קרובות התעורר בי הרצון לדפדף בהם, אולם סדרי הממשל המתירים זאת למנהלים, וגם זאת בעת הצורך הדחוף ביותר בלבד — סדרי הממשל הם שעמדו ביני לבין רצוני לעשות כך. התחלתי לעלעל בדפי התיק שמספרם הגיע למאתיים ויותר. הראשון שבהם היה תעודת לידה, ומצחיק היה צירוף המקרים שעבאס מחמוד אלזנפלי, בעל התעודה, ובעל התיק, נולד באותה שנה שבה אני נולדתי, וזה היה חודשים אחדים לפני לידתו של שווקי. תיארת לעצמי שבעל התיק היה זקן, או לכל הפחות בן ארבעים, והנה הוא להפתעתי בן דורנו הנבון והאומלל. המשכתי לדפדף. מה דומה היה התיק לספר עב כרס המספר קורות אדם... חיים שמלכתחילה היה ברור שהיו גועשים, ובלתי יציבים, ושמעולם לא התנהלו על דרך הישר. מחצית שירותו הייתה רצופה קנסות וניכויים ממשכורתו, נזיפות ודוחות על התנהגות לא נאותה (למרות התעודה המלווה מסמכים שבה מאשרים שני פקידים שהתנהגותו הייתה טובה). אחרי זה באו דפים ובהם פרטים על העברות וריבוי נסיעות ושליחויות, והכל מסתים באותו כתב מינוי, שבראשו סמל הממשלה, הקובע את העברתו למשמר השרים. ומאותו דף והלאה לא היו ניכויים, ולא אזהרות; להיפך, המעיין מופתע לקרוא על העלאות במשכורת והעלאה לדרגת רב-טוראי ואחר כך על העלאה, בצורה יוצאת מן הכלל, לדרגת סמל, ואחריה העתק מכתב תודה והערכה מטעם שר הפנים, ואחרי העתק החלטה להעניק לו אות הצטיינות במילוי תפקיד מדרגה ב', "מתוך הערכה למאמץ הראוי לתודה במילוי תפקידו ולמסירות בשירות האינטרסים העליונים של המדינה".

ואולם כל זה לא תפס מהתיק אלא את חלקו הקטן, כי רוב הדפים היו אלה שבאו אחר כך, וכל כולם בקשות לחופשות מחלה, והתכתבויות בין לשכת המפקד לבין משרד הפנים, ודוחות ועדות רפואיות, שהראשון שבהם היה מתאריך האחד בנובמבר 1949 והאחרון נשא תאריך מאוחר בשנים. ליתר דיוק היה זה יום אחד לפני אותו יום שהייתי במשרדו של שווקי, בזמן שכתב תשובה למכתב שנשלח ממטה המחוז אל הרופא הראשי, ובו דרישה לחתום על טופס הבדיקה הפסיכיאטרית שנערכה לעבאס מחמוד אלזנפלי, והאומרת שאינו מסוגל למלא את תפקידו בכלל, וזאת כהכנה לפיטוריו.

ואך הפכתי את הדף האחרון שכתיק, הנה קלטו אוזני את החלק האחרון של השיחה שבין שווקי לבין החובש. האחרון אמר, כאילו הוא מגלה סוד לבן-שיחו:

— אתה יודע מי זה עבאס מחמוד אלזנפלי?

ולפני שפתח שווקי את פיו שמעתי את עבדאללה אומר:

זה אותו אדם שקראו לו בשם השוטר השחור. מה, אדוני לא שמע עליו? שווקי לא ענה. הוא לא זז ממקומו, ולא נשתנתה ארשת פניו. לא אמר מאומה, לא הופתע ולא גינה. נשאר כך זמן מה, ואחר כך, ובלי לשנות את תנוחתו,

ובלי שיחול שינוי כלשהו כתווי פניו, הוא הושיט את ידו ולקח ממני את התיק, והחל לדפדף ולקרוא כל שורה בו בעיון רב, וגם אז בלי שתנוע לשונו או יזוז חלק מפניו, או גופו. כמה זמן עבר ושווקי עזרו קורא, אללה יודע. דבר מה יותר חשוב, בעצם, העסיק אותי אז, והוא התעניינותו הרבה של שווקי, שגם אם לא נראתה על פניו, יכולת לחוש בה, לגעת בה, ולחשוב ששווקי הפך לגוש התעניינות רובץ, קורא והופך בדפים. בפעם הראשונה בתולדות קשרינו במשך שנים ראיתי את שווקי מקדיש את עצמו, כולו, לעניין אחד, כי נפשו הייתה כאותן קרני האור העוברות דרך עדשה קעורה. אלה אינן נופלות על דבר מסוים ועליו בלבד, ואינן מתמקדות בנקודה, וככל שהן מנסות, הן שבות ומתפזרות, כאילו יש דחייה בין חלקיהן, המונעת מהן להיפגש ולהתאחד. הוא תמיד היה איתן, ובאותה עת עם עצמו ועם דברים אחרים שאין להם קשר למקום או לזמן.

5

האמת היא שהרגשתי בהנאה ילדותית בשכתי ליד שווקי במושב האחורי של הרכב הממשלתי, כאשר הנהג ניצל את מדיו לעבור כל עבירה שבחר לעבור; הוא נסע במהירות שגועונית בלי לשים לב לקללות של הולכי הרגל והנהגים, או שהשיב עליהן, בסתר מחמת נימוס, בקללות יותר מחפירות. לידו ישב עבדאללה החובש, ופיו לא פסק מדבר, והוא לא חדל מלהפציר בשווקי להשאיר את העניין ליום המחרת, לרופא הראשי. ניכר עליו שהדבר הציק לו. כאילו עריכת בדיקה רפואית לעמית, וגילוי מומו ופיטוריו היוו משום בעיה שהדריכה את מנוחתו, ושלא רצה להסתבך בה. מי ששמר על שתיקה גמורה היה שווקי. הוא מחה את החיוך מעל פניו, אותו חיוך שהיה עוטה על תווי פניו כדי שלא יעידו על התרגשות או התלהבות כלשהי, ושקע בהרהורי — אולי בפעם הראשונה כשאני נמצא לידו — אם כי אינני בטוח שהרהר, אך ודאי שבאותן הדקות שארכה הנסיעה למחוז חפצנו ב"קלעת אל כבש", מוחו היה פעיל בעניין רציני, חשוב בלי ספק. יכולת לחוש בהסתכלך בו שאותו עניין הסעיר את לבו והרעיש את מעמקיו עד שגנחו גניחות אילמות והתפתלו בקרבו, ואני כבר סברתי שלבו היה כלבו של עץ או דקל שביש זה מכבר ומת. שמחתי לא הייתה בלי הצדקה. אני, למרות כל מה שכתבו העיתונים על השוטר השחור, כמעט שלא האמנתי שהוא באמת קיים, ואף לא האמנתי לעבדאללה כאשר הדגיש שעבאס זה, הוא הוא השוטר השחור. משום מה התניתי את אמונתי בעובדת קיומו במראה עיניי ובמשמע אוזני. על כן הסכמתי, ואפילו ביקשתי משווקי להתלוות אלי. לא הייתה זו הפעם הראשונה שהתלויתי אליו, אך הראשונה שאני ביקשתי להתלוות אליו. ולא הייתה זו סתם סקרנות, אלא עיקרו של דבר הוא, שהשוטר השחור, כמוהו כמו בתי הסוהר, והטרור והתהילה, והמאבק המזוין, היה מסימני ההיכר הראשיים של דורנו, וכיצד יכולתי להחמיצם ולא לראותם?

רציתי לשאול את שווקי על השוטר השחור, הלא הוא ישב בבית הסוהר ווודאי שידע את האמת. רציתי לשאול אותו למרות כל ניסיונות הנפל הקודמים, כי כל פעם שהוא ראה את השאלה מתקמת על לשוני או לובשת מלים, היה מפתיעני בסכי העיניים, שהופיעו ממקום סתר וירדו מיד, ומתחיל להתעסק בריכוז גדול במה שהיה בידו או בחולה ששאב נוזל מבטנו. נדמה אז כאילו הוא מכחיש, לא רק לי אלא גם לעצמו, שהוא אפילו שמע את השאלה. גם הפעם, ולמרות הנסיבות הנוקבות, הוא התכחש לשאלה ומצא מקלט בפעולה הראשונה שהעסיקה את מוחו. אבל לא נואשתי, וחזרתי על השאלה וחזרתי, והמשכתי לפשט אותה ולהעמיד אותה על סתם תמיהה אם הזדמן לשווקי לראות את השוטר השחור או לעבור על פניו בתקופת מעצרו. רווחה עמוקה, מעורבת בתמיהה, בחששות ובמיאון, וראשיתו מיאון להכיר בהצלחתי — זה מה שהרגשתי כאשר שווקי פתח לכסוף את פיו והשיב:

— כן, הייתה לי הזדמנות.

הרגשתי בהקלה, כזאת שמרגיש תובע כאשר הוא שומע, לא אחרי לילה אחד אלא אחרי מאות לילות, אחרי שנים, שמץ מלה או מעין הודאה היוצאת מפיו של עד, ומיד שאלתי:

— כלומר, מה שכתבו העיתונים היה אמת?

אחרי היסוס מה שווקי אמר:

— יכול להיות. רק שבשבילנו השוטר השחור היה דבר אחר, שונה ממעללי המין והדיבורים הריקים ששמעת. זה היה דבר אחר לגמרי.

התחלתי לעשות כל אשר לאל ידי כדי להוציא מפיו של שווקי מה הדבר האחר הזה. הפצתי בו, ובאותה שעה לא השגתי ממנו אלא מלים בודדות, ולרוב קולות מובלעים היוצאים מפיו של אדם עסוק בעניין הרבה יותר חשוב ממה ששומעות אוזניו, או קולטים חושי. ולא הזדמן לי לדעת אותו אלא לאחר ימים, וגם זאת מקטעי דברים שהצלחתי לקרוא בזווית עיני בשעה שכתב את הדוח הסודי, שהתכוון להסתיר את תוכנו ממני בשעת כתיבתו. אינני רוצה ליצור את הרושם שמה שידעתי יש בו הסבר מלא להתנהגותו המוזרה של שווקי אחרי צאתו מבית הסוהר, כי אז כל הסיפור יצטייר כסיפור תמים, כעלילת סרט או רדי-דרמה: אדם נכנס לבית הסוהר ויוצא ממנו אדם אחר, וסוד שינוי זה מטריד את מנוחתו של ידיד ומונע שינה מעיניו עד שהקשר מותר והחידה נפתרת והכל בא על מקומו.

הלוואי שהיה האדם כזה. הלוואי שהיה כמו בעיה בחשבון או תרגיל בהנדסה,

איור אברהם עייש

יצור מוזר שלא הייתה לו נשמת פושע, למשל, והוא לא שנה אנשים ולא שמר להם טינה, לא רצה להזיק לאיש, ולא היה כאדם נשון, שחלה במחלת הכלבת האנושית, וכל דאגתו היא לנשון אחרים. כלל וכלל לא. דאגתו הייתה אך להימלט על נפשו, ואם הוא נאלץ להזיק למישהו הוא עשה זאת בערמה גדולה ובחר בקרבנו בקפידה רבה. הוא לא עשה זאת מתוך נקמנות או כדי להפחיד מי מהשדים והרוחות הסובבים אותו. הוא אפילו לא פגע במישהו מתוך הגנה עצמית כפי שעושה זאת כל פושע. הוא פגע רק כדי להסוות את כוונותיו מהשדים ומהכלבים שמסביבו, ולהוכיח להם שגם הוא שד. הוא התחפש לשד בתקווה שיצליח להסתיר את האמת אודות עצמו מעיני הבריות, אותה אמת שאיש לא ידעה מלבדו! אוי, לו רק הכירו מה גדולה שאיפתו להישרד! זאת שאיפה שעלתה על שאיפות כולם ביחד, שאיפה גדולה לחיות, שהפחד העצום והמטורף מבני אדם חיים תמיד גרם לה לנדודי שינה.

זה היה היצור שיצא מבית הסוהר ולו אותו שם: שווקי, היצור שהיו לו כל הסממנים החיצוניים של אדם, אך בתוך תוכו לא היה משהו שיקשור אותו לבני אדם. אדרכא, הוא השתמש בשכלו האנושי ובכל התכונות שהעניקו החיים לבני אדם כדי לברוח מבני אדם, להתרחק מהם, להיות שונן מהם בתכלית, לעשות מאמצים יוצאי דופן כדי להעמיק את ההבדל בינו לבנים, להצטייר, למראית עין, כדומה יותר מאחרים לבני אדם וכקרוב יותר לבני אדם מבני האדם עצמם.

יש לכם הזכות לשאול אותי כיצד ידעת, כיצד הגעת לאמיתו של שווקי וגילית אותה בצורה כזאת. לא אגזים אם אטען שהגעתי אל כל זה בעצמי ובמאמציי. אמת היא שעשיתי מאמצים בתקופת היכרותי הארוכה איתו כדי לשער דברים ולחפש את הפירושים הנסתרים למלותיו, ולברוק מקרוב את דרכי התנהגותו שהיו, גם אם הוא היטיב לפרוש עליהן כיסויים טבעיים, נוגדות זו את זו. ומתוך ניגודים והתנגשויות אלה יצאו ניצוצות שהאיצו באדם המתעניין להתחקות ולחקור ולאסוף הוכחות ולהסיק מסקנות.

נכון שדברים רבים כאלה קרו, אבל התמונה לא נשלמה במוחי, ולא התחלתי להגיע למסקנה שאכן צדקתי במחשבותיי ובהעשרותיי אלא בדרך שלא עלתה על דעתי בכלל, וממקור שלא היה לו כל קשר עם שווקי. הייתכן לתאר שהיה קשר בין הדוקטור שווקי לבין נור, אשתו של עבאס מחמוד אלזנפלי, או יותר נכון, בינו לבין מה שסיפרה נור אודות עבאס? הייתכן להעלות על הדעת שמתוך סיפור שהיא תספר אודות בעלה יתחילו החושים המוזנחים במוחי, והחסרים והנשכחים, להשלים זה את זה, להישור ולהתחבר, כך שכאשר זה מסתיים אקבל תמונה מלאה של אותו יצור לא אנושי שהיה פעם שווקי. אך זוהי האמת. הבה נחזור אל מה שקרה.

כפוף לכלל אחד, או ניתן להסבר על ידי תיאוריות מספר. הלוואי שלא היה יצור כזה, שככל שאנו יודעים עליו, כן יקשה עלינו להבינו, וכל עובדה שנגלה אודותיו, ושנדמה לנו שהיא עשויה להוכיח לנו לסודו, היא רק מאירה לנו את הדרך אל מחוזות שלא ידענום, מחוזות המחייבים תגליות נוספות, המחייבות בתורן גילוי עובדות אחרות. השינוי שחל בשווקי לא היה כזה שבא עקב גורם מסוים או שמאחוריו סוד כלשהו. שתיקתו של שווקי והתרחקותו משיחות על פוליטיקה והתנזרותו מהתעסקות בה, למשל, לא נגרמו על ידי תסביך נפשי או פחד. מה שקרה לו היה דבר אחר, דומה ליציאת פרפר מפקעת, או להפיכת עץ לאפר בפעולת האש. וגם אין לפרש זאת כאילו הוא התפרק או התקלקל. קיצורו של דבר, התחלתי להבין, ובייחוד בעת האחרונה, כי טעיתי, וכי מאמציי "להציל" את שווקי יעלו בתוהו, משום שעשיתי מאמצים אלה מתוך הנחה, שמה שקרה לשווקי הוא שחל בו שינוי של מה בכך, שאפשר להירפא ממנו. האמת היא שהתחלתי להבין שאין העניין כך, כי שווקי הוא שנוכס לבית הסוהר לא יצא ממנו, וכי מי שיצא ממנו היה אדם אחר, בעל מעלות וחסרונות אחרים. אני אומר אדם סתם לשם פישוט העניין בלבד. מי שיצא ובא אלינו היה יצור מוזר, שהמסוכן שבו הוא שאינו שונה בהרבה משווקי שנוכס, וגם לא שונה ממיליוני האנשים הממלאים את פני כדור הארץ, שהצטרף אליהם לאחר צאתו. הוא מדבר כמוהם, וכועס, ומתכנן את מעשיו לעתיד, ואוהב, וגם כאשר הוא נמנע מלדון בנושאים מסוימים אין הוא שונה מהאחרים. ההבדל מתברר רק אחרי התרועעות והסתכלות ממושכות ושימת לב מיוחדת לעניין. אז אתה מבין כפי שהבנתי אני, שההבדל בין שווקי לבין יתר האנשים עמוק הוא, ובמניעיו, אולי יותר עמוק מקליפות תורת הנסתר. אתה מבין ששווקי, גם אם נשאר בחיצוניותו כיתר בני האדם, הוא למעשה אינו שייך למין האנושי יותר, וגם לא אל מיני אדם הניכרים בחכמתם או בשגעונם או במחלתם או בחריגותם. אתה יכול לומר שהוא יצא כשהוא מין מיוחד לעצמו, כי יצא כדי לחיות מתוך מניע חדש לגמרי שאין דומה לו בבני אדם. הוא לא חי כדי להוליד ילדים או לשרוד או להתפתח, ולא היה לו מניע בחייו אלא לברוח ולהימלט. ולא ראה במין האנושי כולו אלא רוחות ושדים, שכל כוונתם להתנפל עליו, לשחוט אותו, לרצוח אותו נפש. כולם היו בני השטן ורק הוא היה בן אדם, או כולם היו בני אדם ורק הוא היה בן השטן. הם שטמו אותו, ארכו לו ולא י שקטו עד שיחסלו אותו. הטרגדיה שלו הייתה שעליו לחיות על פני כדור הארץ עם אלה שפחד מהם. הוא נשא ונתן עימם, התערב בענייניהם והם התערבו בענייניו, התקשרו והתרועעו איתם, ובו בזמן התחלחל מפניהם. לא נותר לו בחיים רצון, תכנית או מטרה רחוקה שאף להשיגה ושהניעה אותו להמשיך לחיות. מניעו לשרוד כעת היה לברוח, לא סתם בריחה המאפשרת לו להתחמק מהמשימות המוטלות על אדם מן השורה, ולהשליך אותן כולן מאחורי גבו, ולהתהלך בעולמו של הכורא כאחד המשוגעים. כלל וכלל לא! היה עליו לברוח והוא שרוי בקרבם. אז נעשתה הבריחה פעולה מסובכת ביותר שהייתה עלולה להימשך כל החיים. איזה אדם מוזר שאיבד את כל אמונו במין האנושי כאילו נשך אותו כלב-אדם! נדמה לו כאילו ניצל מהנשיכה הראשונה והוא גייס את כוחותיו כדי להימלט מהשנייה. כל בני האדם נראו לו כעת כעדת זאבים או כלבים או שדים שלא יכול לברוח מהטריטוריה שלהם אל כוכב אחר, או לפרוש מהם אל אי מרוחק, עדה שארבה לו בכל מקום. והוא היה צריך לפגוש כפרטים מהם בכל עת, לשוחח איתם ולקשור את גורלו בגורלם, והיה צריך לעשות את כל זאת בלי שייראה עליו שהוא אחוז אימה. היה עליו להתהלך ביניהם כאילו התהלך במקום הומה בחיות פרא מסוכנות הממסות את לבו, ולזקור את אוזניו כדי לקלוט את הקולות הנמוכים ביותר, וכל ישות מוכנה לנוס בכל רגע. ואף על פי כן הוא חייב להסתיר את כל מה שיש בו, להתהלך ולחיות בלי שייראה עליו שהוא חרד כלשהו, להתהלך בצורה טבעית ביותר והוא בטוח, ומשדר במבטו ובהבעת פניו, שאינו ירא או דואג, ושהוא מחייך ושמה לפעמים, ולפעמים כועס, ושהוא, כמוהם, בן אדם, או כלב כמוהם. ומה טוב אם הוא נראה יותר חזק ממה שהוא, ויותר בטוח בעצמו ובכוחו. בחייו לא הייתה תכלית או תכנית או רצון, והוא לא שאף להשיג מטרה כלשהי, קרובה או רחוקה, כי מטרתו היחידה הייתה להישמר מהסכנה האורבת לו בכל רגע. הוא חי את חיי הרגע, ובנה את חייו לא על ידי מעשים המונחים זה על גבי זה ומתורממים לכדי פירמידה אישית; אדרכא, הוא בנה אותם כלפי מטה, תפר אותם בכטן האדמה כעין מאורות מתפצלות, מתפצלות ומורכבות, וכשהרגיש בסכנה באחת מהן הוא ברח והחל לחפור לו מאורה אחרת. ועוד מטרה הייתה לו, שעניינה זמניות, בנייה למטה, בריחה. הוא הכיר אותך, התיידד והתרועע איתך כדי להוסיף ולברוח ממך, קשר איתך שיחה כדי שתשכח אותו, התחסד כלפיך ועשה לך טובה כדי לשחד אותך, וישב כוועדה רפואית של המטה כדי לברוח מהמטרה ומחקירותיה אל לב המטרה. הוא חש שהוא מוקף בבני המין המסוכן, והוא עומד בכל עת ובכל מקום לבד מולם, ואם יצעק ויבקש עזרה לא יחוש איש מהם לעזרתו; להיפך, יבינו כולם שהוא נפל ויבלעוהו חיים. על כן הוא סמך אך ורק על עצמו והוא עצמו היה הטוב שבידידיו, ולבו היה המחבוא הטוב ביותר לסודותיו. והיה צריך לעמול קשה כדי להשאיר את החלק הגדול מעצמו, ומוטב את כולו, ואת רצונותיו, ואז זהירותו ופחדו הרחק מעיני הבריות, חבויים בתוכו. יתרה מכך הוא היה חייב לעשות רושם כאילו לא הסתיר דבר. ולוואי שהיה אטום ולא נראה ממנו דבר! ולוואי שכינס את כל עולמו בתוכו ונעלם בכל מה שבתוכו מן העולם!

עיוורת. ומחזה זה מפתה אותו להוסיף ולהלום, ולהפיק הנאה גדולה מפעולת ההרס, והוא ממשיך להלום ולהלום כחותר אל ההנאה בשיאה, כמי שהרס חלק מבניין והא משתדל, בהנאה פראית, להשלים את מלאכת ההרס... מכות, מכות כאלה שהופכות את המוכה לחורבות כואבות, חורבות החשות בהתמוטטותן והנמנעות בהכרה מלהגיב. והמכה הופך לחורבות מסוג אחר, חורבות העולות באוויר, והוא מוצא את אושרו בכאב שהוא גורם לבן מינו. הוא נהנה במתכוון, ובמתכוון הוא מדכא בתוכו את התגובה האנושית, תגובת הכאב, והוא לא חדל עד אשר הוא מביא את קורבנו לשפל המדרגה של הרס והתמוטטות, ועד אשר הוא בעצמו מגיע לפסגת האכסטזה הפושעת שרק השפל באדם יכול לעמוד בה, או מסוגל להפיק ממנה הנאה.

7

הגענו בנסיעתנו לשכונה שלא נתאפשר בה מעבר המכונית למרות מיומנותו של הנהג ומאמציו לפלס לנו שם דרך. ירדנו. ובשעה שעמד הנהג וגונן על מכונית הסטיישן מפני צבאות הילדים אשר עטו עליה, התחלנו אנחנו השלושה ללכת: עבדאללה, נעול קבוק, נושא את תיקו של עבאס ואת תיק הרופא ומראה לנו את הדרך, ושווקי הולך לידי. ועם כל צעד שצעדנו גברו בי הסקרנות ורצוני לראות את הענק השחור שהטיל את מוראו על המובחרים שבבני דורנו המבטיח. עניין אותי לדעת כיצד הוא נראה באזלת ידו לאחר תהפוכות הימים. רצוני העז לדעת השכיחני את שווקי, ושתקתי כפי שהוא שתק. בשמחה קיבלתי את ניסיונותיו של עבדאללה להאט את צעדיו כדי שילך בשורה אחת איתנו וישמיענו משפט או יעלה זיכרון הקשור בעבאס מחמוד אלזנפלי. נראה היה שכמעט בא הקץ לקוצר רוחו בצורך לשתף חבר בסוד, וברור היה שלאחר שהגליד הפצע הוא שב לשחק את תפקידו המועדף, תפקיד הידען, וכל רצונו היה להראות לנו שגם אודות השוטר השחור הוא ידע מה שלא ידענו, ולנדב לנו עצות וידיעות.

— הוא ראה עדנה, אדוני, גדולה מזו שראה פארוק. כשנכנס לבניין המושל חסר היה רק שיצדיעו לו. מה, איזה קצין הרשה לעצמו לשבת כשדיבר איתו? הוא היה מעבירו לתפקיד אחר. מי מאיתנו העז להסתכל עליו או לא לתת לו כבוד? פעם... אני נשבע באללה הגדול ובכבודך, אדוני... פעם נפל ריאל* מידו והוא לא התכופף ולא הרים אותו. בעיניים שלי ראיתי את זה, שכה יהיה לי טוב. זה היה למטה מכבודו, ולו הייתה לך הזדמנות לראות אותו יושב ליד נהגי ראש הממשלה, היית חושב שהוד מעלתו יושב שמה. הוא היה חזק, אללה ישמור. באללה, בעיניים שלי ראיתי איך סגרו אותו פעם עם אסיר פוליטי בחדר בקומה השנייה בבניין המושל, בחדר מול לשכת הבריאות — סגרו אותם והוא התחיל להרביץ מהבוקר, והאסיר צורח איי! איי! והוא לא שם לב ולא מרחם, הוא המשיך להרביץ גם כשעזבונו את המשרד בשעה חמש, שכה יהיה לי טוב.

— תפסיק לדבר, עבדאללה! איפה הבית?

זה היה שווקי. הופתעתי, וגם עבדאללה הופתע לשמוע אותו אומר זאת בהרמת קול יתרה. לא זכור לי ששווקי אי-פעם דיבר כך לפניי. דבריו תמיד יצאו מפיו באופן שכאילו לא רצה שיחשבו שהוא המדבר. קולו הפעם השתיק את עבדאללה מיד והחזיר לפניו אותה ארשת של קפדנות משמעתית שהיו לובשות לעתים קרובות בנוכחות הרופאים הצעירים. הסתכלתי בשווקי. הוא לא היה זעוף פנים או קמוט מצח. חיוך מוזר היה נסוך על פניו, כאילו חייך במחצית התחתונה של פניו בלבד. זה היה חיוך של אדם המאזין למישהו הקורא מרחוק. אמרתי לו בלחש:

— מה קרה? נזכרת במשהו?

אמר, ואותו חיוך על פניו:

— לא, במה יש לי להיזכר?

התכוונתי לשוב ולהסתכל בחנויות שעברנו על פניהן, ובילדים שהלכו והתקהלו סביבנו, אך נדהמתי לראות את שווקי נוטש את רצינותו הרגילה, אוחז בזרועי ומורשני אליו בעצבנות יתרה, ולוחש באוזני כתינוק שמסביבה כלשהי החליט לספר לי סוד.

— אתה יודע את מי היכה השוטר השחור במשרדי המושל מהבוקר עד הערב? אתה יודע את מי?

מבטינו נפגשו לרגע, ובו ברגע ניחשתי את התשובה. ענינו הכריקו קרני צחוק ואושר, ומפיו יצאו המלים בהדגשה:

— אותי.

ואז קרה הדבר האחרון שציפיתי לו. הוא שוב הניח לידי ופנה כלפי עבדאללה ואמר:

— נו, ומה עוד שמעת על עבאס אלזנפלי?

עבדאללה נתן מבט של תמיהה במפקדו, והתמיהה הפכה לדאגה ולא-ינוחות, והוא שתק ולא יסף, כאילו תקפו פחד.

ושווקי, כאילו מאיץ בעבדאללה, אומר וכולו ציפיה:

— מה עוד שמעת? תגיד!

וכאילו האמין עבדאללה שהנה סוף סוף הגיעה שעת כושר, והוא פרץ בשטף וסיפר, ותמך את דבריו במראה עיניים, עניו הוא, או במשמע ארזניים, דברים ששמע מפי ידיד או חבר לעבודה. הוא סיפר כיצד ראה אותו ראש הממשלה דאז בבניין המושל פעם, ואיך התפעל ממנו וסיפת אותו אל שומרי

ואם כי כאשר שאלתי את שווקי הוא מצא לעצמו מקלט אצל אותה פעילות מוזרה שהתחוללה בראשו, אני בכל זאת השגתי, כמה פעמים אחר כך, מחברים ותיקים שלו שנפגשתי איתם במקרה אצלו — השגתי פירווי דברים, שגם אם היו מעורפלים, היה בכוחם לשרטט את הקווים העיקריים לתפקיד שהשוטר השחור מילא בחייו של שווקי ובחיי חבריו. לתפקידו החשוב השני אין כל קשר עם השמועות בעניין המין, שהפיצו כמה עיתונים כאשר התגלה סודו. הדבר התברר אחרי חלוף שלטון הטרור ועם תחילת חקירת הפשעים שבוצעו בצלו. תפקידו של עבאס מחמוד אלזנפלי היה להכותם — להכות חלק מהם כדי שידו, ולהכות אחרים כך סתם, על מנת למוטט את אישיותם.

היו מכות ככל הצורות והאמצעים: בשבטים, במגלבים, בנעליים ובמקלות חובלים. הוא לא היה שחור כפי שתיארוהו העיתונים בהרחבה. הוא היה רק גבר שחום מאוד ממצריים עילית, וסתם מראהו, עם הילת הסיפורים המכוערים ביותר שאפפה אותו, היה ממים את הלכות. הוא היה גבה קומה, גבוה מרבים אחרים, אך לא בצורה יוצאת מן הכלל. הוא תמיד נראה גאה בעצמו ובכוחו, אפילו בפני חבריו. כאשר בירך מי מהם לשלום, הוא המשיך ללחוץ את ידו, סתם ללחוץ, עד שזה צעק מכאב ונפל על ברכיו. וכאשר היכה חשב המסתכל שאין הוא בן אדם או חיה, וגם לא רובוט, כי על פניו של רובוט לא נראית הבעת הנאה פראית כאשר הוא מכה. רגעי בואו וכניסתו לבית המעצר, וסיבוב המפתח במנעול היו אימים. כל אחד הכיר את הקולות היטב, והיה יכול להבחין בינם לבין קולות אחרים אפילו בחלום, והיה מתעורר גם אם הכל נעשה בשקט. עם כל סיבוב מסיבובי המפתח סערה מערבולת בחזה כל אחד מהם, ולכם נפל בקרבם. תורו של מי עכשיו? קול צעדי והוא חוצה את החצר התחתונה! הטיית אוזן מלאת חרדה! כיצד למדו האוזניים (האימה הגדולה לימדה אותן) לרכז בתוכן את כל החיים (תפקידן התעצם עד כדי היותו תמצית תפקודו של המוח) ולהבחין בין הצעדים ההולכים אל תא מספר 7 בקומה א', לבין אלה החוצים את החצר לעבר המדרגות העולות אל קומה ב', ולדעת מקול הצעד הראשון על המדרגה הראשונה לאיזו קומה הוא התכוון לעלות. ואם הוא כבר החליט על הקומה, היה עליהן להכיר בשבריר של שנייה לאילו תאים הוא מתכוון ללכת, כדי להתכוון לפחד הנורא והמתמשך, לשיא הפחד, או לרגיעה, שאף היא הייתה מיוחדת, ולאנחת תודה לאל.

אוי לשפלות מכותיו! בחיי היום-יום, כאשר מתכתשים אנשים ומכים זה את זה, אין זו הכאה, כי עצם הרגשת המוכה שהוא יכול להשיב מכה תחת מכה, מפחיתה מעצמת המהלומות שהוא סופג, והכאב הנגרם מהן נגזר מיד והופך לגירוי המעורר אותו להתקפה ולהסתערות. קיצורו של דבר, אתה אינך חש במכות כאשר אתה חופשי להשיב מכה תחת מכה. אתה חש בהן כאשר אתה מקבל אותן ואינך חופשי, ואין לך זכות ולא יכולת להשיב עליהן. אז אתה חווה את החוויה האמיתית של ספיגת מכות, של כאב המכות, לא סתם הכאב המקומי הנגרם מהמכה עצמה, וגם לא הכאב הכללי הנובע ממנה, אלא כאב אחר, נלווה, מכוער יותר... חזק יותר: כאב העלבון. אתה מרגיש שבשעה שמכה כלשהי מכוונת אל אבר מאברי גופך, בה בשעה מכוונת מכה אחרת אל ישותך כולה, אל הרגש שלך ואל כבודך כאדם. זוהי מכה שכאבה קשה מנשוא משום שהיא פוגעת בנפשך פנימה, פגיעה ישירה שאין חוצץ בינה לבין נפשך, ואין דבר שיפיג אותה, לא עור ולא בשר ולא עצמות, ולא חירותו או זכותו של האדם לנהוג כאדם ולהחזיר מכה תחת מכה, וכל אלה, אם אתם רוצים לדעת, שריונות מוצקים. חירות האדם, זכותו לסרב או לקבל או להשיב על תוקפנות, היא חלק בלתי נפרד מגופו, מישותו, מבשרו, מעורו ומהרקמות החיות השומרות על גופו. היא, היא, לא בגדיו או קורות ביתו, המגינה עליו ועל כבודו כאדם, ואם היא נשללת ממנו, הוא לא מת כפי שצב מת כאשר מפשיטים אותו משריונו. והלוואי שהיה מת, כי בהישארו בחיים הוא נשאר אדם משולל הזכות לשמור ולהגן על עצמו, וכאשר אונס אותו הכוח הרודני לשתוק, לספוג את הכאב ולשתוק, לוותר על אנושיותו, ואפילו על תכונות החיה שבו, ולשתוק כאשר הוא הופך לערמת בשר חשופה, נפחדת והמומה, וחסרת יכולת לנשון או לבעוט, ערמת בשר החייבת לספוג את הכאב ולשתוק. השתיקה על הכאב מכאיבה יותר מהכאב עצמו, ובייחוד כאשר אתה משתיק את עצמך... מכות, מכות כאלה שאינן מותירות לך דרך למנוע את הכאב והבושה חוץ מלהתאזר בסבלנות ולסבול, או להתאבד, דבר שרוב הבריות אינן יכולות לעשותו. וגם אם יכלו, כי אז ישנו חוק החיים עצמו, שדוחה אותו ומונע מהן את ביצועו, כי איך זה יתקבל על הדעת, שבשעה שאתה מגן על עצמך ועל ישותך, אתה תעשה להריגת עצמך ולמחיקת ישותך? אדרבא, והגרוע ביותר הוא שלא זו בלבד שאתה מבליג וסובל, אלא שאתה מגביר את אחיזתך בחיים, והרצון לחיות מגיע בכוחו ובעצמתו לדרגה מבישה. וכך, במקביל לכל מהלומה גדולה, מכאיבה ומבזה שאתה מקבל מבחון, יורדות עליך מבפנים, מתוכך, אלף קללות ואלף דקירות, אלף רגשות בושה וביזיון, הקורעים את קרביך ומאכלים כמי אש את נשמתך, מפני שאז אינך מת ואינך רוצה למות, אתה חי ונאחז בקלון בחיים.

המכוער ביותר היה מראהו, חזותו של עבאס אלזנפלי, השוטר השחור ממצריים עילית, בשעה שהוא מכה, ומראהו כאשר הוא נהנה מהריסתו של יצור אנושי חי, והמוכה הופך לעומתו לערמת בשר מיוחדת וצורחת באימה

ראשו, וכיצד, ממראהו ומהתחככותו איתו, התרשם כי הוא הוא האדם שחיפש, וכי יש בו מידה גדולה של אכזריות וקשיות לב, ונתן אותו במתנה למשטרה הפוליטית. ואכן היה עבאס מתנה טובה מאוד, ומבין כל אלה שהוטל עליהם להכות את האסירים הפוליטיים הוא היה האכזר ביותר והמסור שביניהם, לא רק בכיצוע הפקודות אלא גם בהמצאת דרכים יותר אלימות ויותר יעילות. היו אומרים, שכאשר התחיל להכות, הוא היה מאבד את עשתונותו והופך לשיכור או משתגע, עד שלא העזו להשאירו לבדו עם הקרבנות, והצמידו אליו בעת העינויים שני משקיפים, שתפקידם היה להתערב ולחלץ את האנשים מידי בזמן הנכון כדי שלא יהרגם. ולא היו מצליחים לחלץ אחד מידי אלא בקושי רב, על אפו ועל חמתו, ולפעמים היו מתנפלים עליו, כופתים את ידיו ומגבילים את תנועתו. על כן נבחרו המשקיפים הללו מבין השוטרים החזקים והאמיצים. ואף על פי כן, היו מקרים שבהם לא נכנע להם עבאס וסירב למסור את הקרבן לידיהם, ואף התנפל עליהם במכות רצח אם ניסו למנעו מלפגוע בקרבן. הוא היה בא בבוקר עם הוד מעלתו, במכוניתו, ואחרי שסיים את משימתו בכית המעצר של המחוז, או בכית המעצר של בית המשפט לערעורים, ולעתים רחוקות גם בחדרו של מפקח המשטרה הפוליטית, הוא היה שב ותופס את מקומו ליד נהג מכונית ראש הממשלה בחזרה הבייתה, והוא חגור אקדח גדול הקשור בסרט אדום. אומרים שהוא היה בכית ראש הממשלה כאחד מבני הכית, אוכל שם, ומקבל תשרים מהגברת הגדולה, וגם הוד מעלתו היה מכביר עליו מתנות ומכבדו בסיגריות טובות. כך מספרים המספרים. אך הם גם היו אומרים, שהוד מעלתו בכבודו ובעצמו היה מוקסם מקומתו הגבוהה והישרה, והיה רואה בו דוגמה לגבר המושלם. לעתים רחוקות היה מצווה להביאו לפני אורחיו בחדר האורחים, ובייחוד לפני אורחים מחוץ לארץ, כדי להראות אותו להם, ולהציג לפנייהם את קומתו ומבנה גופו ושריריו, גאה שהוא הוא שגילה אותו, וכמה אנחות היו מתמלטות מפיהן של האורחות למראהו!

עד כאן, ואינני יודע מדוע הפסיק עבדאללה לספר. אולי משום שהבחין שהוא דיבר יותר מדי, ואמר מה שלא היה צריך לומר, או אולי נתרקנה אמתחתו, או אולי משום שקלט את המבט החטוף שכיוון ד"ר שווקי לעברי, והבין ממנו שהתלהבותו לשמוע הצטננה עד כדי הסתלקות גמורה מהאזנה לו, ומשימת לב אלינו שנינו. שווקי שוב חיך בחצי פניו התחתון, חיך של אדם המאזין לקול הבא אליו ממרחקים.

הדלת שעבדאללה החובש עצרנו לפניו לא יכלה בשום אופן להיות דלת של בית, כי המקום לא דמה לאחד מבתי העניים בעיר, וגם לא היה בקתה או בית כפרי הבנויים טיט. זה היה משהו בין בקתה לבית, בין בית כפרי לבית עירוני. הגענו אליו רק אחרי שעברנו סמטאות לאין ספור, למקצתן יורדים במדרגות, ולמקצתן מגיעים לאחר שעוברים על פני ערמות גבוהות של עפר, שבעצם היו הריסות של בתים שהתמוטטו, ולא נמצא מי שיסלק את שרידיהם, והם הפכו לתלים הסוגרים על סמטה או לגבעה המפרידה בין שני רחובות.

עבדאללה דפק בדלת. דפיקותיו התמשכו בלי שזכינו לתשובה, כך שנדמה לנו שלא הייתה נפש בפנים. ספק התגנב אל לבנו שמא זה לא היה הבית המבוקש, אך עבדאללה חזר והצהיר שלא יכול להיות שטעה, וכדי לחזק את הצהרתו הוא המשיך להכות בכל כף ידו. לבסוף נדמה לנו ששמענו בליל קולות מבפנים. דפיקותיו של עבדאללה הלכו והתחזקו עד שמצאנו, שמחמת המהלומות התמוטטה הדלת ונפתחה מאליה, ודרך הדלת הפתוחה ראינו חדר גדול שדמה לאולם קבלת האורחים בביתו של ראש כפר שהוקם בלב קהיר. הוא היה ריק מכל ריהוט חוץ מספה מתוצרת מקומית בלי ריפוד או מסעדים, שעמדה באחת הפינות. ובאמצע החדר בערך הייתה גיגית רחצה הפוכה על פניה, ועליה עמדה תרנגולת שניקרה במעט הבוץ והעפר שדבקו בתחתיה בתקווה למצוא מזון כלשהו, אך חיטוטי מקורה לא העלו אלא נקישות חדות, חדגוניות, משעממות, עקשניות ומצלצלות, שהוסיפו על העצב ששרר בחדר הגדול והריק.

המצב הזה לא נשאר כמות שהוא, ולא נשארנו עומדים ומהססים אם לשוב על עקבותינו או לשהות שם יותר, כי דלת צדדית נפתחה וממנה יצאה אישה צנומה, נמוכת קומה, לבנה, בעלת עיניים שחורות ושקועות כעיני נשות צפון הדלתה ואזור האגמים, אף כי כתובת הקעקע המשולשת שמתחת לשפתה התחתונה, על סנטרה, הייתה סימן מובהק של מצריים עילית. לעיניה היה ברק שרק גבר יבין את משמעותו, אך היא הייתה רזה וחיוורת, ובוודאי שיעור ההמוגלובין בדמה לא עלה על הרבע, וכפניה היה גלד בגודל של ריאל. היא הייתה יחפה וכפות רגליה היו קטנות ככפות רגלי תינוקת או אישה סינית. ובעיצומו של הקיץ הייתה לבושה בגד עליון ביתי, כזה שנשות הפלאחים לובשות, והוא היה בלוי ומבין קרעיו הציצה כותנת לילה צהובה ונקייה. היא יצאה מהחדר בהולה, כאילו ברחה מפגע רע, וכאשר ראתה את הדלת החיצונית פתוחה, וגם ראתה אותנו, שלושה גברים גבוהים הממלאים את פתחה, היא נאנקה ומיד נעלמה בתוך חדר אחר והותירה אותנו עומדים ומשתאים ומשיטים את עינינו על פני החדר. ובניתיים, התרנגולת, שנבהלה כצאת האישה, שבה לאחור היעלמה ועלתה על הגיגית וחדשה במקורה אותה נקישת חדגוניות, מצלצלת, עצובה.

וכאשר פקעה סבלנותו, הרים עבדאללה את אגרופו והנחית על הדלת הפתוחה מכת מחץ, שעקרה את התרנגולת ממקומה, והפריעה את השקט, וקרא בקול חסר סבלנות ומבהיל:

— אתם, שם בבית!

הדלת נפתחה, וממנה יצאה האישה הקטנה כשהיא לבושה שמלה שחורה ממורטת, וראשה עטוף באותו בגד שלבשה מקודם. היא באה לקראתנו, מועדת בלכתה ואומרת:

— תיכנסו בבקשה.

ולפני שהתקרבה אלינו, ולפני שנכנסנו פנימה, החל עבדאללה להסביר לה בקיצור את סיבת בואנו, ולהפתעתי הוא כלל אותי במשלחת, באמרו שאנחנו "ועדה רפואית מחוזית" שהופיעה "במלוא הרכבה".

האישה חשבה את כל העניין למוזר והתקשתה להבין דבר ברגע הראשון. בוודאי אנחנו לא היינו הוועדה הרפואית הראשונה שנכנסה לאותו בית, אם כי היה ברור כי היינו הוועדה האחרונה.

וכאשר סיים את דבריו, היא לא עשתה מאומה. היא כבשה את פניה בקרקע מתוך הכנעה, ושוב אמרה:

— תיכנסו בבקשה.

— את אשתו?

— כן, אדוני.

— ואיפה הוא?

— ישן בפנים.

— ובשלישית היא אמרה:

— תיכנסו בבקשה.

ובטון מצווה אמר עבדאללה:

— לכי לפני האדונים, תראי להם את הדרך!

ובמקום שתעשה כפי שציווה, היא נעמדה ולא ידעה מה לומר; ולבסוף היא הצביעה על הספה שבפינת החדר ואמרה:

— רק תשבו כאן דקה. בשם הנביא, דקה אחת.

לא הבנו את סיבת בקשתה, ובכל זאת מצאנו את עצמנו צועדים בכיוון הספה, וכאשר החלטתי להיכנע למציאות ולשבת, העדיף שווקי להישאר עומד, וכתוצאה מכך הכריח גם את עבדאללה להישאר עומד.

האישה עזבה אותנו ונכנסה בפתח הראשון, ושמענו אותה מדברת בלי שאיש ישיב על דבריה, ואחר כך ראינו אותה יוצאת ונעלמת בחדר השני ומביאה דבר מה שהסתירתו מאיתנו בבגדה, ושוב נכנסה בפתח הראשון, וכך יצאה ונכנסה, ויצאה ונכנסה, ואנחנו עוקבים אחריה במבטינו. שקט שרר, ודבר לא הפך אותו חוץ מהנקישות החדגוניות של התרנגולת, שהייתה אז כמצב שהכניסה והיציאה לא הפריעו אותה יותר ולא הפסיקו את נקישותיה כגיגית. לבסוף, נדמה כי האישה סיימה את מסעותיה, כי היא באה ונעמדה לידנו, ועבדאללה אמר בתוכחה עזה:

— גמרת כבר? הרופאים ממהרים. יש לנו עוד הרבה ביקורים.

היא הליטה את פניה בבגדה הממורט ואמרה:

— כן. מיד. רגע.

עבדאללה התפרץ:

— כמה זה הוא הרגע שלכם? שעה? או אולי יום שלם?

האישה עמדה על עומדה, לא זזה ולא הגיבה, וכפי הנראה, ההפסקה הקצרה הזו עייפה אותה, כי עד מהרה היא צנחה והתיישבה וגבה נשען אל הקיר, ירכיה צמודות לבטנה וידיה חובקות את שוקיה.

8

לא היה ברור לנו למה אנחנו מחכים, אך ידענו שלבטח הייתה סיבה לכך. הדבר המביך ביותר היה השקט שאפף אותנו, השקט שנשטרר עד שנבלעו בתוכנו נקישות התרנגולת, והשכיח אותה מלבנו כליל. משום מה חשתי באחריות למכוכה שהיינו נתונים בה, ובצורך להפך שקט כאוב זה. וכך התחלתי לדבר אל האישה ולשאול אותה. דיברתי ולא חשבתה שהשיחה תימשך יותר מדקות מספר, כי תשוקתי הבסיסית הייתה לראות את "השוטר השחור". ואף על פי שהתייחסה אל שאלותיי, היא נתנה תשובות קצרצרות, וגם זאת לאחר התבוננות מהירה ונבוכה בתווי פניו והתחזקות אחרי כוונותיי. תשובותיה התחילו למשוך את תשומת לבי... ולא רק תשומת לבי אני, כי למרות שלא נדברנו, ידעתי שתשוקתו של שווקי לראות את עבאס לא נפלה מתשוקתי, והוא לא הסתיר את תוסר סבלנותו מהרגע הראשון לשמע שאלותיי, שחשבן לבזבז זמן אף כי ידע שכוונתי הייתה לפתוח בשיחה — שווקי התחיל גם הוא לתת את לבו אל הנאמר, ומרוב התעניינות כמעט ששאל שאלות נוספות, לולא נרתע בטרם פתח את פיו. וכך נעשו הדקות רבע שעה, והגיעו הדברים עד כדי כך שהשאלות עוררו את מכאוביה של נור אשת עבאס וגרמו לה להזיל דמעות בהשיבה עליהן. אך אני המשכתי עד שעברה את שלב הבכי אל שלב שבו החלה האישה להשיב בגילוי לב ובייחוס. היא כאילו רצתה לפתוח את סגור לבה ולרוקנו מתכולתו המעיקה, או אולי היא סברה שבגילוי לבה תמתיק את גזר הדין שעוד מעט קט נוציא על בעלה.

האמת היא, שרצוני להוציא את כל מה שאפשר להוציא ממנה כמעט שגבר על רצוני לראות את בעלה, ולבסוף הוא גבר. ובזאת לא הייתי לבד, כי שכתנו שלושתנו את תשוקתנו, את הזמן ואת הגבר השוכב בחדר והאזנו לדבריה. וכאילו גם היא נדבקה בהתעניינותנו ושכחה את ההווה, ואת השוכב, והחלה לחיות בכל ישותה את העניין שענינו בו.

איור אברהם עייש

האופיום. היא ידעה שלקח את הסם כדי לסלק מרה שחורה ותו לא, אך כאשר חזרו ההתקפות ונשנו, והוא שקע ב"עבודה", נוצרה אצלו תלות בסם והוא התמכר לו והחל לקחתו בכל עת: לפני השינה ובחצות ואפילו בבוקר בטרם יאכל ארוחת בוקר. ואם היא פצתה את פיה והביעה התנגדות הוא נתן בה מבט שהרעיד את כל עצמותיה, ואילץ אותה לבלוע את רוקה... ואת דברה. היא רתחה ושקתה, ונפשה נקרעה בתוכה מחששה עליו. היא הייתה מגישה לו את האוכל ושבה ולוקחת אותו כפי שהגישה אותו, והוא היה הולך לישון. הדברים הגיעו עד כדי כך, שהוא היה בא הביתה רק כדי לישון, ולא יכול היה להישאר לבדו כאשר היה ער. היה הולך לישון ומבקש ממנה להעירו מוקדם בבוקר, ובכואב השעה, כאשר היתה מעירה אותו, הוא היה נזוף בה, ואם היא התמידה במאמציה הוא כמעט שהיכה אותה כדי להשתיק אותה ולהמשיך לישון. והנה בא יום והוא הפסיק ללכת לבית הקפה, ואם באו חבריו ושאלו עליו, הוא ציווה עליה לטעון שאיננו בבית ולסלקם. היא היתה אומרת לעצמה, כל אימת שהתחדש דבר מה, שאין זו אלא תופעה בת חלוף, ושעד מהרה ישוב לעצמו, לעבאס משכבר הימים, אך כל יום חדש הביא איתו שינוי לרעה, ואז כל מבוקשה היה שישבו אל מצבו מאתמול. וכאשר התיאשה גם מזה, כל מה שנותר לה לבקש מאללה הוא, שישאיר לה את האדם הזועף, הזועם וחסר הסבלנות, שהתפרץ מסיבות קלות ערך, וגם בלי סיבות. והוא חדל להוציא כסף עליה ועל הבית, ולמרות כל הכנסותיו היה ארנקו שמתחת לכרית תמיד ריק, כאילו כל הכנסתו היתה יורדת לבור שופכין שאין לו תחתית. הוא היה כאדם ההולך בדרך שלא ידעה לאן היא מובילה. היא רק ידעה שהוא מתרחק ממנה, ומהאנשים. הרי הוא חדל לומר שלום לאיש, כאילו אמירת שלום קשתה עליו, והיה מתרחק מאנשים כאילו הם היו אויביו. בכל יום היתה לו תקרית, שבה נשמעו קללות וגידופים, ונשלחו ידיים, והתעורפו מכות, וזה היה עם שכן, או עם הנער השליח של בעל המכולת, או עם רוכב אופניים שצלצל בפעמון. הוא רב כמעט עם כל הבריות, ואלה הגיעו לכלל מסקנה ששומר נפשו ירחק ממנו, וכאשר הציקה לו בדידותו פעם, הוא שלח לקרוא לידידים של פעם. הם באו, בעל כורחם באו, ובעל כורחם האזינו לדבריו על אירועים שתמיד הוא היה הגיבור בהם, ולסיפוריו אודות ריסוק זרועו של אסיר פוליטי במכה אחת, או שבירת שיניו של אחר במהלומת אגרוף, או מה שאמר לו ראש הממשלה ושנה ואמר. וכאשר הבחין בסימני רחמים על ארשת אחד משומעיו, או כאשר שמע מילת ביקורת מפיו על מעשי הממשלה, הוא התפרץ כנגדו בגסות והגן על הממשלה ועל ראש הממשלה ועל השלטון, כאילו הוא היה אחד מעמודי התווך שלו. ולעתים קרובות הוא היה מתבטא כך: אנחנו עשינו, והיינו צריכים לעשות, או היה מכנה את האסירים הפוליטיים והמתנגדים לשלטון בשם: אויבנו. פגישה כזאת לא ארכה זמן רב, כי עד מהרה הסתלקו האורחים אחד אחד בתירוצים מתירוצים שונים, רובם חסרי יסוד. והוא, אחרי הסתלקותם, היה מקלל ומקלל בינו

הסיפור שהוצאתי מפי נור אשת עבאס היה, כמוכך, שונה בתכלית מהסיפור על "השוטר השחור" שעבדאללה התנדב לספר לנו, ומהתמונה ששווקי ראה — שווקי וכל מי שהיה בבית הסוהר ואתרע לו מזלו ליפול בידינו. זה היה סיפורו של פלאח שבגר ונעשה בחור חזק וקשוח יותר מכל רעיו, והתפרסם בכפר, והיו לכוחו סמכות וצרכים. ומבין אלה לא היו בין הפחות חשובים גלימת משי ומצנפת, וחליפה, שהיה מתהלך בהן בשעת בין-ערביים, ונכנס לשוק ויושב כמושב הגברים ומסנוור בלבושו ובחזותו את עיני הבנות והנשים הגרושות, ואת עיניה היא, בת דודו, והיפה בבנות. זה היה סיפור של פרחחות, והתערבויות על נשיאת שקי כותנה ושקי דשן, ומריבות וקטטות ו"נבוטים". ואף על פי כן, היא התאוותה להינשא לו, כדבריה, והייתה מוכנה לחכות לו, לא רק חמש שנות שירותו הצבאי, אלא כל החיים. אך הוא חזר אחרי השירות ונשא אותה ועבר לגור בקהיר, באותו בית, שיד הזמן לא שינתה בו מאומה. הוא עבד במשטרה. נכון שהוא לא העניק לה ילדים, וזה הציק לה עד מאוד, אלא ששמחתה בו הייתה תמיד יותר גדולה מכל דוחק או קשיית לב או עקרות. פעם הוא לקח אותה לרופא והלה לא מצא בה פגם ואמר לו לטפל בעצמו הוא. אך הוא היה תמיד עסוק בצבירת כוח ובהשתלטות על אחרים, ותמיד רב עם הממונים עליו, והתקומם על מצבו, ועל רעיו, עד שהתמזל מזלו בסוף ונבחר על ידי הוד מעלתו לשרתו, והחזיק במשרה זו עד שנדמה לו שהנה הוא רואה את הפתח לאושרו והנאתו. לא היה יום שהוא היה שב הבייתה בלי סל מלא ירקות ובושר, וצחוק היה ממלא את חדר האורחים ומתגלגל עד שעת השינה. ביתם היה מלא אנשים והתקיימו בו נשפים שנמשכו עד לאחר חצות. כל השכונה ידעה את סוד המשרה החשובה, ורבים ראוהו בתפארתו יושב כמושב הקדמי לפני הוד מעלתו, ולא עבר זמן רב עד שהמכוננית הייתה מביאתו אל הרחוב שלו, והשכנים ראוהו כמו עיניהם יושב בתוכה. אפילו אוס-עלי צרת העין ראתה אותו ובאה אליה. אל נור, כדי לתאר לה את מה שראתה, ואת האנקות שליוו אותה לכל מקום שהמכוננית עברה בו, ולכל מקום שהניח בו את כפות רגליו. היא ביקשה ממנה לגונן עליו מעיני נשות השכונה וגבריה, ונור הייתה מגוננת עליו מעיני אוס-עלי עצמה, והייתה קמה עם שחר להתפלל ולבקש מאללה לנצור אותה ואת בעלה תמיד, לשמור אותם מרוע לבן של הבריות. והנכנס לבייתם לא הכיר את היוצא משם, ולנכנס וליוצא, ולמבקר, לקרוב המשפחה ולזר היו תביעות ותלונות ובקשות למשרות ולקידום. ואף היו — וכאן האירוניה — השתדלויות אצל עבאס ובקשות שילמד זכות בפני הוד מעלתו על עצורים ונאשמים. הוא היה מקבל את כולם ומשרת אותם ודוחה רק בקשות לשחרור עצורים שנפשו קצה בהן. הוא היה מוכיח את מבקשיהן, ולפעמים אפילו מודיע עליהן למשטרה הפוליטית. ואולם בבקשת שחרור אחת הוא נאות להתערב, וזאת כאשר במפתיע ביקר אותם ראש כפרם, אחמד בק מרוואן, בלוויית אביו הבא בימים, ומשלחת גדולה ממשפחת מרוואן. הוא, מרוואן, דפק בדלת ביתם, אותו בית נוכחי, שתה את הקפה שלהם ופנה אל עבאס בתואר "אדוני". ולפעמים הוא אמר: "תבוא עליך הברכה, אדון עבאס", ופעמים אחרות הוא פנה אליו בתואר "אדוני הקצין". והעניין הגיע אף לידי כך שנשק לידו. כמו עיניה, דרך הדלת הפתוחה למחצה, ראתה נור כיצד מחזיק מרוואן ביד עבאס, מתכופף עליה ונשבע שבועה חמורה שינשק אותה. ולעבאס לא הייתה ברירה אלא להסכים ולהבטיח שיעשה את כל שיש לאל ידו ויתערב אצל הוד מעלתו כדי לשחרר את בסינו, אחי ראש הכפר, הסטודנט העצור. ואכן, עלה בידו לשחררו וראש הכפר נתן לו במתנה חמישים לירות מצריות וכבש, וזה היה סכום גדול מכל סכום שנכנס לכיסו אי-פעם. וכך, עם כל בקשה, הייתה יד המבקש נדחסת לתוך כיסו ומשאירה בתוכו כל אשר השיגה. ועבאס בזז ופיזר, והסתובב בין אנשי השכונה ועובדי העיריה, וכשהוא נמצא בבית הקפה, הקיפוהו אלה ושעשעו אותו, וכל לילה הם היו מתאספים בביתו, באותו חדר רחב ידיים. היו אלה ימים מלאי כל טוב, וכל הכנסה שנכנסה התנדפה, נעלמה ולא נשאר ממנה זכר. מאותם ימי גדולה לא נותרו אלא מאתיים לירות מצריות בתכנית חיסכון בדואר. היו ימים גדולים אך מעטים, ונור, על אף השאלות החוזרות ונשנות והאמצעים לרענן את זכרונה, לא יכלה להגיד בדיוק מה קרה ומתי. כל ששמה לב אליו בהתחלה הוא שכאשר הסתלקו החברים והמבקרים, ובבית נותרו רק היא ועבאס, התנדפו צחוקו ושמחתו שאך זה עתה היה שקוע בהם, והוא היה יושב אותה ישיבה מזרחית, בראש מושפל, שרוי בעצב פתאומי שלא ידעה את סיבתו. הוא היה נשאר כך שעה-שעתיים, לא זו ולא מדבר אליה, ולא משנה את תנוחתו. רק שמדי פעם היה מרים את ראשו פתאום וממלט מחזהו אנה עמוקה ואומר: "נו, מה לעשות?" ושוב משפיל את ראשו ושב אל העצב ופיזור הנפש שהיה נתון בהם. וכשזה נמשך יתר על המידה והיא העזה לשאול אותו מה הציק לו, היא לא זכתה לתשובה, או אם הוא הרים את ראשו והשיב, הוא לא אמר יותר מ"אין דבר, הכל ממנו. מחר יסתדר הכל". היא הייתה בטוחה שכאן לא היה עניין של אישה אחרת, או טרדה מטרדות הפרנסה, ולכן לא הפצירה בו ושקתה, כשיש לב שמצב זה לא נשנה אלא לעתים רחוקות, ומדי כמה לילות. אך עד מהרה הדבר התחיל להתארע תכופות, כמעט כל לילה, ולהתמשך יותר. ועבאס היה מתעכב ב"עבודה" ושב רצוף ומדוכא כאילו ספג מלקות. אז היה הולך לישון בלי ארוחת ערב, ואם כן אכל ארוחת ערב, היה הייתה מתעוררת לקולו החנוק היוצא מחלום בלהות. אחר כך התחילה צרת

* מטבע 20 גרושים מצריים = 1/3 הליירה.

לבינו את השכונה ותושביה. בהתחלה היה דיבור עם עצמו דבר מזדמן, ואולם כמרוצת הזמן הדבר הפך להרגל. ובהיות נור בחדר האורחים או בחדר אחר, היא הייתה שומעת אותו מדבר, או צוח, או מקלל, או נאנח עמוקות, או נוהם: "מה? אוי! כן, הכל ממנו, אין מה לעשות. ינעל אבי בני האדם, ינעל אביהם אחד אחד".

נור לא ידעה מתי זה היה כאשר היא הבחינה בעובדה, שגילוייה גרם לה כאב ראש. עבאס לא היה עבאס. הוא נעשה אדם אחר שלא הכירה מעולם, אדם אחר בעל תכונות אחרות ומזג אחר, זר, והיא בכלל לא הרגישה שהוא בעלה שנישאה לו. וברור שגם הוא, לאחר שהרחיק מעליו את כל מכריו, והשתנה, ולא נשאר לידו איש מלבדה — ברור היה לו שגם היא התחילה להיות אישה זרה שלא הכירה, ולא התחשב ברגשותיה, ולא היה איכפת לו מנין תשיג את הוצאות המחיה וכיצד תסתדר. אום-עלי אלחסודה (צרת העין) אמרה לה שהאופיום שינה אותה, אך היא ידעה היטב, שהאופיום, כמוהו כרגזנותו של בעלה וסלידתו מהכריות, היה הסימפטום ולא הסיבה, והסיבה גדולה היא ורחוקה מכפי השגתה. בעבר הם חיו כפי שחיים יצורי אללה תחת השגחת אללה. אז מה קרה? היא אמרה שזוהי עין הרע, ועינה של אום-עלי ליתר דיוק. על כן היא לקחה כמה טיפות משארית המשקה שבכוס ששתתה ממנה אום-עלי, אמרה עליהן לחשים, העלתה קטורת, ואמרה שזהו מעשה כשפים, והלכה אל עושה הכשפים, ושילמה לו את שכר טרחתו, ושחטה את התרנגול השחור, וניסתה כל מרפא וכל רפואה. ואולם מצבו הלך והחמיר, ובעיקר התנזרותו ממנה במיטה, שארכה וארכה עד שחשבה שהוא נמנע ממנה בשל לחש. היא ניסתה להתיר את מעשה הכשפים, אך הוא נשאר אותו אדם זר, שלולא הדמיון החיצוני לבעלה היא לא הייתה מכירה אותו. הוא התרחק והתרחק עד שבקושי התחשב בה או חש בקיומה.

היה זה לילה שחור, אותו לילה שבו החליטה לסמוך על עצמה ולהסיר מעליה את לוט הבושה ולומר לו דברים גלויים. הלוואי שלא הייתה עושה זאת! הוא שמע והחריש עד שסיימה את דברה ולא נותר לה אלא לבכות. ובמקום עבאס בעלה ובן דודה שהכירה, התנפלה עליה חיה פראית שנעצה בבשרה את ציפורניה. הוא החזיק בה בשתי ידיו, והגיב על דבריה במלים הגסות והמכוערות ששמעה מעודה, מלים שמעולם לא יצאו מפיו לפני אותו לילה, ושהיא לא תיארה לעצמה שהוא מכירן או מסוגל להוציאן מפיו. היא אינה יודעת מה מנע ממנו מלהכותה, לדרוס אותה או להרוג אותה, כי הרי בגלל עילות הרבה פחות רציניות לא נותר אדם שהכירו שלא הרים עליו את ידו. מה השאיר אותה יד נעוצה בכשר זרועה, ומה מנע ממנה להתרומם ולסטור, או לרדת באגרוף קמוץ עליה ולשבר את עצמותיה? היא אינה יודעת, אבל היא אישה מאמינה, ובאמונה שלמה היא האמינה שנכתב לה לחיות מחדש. וכאילו חיכתה ללילה כאותה לילה, שבו יאבד כל מעצור לעבאס, ולא יהיה לה מנוס מלחשוב על בריחה, כי אין פיתרון אחר. אילו היתה כועסת ונוסעת אל הכפר, לא היה עונשה פחות מהריגה. היא חשבה ותכננה ועקבה אחריו כדי לקבוע את שעת הבריחה. ועבאס כאילו השתגע. הוא היה מתעורר בזעקות אימים אם היה ישן, ואם היה יושב לבדו, הייתה מוצאת אותו פתאום מתנפל על עצמו בקללות וגידופים, כאותן הקללות הגסות שקיללה בהן, ופעם היא אפילו ראתה אותו מסיים את סדרת קללותיו בסטירה על פניו עצמו, ואז היא החליטה שהגיעה השעה: עליה למהר ולברוח.

אולם הימים תכננו אחרת. יום אחד חזר עבאס מהעבודה מוקדם מהרגל, לפני הצהריים, והלך לישון. הוא ישן עד למחרת. ולפני ששכב לישון שמעה אותו אומר לה משהו שלא הבינה. היא חששה לבקש אותו לחזור על דבריו. ובשעה שישן באו לבקרה אום-ת'אבית והתאג'ה* כרימה ואום-עלי, והודיעו לה שראש הממשלה שעבאס נמצא בשירותו התפטר, ושעומדים להכריז על בחירות כדי שראש ממשלה אחר יתפוס את מקומו. וכאשר התעורר עבאס, היא ניסתה לפתוח בשיחה כדי להודיעו דבר, אך הוא סירב לדבר. הוא רק המיס חתיכת מור** בכוס ושתה את התמיסה, נתן לה פתק והורה לה מה לעשות בו, ושכ לישון.

הייתה זו בקשת חופשת מחלה, הראשונה מביין עשרות ומאות הבקשות שלא שיערה שתרוכזנה אחת את רעותה ללא הרף.

נור המשיכה לשבת את ישיבתה השפופה ליד הספה, כשירכיבה צמודות לבטנה וידיה חובקות את שוקיה, וקולה, קול אישה ממצריים עילית, רך וחרחריני ויוצא בצורות קטועות, וכמעט מזעזע את המקום בהתרגשותו ובכנות נעימתו. אשר לשווקי, בהיותו להוט לשמוע את דבריה, הוא נאלץ לשבת על קצה הספה, ולהוריד את ראשו עד סמוך לראשה של נור כדי שלא יחמיץ מלה. אדישותו פגה והחל להקשיב, ולתת באישה מבטים חודרים המנסים להוציא ממנה כל מה שלא יכלה לומר או להביע. מדי פעם הוא היה יורה שאלה כפגז שלא רצה שיחטיא את מטרותו. והסיפור ריתק גם את עבדאללה החובש עד שהשליך מאחורי גבו את גינוני הרשמיות, והתיישב על הרצפה ליד האישה כדי להיטיב לשמוע, ובלי שיפנה את ראשו או יתיק את מבטו מנורי הוא היה מנפנף מדי פעם בידו כדי לגרש את התרנגולת מהמקום, אך כל ניג'ונותיו עלו בתוהו.

אם יסתיים הסיפור, ובטרם נדע כיצד חלה עבאס את חוליו האחרון, ומה בדיוק קרה לו, אירע דבר שהיכה אותנו בתדהמה והבהיל אותנו באמת. אינני זוכר, מאז תקופת הילדות, ומאז חדלתי להאמין בשדים ורוחות ובמקומות שבהם מבקרים שדים ורוחות — אינני זוכר מאז, שפחדתי פחד כה גדול

ואמיתי. פעמים רבות התרגשתי, למשל, או הלם לבי מתוך חרדה, אבל מעולם לא אחזתי פלצות כזו. באותו רגע פחדתי, והאמת היא, שכמעט שנשאתי את רגליי וברחתי מהמקום כל עוד נפשי בי. מה שהפתיע אותנו היתה צעקה, או כך חשבנו ברגע הראשון. היא התמשכה והפכה למין יללה. אילו היינו ביער או בשדה פתוח, לא היינו פוחדים כך, כי אז היינו חושבים שזהו זאב. אבל היינו בלב קהיר, בתוך בית, והיללה היתה יללת זאב, אך היא יצאה מפיו של גבר, שלא חמד לו לצון או ניסה להפחידנו. הוא יילל באמת וביללתו הוא הביע דברים שהיו טמונים בתוכו. נשמתו נקרעה בתוכו והוא הוציא את הקרעים בצורת יללה מתמשכת, בלתי פוסקת, שאינך יכול להבחין בינה לבין יללת זאב אמיתי.

ולא רק אני פחדתי. ועד ששבה אלי רוחי, מצאתי את עצמי עומד, בלי שהתכוונתי לכך, ומצאתי שגם האחרים עומדים, עיניהם פקוחות לרווחה ואימה ניבטת מהן. האישה היתה הראשונה שזעה. היא הותירה אותנו עומדים, משותקים, בשעה שרצה אל פתח החדר שממנו באה היללה, בלא חשש או פחד, כאילו היללה הייתה בכי של תינוק המבקש לינוק והיא אמו. ובהיכנסה עלתה היללה שוב, אך הפעם היא לא נתמשכה. היא נפסקה כאילו נרגע התינוק. התייפחות באה במקום היללה, ולולא החספוס שבה, היינו חושבים אותה להתייפחות של תינוק.

אז פנה עבדאללה בבקשה, כמעט בבכי, אל שווקי:

— דוקטור, אולי נשאיר את העניין לרופא הראשי? עשה טובה!

הבטתי בשווקי וראיתי חיוור, עיניו משוטטות, מביט אל הדלת, ואל עבדאללה, ואל, וכולו מהסס.

באותו רגע תקפני רגע כושה, הבאה בעקבות פחד ממהו. אני אומר בושה, כי אנחנו גברים ובכל זאת פחדנו, אותה בושה המאיצה באדם לקרוא תיגר על מה שהפחיד אותנו, לזלול בו ולתקוף אותו. שווקי כנראה קרא בעיני את המסר, ועשה כל שהיה לאל ידו להדגיש שגם הוא איננו פוחד, ושאינ מנוס מביצוע המשימה עד תום.

וכך נכנסנו לחדר.

היה מאוחר. לא ידענו אם השמש כבר שקעה או עמדה לשקוע. רק צוהר קטן מאוד ליד התקרה האיר את החדר, כאותם החלונות הקטנים המצויים בתאי הצינוק בבתי הכלא. בקושי ראינו משהו בשעה שנכנסנו. החדר נראה כמחסן מלא חושך, ישן ומוזנח. רק אוזנינו יכלו לתפוס ולשמוע ולהבחין באנקות חנוקות חוזרות ונשנות באוויר הרווי אנחות רטובות מדמעות.

רק רגעים מספר נמשכה ההפתעה, ואחר כך יכולנו לראות, לראות בקלות, כאילו עינינו הגזימו בהערכת החושך, או כאילו עצם הכניסה נטלה מהן את כושר הראייה. החדר היה גדול, דומה לחדר השני, וריהוט דל בו: מחצלת גדולה על הרצפה, וארון בגדים ישן, וכפינה בצד ימין הייתה מיטת אפיריון, ועליה מזרן בלוי, שמתוך קרעיו צץ צמר גפן שחור, וכזה היה גם מצב הכרים, ומהכול נדף ריח רע ומעיק, שבגללו חששנו לנשום פן ניחנק.

עבאס אלזנפלי היה שכוב למחצה על המיטה ואשתו תמכה בו, ונראה כאילו זה עתה הפסיק לבכות. קשה לתאר את מצבו, כי סביר לראות על חולה סימני חולשה ורזון, וסביר שמראהו ישתנה בצורה שתצביע לנו שהאיש חולה. מבחינה זו אפשר היה לראות שעבאס היה חולה, אבל הסימנים האלה לא היו המפחידים ביותר. עיניו היו המפחידות ביותר, וליתר דיוק מבטו הפחיד. סביר להניח שכאשר ירזה הגוף או יחלה, ויחוויר העור, העיניים יבריקו ויבערו, ויחוויר העיניים יראה ככרך, למשוגעים, למשל, יש המבט שלהם, ודומה שכאשר אדם משתגע משתגעות גם עיניו, וכפי ששכלו מוכה ברפיון, מוכים גם מבטיו והופכים לחסרי מבע ורצון. מבטיו של עבאס לא היו חולים או כוערים או משוגעים. הם היו שקטים כשקט המוות — יציב ומתמשך ומוחלט. יכולת לחוש באותה מוחלטות כאילו עמדת על חוף אוקיינוס והבטת בו, ולא יכולת, מגודלו העצום ומהיקפו, לתאר לעצמך שיש לו חוף אחר. האמת היא כי בשתיקתם המתמשכת והמוחלטת היו מבטיו כפני ים דומם הנתון בעולם חסר אוויר, עולם שאין בו זריחה או שקיעה, עולם שאין לו התחלה ולא סוף ולא זמן.

נכנסנו והופתענו לשמוע את עבדאללה אומר, בלא קשר, ובקול רותח: שלום. הוא הפנה את ברכתו אל עבאס. אינני יודע אם זה שם לב שנכנסנו או לא, כי גם על דברי הברכה של עבדאללה לא התאמץ לענות.

ומרגע שנכנסנו לחדר, והתרגלתי לחדר, מצאתי שתשומת לבי נתונה לא רק לעבאס ולמצבו, כי אם גם לשווקי. הרי כבר חל שינוי בשווקי בשעה שהאזין לנו וחקר אותה, ואחרי ששמע מה ששמע, ולפני שנכנס לחדר, וכאשר נכנס לחדר והיה באותו מקום שעבאס היה בו ויכול היה לראות כמו עיניו ולוודא שאכן זהו האיש. בשווקי חל שינוי, והוא היה נתון במצב שלא ראיתי בו לפני כן, ומרגע שתפסתיו, נדמה לי כאילו פתאום נדלק אור במוחי, וכאילו התחלתי לחוש בדבר מה שראיתי לפני כן, אלא שמרוכ הרגלי לראותו לא ראיתי. בדיוק כמו שאינך יכול לתפוס שאדם מסוים היה אומלל כל הזמן, אלא בשעה שאתה רואהו מחייך פתאום, או שהיה מרוצה אלא בשעה שאתה רואהו כועס פתאום. זה קרה לשווקי כאשר החלו דברים להיאבק בתוכו, והמאבק מצא ביטוי בתווי פניו ובשרייתו; כאשר החלו רגשותיו ללבוש צורות שונות ומגוונות: פחד, פליאה, תשוקה, סקרנות, היסוס; כאשר פתאום השיל מעליו את חיוכו הנצחי ונראה כאילו הוריד מסכה שהסתתר מאחוריה מאיתנו ואפילו מעצמו; כאשר ראיתי בחטף כאילו החלו החיים לזרום

תעשה את עצמך ששכחת! תפתח את הפה שלך ותדבר ותצעק! אל תעשה את עצמך ששכחת, ואם שכחת אזכיר לך, אזכיר לך תיכף ומיד.

אינני יודע כיצד הצליח שווקי ברגע קט, בהרף עין, לפשוט את מעילו ואת חולצתו, ולהפשיל את גופייתו ולחשוף את גבו. אי למה שראו עינינו! לא היה בגבו מקום אחד שהייתה לו צורת עור או מראהו. כל גבו היה צלקות, צלקות מכוערות שנמתחו לאורך ולרוחב, והתקצבו ברמות שהגלידו וחשפו שקערוריות שבתחתיתן כמעט שראו את הצלעות. זה היה מתוה מכוער ששלח רעדה בגופנו והעלה תמיהה על האכזריות הפראית שעשתה את כל מה שראו עינינו. כאילו זאב מוכה כלבת או מפלצת נעצו את מלחצותיהם וציפורניהם בגבו של שווקי ונשכו וקרעו בבשרו בחמת רצח.

הוא עשה זאת בשבריר של שנייה, עשה זאת ופנה ועמד מול עבאס, עין בעין, וצעקותיו אינן פוסקות:

— אם שכחת אותי, אתה לא יכול לשכוח את זה. אתה לא תוכל לשכוח את מה שעשית לי. עכשיו נזכרת? וכפי שהתחיל פתאום, הוא פתאום הפסיק להראות את גבו. הוא פנה וצעק:

— אתה צריך לזכור טוב ולא לשכוח! אני לא שכחתי. אף אחד לא שכח ואף אחד לא ישכח. תפתח את הפה שלך ותדבר ותצעק ותאמר שאתה זוכר! תפתח את הפה!

נחרדתי ממה שקרה, מצעקותיו של שווקי, מקולו הגבוה והטורדני, מנהמתו, מצווחותיו שהלכו וגברו, ומהמלים המובנות שהתחילו להיות בלתי ברורות או מובנות. נחרדתי לשמוע כיצד החלו המלים לאבד בהרמת קולו את צורתן, וכל מה שיצא מפיו לבסוף היה סתם חוט ארוך ובלתי מנותק, ומורכב מרצף שלא ידענו אם היו אלה דברי טינה או יללות או צעקות כאב או בכי; וכיצד החל החוט להתפתל ולהסתבך ולהפוך למעין נביחות, לא, להפוך לנביחות של ממש, נביחות רועדות הקוראות לעזרה, שאין יצור חי יכול להוציאן מפיו אלא אם הוא סובל מכאבים אימים, כאבים שאין אדם יכול לעמוד בהם, כאבים שמחמתם לא הגרון צועק, כי אם הגוף עצמו, בשר הגוף ועצמותיו ועצביו; הכאב היה מאלץ את כל אלה להוציא את צעקתם הנואשת האחרונה.

המבהיל ביותר הוא שהדברים האלה יצאו משווקי, ואנחנו, אני ועבדאללה והאישה, הוכינו בשיתוק, ולא ידענו מה לעשות. מראהו של שווקי שכנענו שאין כוח בעולם שיכול לעצרו ולמנעו מלצעוק ולילל, או מלהרוג את עבאס אלזנפלי, או מלהרוג אחד מאיתנו, אם אך ירצה בכך.

אשר לעבאס, הוא המשיך לשטוף את שווקי במבטיו המתים מבלי להניד עפעף, אבל כאשר הפכו צעקותיו של שווקי ליללות, ראינו מיד כאילו זיק של הבנה עבר על פני העיניים המתות, ובעקבותיו בא רעש סופה שעד מהרה נתגלה במבט של פחד שהלך וגבר עד שהפך לבלהה איומה וקבועה, בלהה שעוררה את החיים גם בגל האדם היושב חצי ישיבה וקיבלו את ביטוים באימה. נראה כאילו החל האיש להתכווץ, ולזחול כשהוא אוזח ביד אשתו, ולהתרחק עד קצה המיטה, ולהצטמק ולהתכדרר. לא תיארתי לעצמי שאדם יכול להגיע בהתכווצותו לדרגה כזאת של קוטן. יכולת לחשוב שאילו המשיך להתכווץ בקצב כזה היה כדור-האדם חיש מהר נעלם מההוויה. יכול להיות שחרדתו והתכווצותו הם הם שעודדו את שווקי לפתוח במרדף, להתקרב אליו, ולגדול הוא, ככל שעבאס התכווץ. זה התרחק וזה התקרב והמרדף לא פסק ליד המיטה, כי שווקי עלה עליה והמשיך לרדוף ולצעוק ולילל ללא הפסק. עם זאת, ייתכן שפתחו העצום הוא שעמד בין שווקי לבין התנפלותו עליו ורציחתו נפש.

שווקי נעצר והפסיק לילל רק כאשר פתח כדור-האדם, הלחץ אל הקיר מחמת אייכותו להיסוג יותר, את פיו ונתן את קולו באותן יללות שהקפיצו אותנו ממקומנו כשהיינו בחדר הגדול, יללות שהתערבבו ביללותיו של שווקי ואף עלו עליהן והשתיקון. שווקי קפא דום, לא דיבר ולא צעק ולא הוציא קול כלשהו. תחילה היו אלה יללות של פחד ושל קריאה לעזרה, ואחר כך היו ליללות בכי, ואחר כך ליללות רמות של מטורף... ואחר כך... ואחר כך, הופתענו כמה שלא ציפינו לו כלל וכלל: היללות הפכו לנביחות לנביחות כלב, וכדור-האדם איבד את כדוריותו וממנו השתרבב פה ארוך שנפתח ונסגר בכל כיוון ונבח הב, הב, הוא כמעט כירסם את כתפו של שווקי. הלה נבהל, ודומה שהכרתו שבה אליו, וברתיעה לאחור הוא ניתק ממקומו על המיטה והתרחק מהפה הארוך הפתוח לרווחה. הנביחות לא פסקו; להיפך, קרה משהו יותר מוזעזע: הפה הפתוח נסגר על ידה של האישה שעמדה לידו והוא החל ללעוס אותה בין שיניו ולנשוך כמתכוון לאכול אותה. האישה התאפקה מעט וביקשה אותו לחדול, אך היא פתאום — וכאילו תפסה שידה עומדת להיקרע — פתאום פלטה צעקה גבוהה מכל יללה או נביחה. הצעקות רדפו זו את זו, ומיד שמענו את השכנים מתדפקים על הדלת. יתרה מזו, אחדים מהם פרצו אל החדר פנימה. הם היו יותר מגבר ואישה. גם ילדים באו בעקבותיהם. ולמרות היותנו והיותם שם, איש לא העז להתקרב אל עבאס ולהציל את ידה של נור מפיו הסגור עליה. היד ניצלה רק כאשר שב הפה לנבוט. עמדנו כלונו, וגם האישה הצטרפה אלינו, במרחק מה מהמיטה. היא עמדה וצפתה במתרחש... צפתה בעבאס שהיכה במיטה ונבח ונעץ את ציפורניו ושיניו בכד המזון וקרע אותו ולעס את הצמר-גפן. ובגבור השתוללותו, הוא היכה על פניו כמתאבל המכה על פניו מצער, ונעץ את

כמהירות, ובכוח ובפרץ אל תוך ישותו, ורק אז הבנתי — בבהלה — שלמעשה בכל השנים הארוכות שהתיידדתי איתו אחרי צאתו מבית הכלא, התיידדתי, מבלי משים, עם שווקי אחר, ושכל מחשבותיי על אודותיו היו מבוססות וכל השערותיי נכונות, כי באותו רגע נדמה כאילו שבה החיות לשווקי משכבר הימים, שווקי שהוא המרדן, החי, שלשווא חפשתי אותו בשווקי הזה. החי. הוא התעורר, וכאילו היה מת וחנוט במקום מה בגופו, בחיוכו הקבוע, אותו חיוך שאולי אז הבנתי שגם הוא היה חיוך מת על פני אדם חי, חיוך אומלל, שאם העמקת להסתכל בו, גילית שהוא השריד שנותר מאדם מת ששבע מות, חיוך שמבטו של עבאס אלזנפלי הזכיר לי אותו, ושממנו הכרתי את סודה של ההרגשה שהייתה משתלטת עלי כל אימת שראיתיו. הבנתי שכאילו הסתכלתי על פני ים דומם ורחב שאין בו אדווה ולא נשמעת בו אוושה, כאילו ים הנמצא בעולם ריק מאוויר. מה שקרה לשווקי יצר במוחי מערבולת של מחשבות והרהורים ורגשות, אבל למרות כל המתרחש שם, הרגשתי שעוד מעט תשטפני שמחה סוחפת, כי תיארתי לעצמי כי הגיע הזמן ששווקי יתנער מאישיותו של אותו ברנש מפוחד ופצוע, וכי הוא בוודאי נמצא בדרכו חזרה. אין מנוס, הוא חייב לשוב. תיארתי לעצמי שלא אעזוב את החדר בלי אותו שווקי שנכשלו עד כה מאמציי להשיב אותו אל עצמו, והתייאשתי ממנו ולא נותרה לי תקווה.

התחלתי לעקוב אחרי המתרחש בהתלהבות כפולה ומכופלת. כעת, כשאני מנסה לרשום את מה שהתרחש ולהעלות את התמונה מחדש ולהריץ אותה בצורה איטית וכפי שאני רוצה, כעת אני יכול לשלוט בזמן וברצף התמונות. באותה עת לא הייתה לי שליטה על העיניים והם התרחשו במהירות כה מסחררת שבקושי יכולתי לעקוב אחריהם ולבחון אותם או לשוב ולהעלות מה שאירע רגע לפני כן. מה שחשוב במצבים כאלה הוא לא רק לעקוב אחרי המתרחש, אלא לעקוב ולהבין כל מה שאירע לפני כן, ולזכור את השתלשלות המעמד, כי מתוך כך אתה יכול להבחין בין העיקר לבין הטפל, בין המלה שיש לה עצמת אירוע נורא, לבין האירוע הנורא לכאורה אך למעשה אינו ראוי שייזכר.

ובצעדים שיוודע העושה אותם מדוע הוא עושה, ובלא התרגשות או פחד, התקרב שווקי אל מיטת עבאס והסתכל עליו בעיניים, שנדמה שאיבדו את כושר הראייה במשך שנים ושוב חזרה אליהן היכולת לראות. הוא סקר אותו במבט בוחן וחודר וחסר פחד, ואם היה בו שמץ התרגשות, אזי סיבתה הייתה נעוצה בהיותנו, עבדאללה ואני, נוכחים שם. זה היה מבט שאין בו שנאה או טינה או שמחה לאיד. כל מה שהפליא בו הוא הרצון לראות את הכל מבלי להתמיץ פרט כלשהו. ובטון שלא הכרתי אצל שווקי שמעתי אותו אומר:

— אתה עבאס?

ומבלי שירים הגבר רחב הגרם את ראשו הוא נתן בשווקי מבטים נטולי רושם או טעם או הבנה.

— ממה אתה סובל?

המלים יצאו בווערות מפיו של שווקי, כאילו הן יצאו מחזה שהרגשות המתרוצצים בתוכו הפכוהו לתנור. וגם אז לא זע האיש היושב חצי ישיבה, ואף לא עשה רושם ששמע.

— עבאס מחמוד אלזנפלי?

השם יצא מפיו של שווקי כצעקה, כקריאה מהדהרת. ושוב צעקה:

— דבר!

מימי לא שמעתי את שווקי מרים את קולו עד כדי צעקה, ולא קרה לו שיאבד את שיווי משקלו.

השמחה בלבי החלה לגדול והתקווה כמעט שהפכה למציאות. שימחני אותו קול שהיה חסר לי במשך שנים ושחסרונו הטרידני. הוא כעת יקד כיקוד עיניו של שווקי, כך ששמחתי נתעכרה בחשש שמא יקרה דבר גרוע מזה, כגון התנפלות פתאום של שווקי על עבאס במכות ובבעיטות ובניסיונות חניקה. התערבתי וביקשתי את שווקי לזכור את תפקידו ולטפל באיש כפי שמטפל רופא בחולה שלו.

ואולם שווקי התעלם מהתערבותי. הוא אף נראה שלא חש בה או שמע את דבריי כלל. הוא כאילו נתקף בשיגעון השמחה לאיד התוקף אותנו כשמגיעה הזדמנות חיינו.

נור אמרה:

— אל תהיה קשה אליו, דוקטור. הוא חולה.

— אתה עבאס אלזנפלי?

האיש הרים את ראשו ותלה בפניו של שווקי מבט מת, שקיבל את רסיסי הרוק שניתזו מפיו של שווקי, ואת הסטירות ששלחו אנחותיו הלוהטות, שהיה ברור שהוציאן ממעמקי מעמקיו, מפעעים ישנים מאוד, בני שנים, וכואבים מאוד, פצעים שהם עדיין טריים ומלאים מוגלה למרות העומק ולמרות הזמן.

— אל תעשה את עצמך תמים! אל תעשה את עצמך ששכחת! מה, אתה לא זוכר את חדר העיניים? לא זוכר את מכות השעה חמש? לא זוכר את הקומה התשיעית? לא זוכר את האלות? לא זוכר את המגלב? לא זוכר את הרם? איפה המגלב שלך? איפה לקחת אותו? איפה הצעקות שלך, חיה, איפה? איפה סוליות הברזל של הנעל שלך? איפה כף היד שלך? איפה האצבעות שלך? איפה האש, איפה? תסתכל עלי ותפתח את הפה שלך ותדבר ותצעק! תצעק כמו שצעקת לפני הרבה זמן! תן לי לשמוע את קולך! תצעק, יא שוטר? תצעק, יא שחור! תסתכל עלי ותפתח את הפה שלך ותדבר ותצעק! אל

אילן שיינפלד

המסע אל לבנת הספיר

(פרק מפואמה)

מי זה שר אותן
 טירדות יקומים,
 אוהז בפיו מצרף
 של שֶׁב, של אֶדס,
 לכרי הצרפויזח
 של עדיים?
 תולע משי רוחש
 עלי קטיפת
 תות של טמר חמר,
 כף יד ירקה
 שזורת סיבים
 גפת קרפוד לחה
 מושטת מבצת בעבועים פה דלוחה
 מני אגמים בכסותם הדלוחה
 הו, מים פה קרים,
 פה אפלים, מקנה
 רוחש רבניות, אקליפטוסים, אנופלס,
 סיפילים, הו, נגעי
 מים העומדים לטהרה
 מוסר הנגעים בקל מקגי הנשכה
 וכל זה שב ועולה
 מלנה בנגינת הרמוניקה
 כה מתקנה, סלסולי
 אהבים באהל, יד
 על בָּטון, צירפה, צפונת קר
 מלאת נעם, תחת
 ידעוץ נרצדות
 מרוח, מגניחה...
 אוהז קת מערה, לעת
 את מטליאה ברבר
 עם אור ירח,
 במכתבך: והלבנה הנה במלואה
 אכל הלחה, הלא
 מעבית, כמעברת,
 שעה שהרמתי עיני
 כרי להתבונן.
 שעה ששחקתי
 ורק הרדיו התרוגן
 במבוקיו.
 אקה, וידי האבנים
 נחלף במתני הירי
 והוי קרע את עיני

וסוכבתי, וסוכבתי
 מצטעק, שעור
 נפה על פי שכחנו את רמאללה — — —
 אבל אני הדינתי עם עלם ערבי
 אבל אני בקשתי שילחש לי פתגמים
 ויספר לי על מחמד הנביא
 ויעשה בנחירים כמו גמלים
 יד לפה, יד לפה.
 פי פטפטני קפפוני
 ועכתי הן מתרוגן כמו פי
 ופתע נתנתי בגנת בוגדניות
 ולא ידעתי מי אני.
 ומאז, הוי, ויענונו, מרדכי, ויענונו.
 הוי לי שנגליתי, ויענונו — — —
 פעם שהתרת זה סוכב.
 שום פוכב לא רמה
 אותך, משורר לאמי.
 כבר כמעט מאה שהם שוכבים,
 המצחינים, מתי מדבר האחרונים,
 על גופותיהם וזחל צרצר דלות נמאס
 ומצרצר בפולגית.
 והרינו שומעים כברור
 את קול הפרסום בכשר
 ליד שלחן הפאר בתל אביב.
 ומשוררנו הלאמיים עוד מגישים
 בסגרים ורדים, בחיכים לחשר,
 נבלות עבר מעשרות בפטרותיליה אלי פינו.
 וכבר. כבר עלי כל המשא, וכבר
 עלי דברי הנבראים
 ונצבים מולי ממש
 על כן אשוב כמנהגי
 לחרג מעם הגוף,
 לחוג בסתר הניה.

ציפורניו בעורו וקרע ופצע. הסתכלנו וסברנו שעוד מעט יירגע, ולא היא. להיפך, השתוללותו גברה בכל שנייה עד שמרוב חרדה חשב כל אחד מאיתנו לעזוב את החדר, אלא שעבאס סגר את פיה הפעם על בשר זרועו הרזה שבלטה משרוול כותונתו הקרועה ונשך, נשך והסתכל עלינו בעיניים לוחטות ובוערות, נשך עד שרוקו כיסה את זרועו החשופה ונזל ממנה טיפות טיפות. הוא לא חדל לחשק את שיניו ולנשוך, כאילו אבדה לו תחושת הכאב, או כאילו הגביר הכאב את השתוללותו, והוא נעץ את שיניו עמוק יותר בבשר. לא היה מנוס ממה שקרה. הנשים הפנו את ראשן, וגם אנחנו עשינו זאת, פרט לשווקי. הגנבתי מבט לעברו ונוכחתי שלא הפנה את ראשו. הוא עמד ולטש עיניים והפיק הנאה חולנית ממה שראו עיניו, וכאשר שוב הפנינו אנחנו את מבטינו אל עבאס, התברר לנו שבהפנותנו את ראשינו לא חסכנו מעצמנו הרבה. אכן, הפנים התרוממו מהזרוע, אך דם מילא את פיו והתערבב ברוקו! שפתיו הפשוקות חשפו את שיניו, והנה ביניהן חתיכת בשר מגואלת בדם, החתיכה שהצליח לנגוס מזרועו, שהייתה עדיין מונחת במקומה על ברכו. במקום הנשיכה היה פצע מביש ומכוער. ואף כי חתיכת הבשר עדיין הייתה בין שיניו, הוא המשיך לליל ולנבוך בקול עמום, כאילו קולו שתת דם והרטיב את יללו וחנקו.

מוזר היה שבאותו רגע בדיוק נפל מבטי על הקיר הסמוך למיטה וראיתי מסגרת תלויה שבה הייתה נתונה תעודה שאותיותיה נצצו מתחת לזכוכית המלוכלכת. ומוזר יותר היה שהנתקתי מכל מה שהתרחש בחדר ושקעתי בקריאת התעודה. זו לא הייתה תעודה, למען האמת. היה זה אישור להענקת אות הצטיינות במילוי תפקיד מדרגה ב', ובו אותן המלים שקראתי כתיק. מבטי התעלם מכל דבר סביבו והתמקד באישור, ובעיקר במלים "מתוך הערכה למסירותו בשירות האינטרסים העליונים של המולדת".

מאותו יום לא נודע לנו, לשווקי ולי, דבר על עבאס, עזבנו את המקום אפילו מבלי ששווקי יכתוב את הדו"ח שלו. הוא השאיר זאת לרופא הראשי, ולא יכולתי לשער בימים שלאחר מכן מה אירע לשווקי, או כיצד השפיע עליו אותו מפגש. תכנתי רבות להמשיך במאמציי עם שווקי, ואותן דקות מועטות שראיתי במצבו הקודם החיו בי את התקווה, כפרט שבימים שלאחר מכן הוא נראה משתוקק להעלות את הנושא בהודמנות מתאימה או בלתי מתאימה, וממשיך לחשוב עליו. הוא הפתיעני פעם באמרו: "אתה יודע, שכאשר אתה פוגע במישהו אתה פוגע בעצמך מבלי שתהיה ער לכך?" ופעם הוא צחק בהיסח הדעת ואמר: "תן למכה להכות, כי ידו המכה מושטת אל עצמו ומכה". והעניין לא הצטמצם בהרהורים. יום אחד נכנסתי אליו ומצאתיו עסוק בכתיבה, וברגע שראה אותי הוא אסף את ניירותיו וניסה להסתיר את הכתוב, אך אני הצלחתי לקרוא בין אצבעותיו ראשי פרקים אחדים: הפילוסופיה של ההכאה... גרימת כאב היא חרב פיפיות... וכיוצא באלה. שאלתי למעשהו והוא אמר שהוא כותב מסה שיום אחד יראה לי אותה.

ופרט לכך, היו מספר פגישות עם שווקי שהספיקו לשכנעני שמצבו שמילאני תקווה היה מעין התעוררות לפני המוות, ושהשינוי שחל בו והפך אותו ליצור חדש מוזר היה בבחינת דרך שאין ממנה חזרה, כפי שאי אפשר היה שעורו הטבעי ישוב אליו במקום הצלקות שמילאו את גבו. אכן, הבנתי מה שנעלם ממני במשך שנים, שלשווקי אבד אמונו באדם, ושהוא לעולם לא ישוב להיות בן אדם כמונו.

אינני יודע מדוע כל פעם שהעליתי שוב בשכרוני את מה שקרה לא יכולתי לשכוח, למרות כל מה שראיתי והייתי עד לו, משפט שחשבתיו אז סתם משפט רגיל. אינני יודע מדוע לא הרפה ממני. זה היה משפט שאמרה אחת הנשים שבאו לשמע זעקותיה של נור. אולי זאת הייתה אום-עלי אלחסודה. היא אמרה — בשעה שעמדנו לצאת מהחדר, כי ההישארות שם נעשתה בלתי נסבלת, מה גם שחתיכת הבשר המדממת שבין שיניו של עבאס כמעט והכתימה כל מה שראו העיניים — שמעתי את האישה, כשהיא מלקקת את שפתיה, לוחשת על אוזנה של האישה שעמדה לידה: "בשר הבריות, בתי. מי שטועם בשר אדם לא יכול לשכוח את הטעם שלו. הלוואי שלא ימצא אלא את בשרו כשירצה לנשוך... אלה, רחם על עבדיך!"

שמעתי את המלים והן הצטלצלו כאותן המלים הריקות שאנו שומעים מדורותינו הזקנות ולועגים להן. אינני יודע מדוע הן אינן מרפות ממני. ■

* עולה לרגל

** אחד הזנים של צמח המור, משמש גם לרפואה. זן זה ידוע כשרף הצהוב הנוזלי-צמיגי שלו, המשמש לחיטוי, כסם ממריץ, כסם חיזוק או כתומר לשטיפת הפה. אנציקלופדיית קולומביה, ניו יורק

בימייקום האמינו בסגולות-הריפוי של אבני-חן. כיום יש הסבורים, שיש צידוק מדעי לשימוש באבנים יקרות לצרכי ריפוי. בפואמה 'מסע אל לבנת הספיר', שכאן מובא הפירוק הרביעי מתוך שבעת פרקיה, מוזכרות אבני הספיר והשוהם. אבן הספיר אמורה לשמור על העונד אותה מפני מחשבות רעות. כך גם אבן השוהם. אולם הצירוף 'לבנת הספיר' מופיע רק פעם אחת בכתובים, בספרי שמות, פרק כ"ד פסוק 10, בו מסופר על התגלות האל לפני משה ושבעים מזיקני העם, לפני מתן תורה השני. וכך כתוב בו: 'ויעל משה ואהרן נרב ואביהוא ושבעים מזיקני ישראל; ויראו את אלהי-ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת-הספיר וכעצם השמים לטהר. ואל אצילי ישראל לא שלח ידו.' הפרשנים ניסו להתמודד עם אפוזיאונים של האל. הרשכים הציע פירוש, לפיו 'לבנת פירושה לובן'. הראב"ע גור את המלה מ'לבנת' אולם, שני הפירושים הותרו את התגלות האל לפני משה וזיקני העם בעינה. שלושת הפרקים הראשונים של הפואמה 'מסע אל לבנת הספיר' נכתבו לפני פרוץ האינתיפאדה, בחודש אלול התשמ"ח, ספטמבר 1987. שלושה פרקים אלה באו בהכחבה, בארוח בלתי-רצוני לגמרי, במהלך כתיבתה של עבודת מחקר אקדמית. שאר הפרקים נוספו עם פרוץ האינתיפאדה, ממדרגת מודעות שגוה. כעבורי, המסע אל לבנת הספיר הוא מסע אל כוחות השבך המתגלמים במציאות ההיסטורית ובתודעה העברית.

ורשכסקי פרייליך דובר

מ'ע 37

בלק צלחהו

תצלילים

לשחרור

המיילה הכתובה
מהמיילה המדוברת

להשיג בחנויות הספרים המובחרות

הוצאת פלפוט בע"מ